П. ПЕТРОВ В. ГЮЗЕЛЕВ

Христоматия по история на България

Том 2

НАУКА И ИЗКУСТВО

ХРИСТОМАТИЯ
ПО ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРИЯ

ТОМ 2

Христоматия по история на България

ТОМ 2

СЪЩИНСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ
(КРАЯТ НА XII—XIV В.)

СЪСТАВИТЕЛИ
ПЕТЪР ПЕТРОВ
ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ

ИЗДАТЕЛСТВО НАУКА И ИЗКУСТВО СОФИЯ 1978

B(1)4

B(1)4
Л47

0

УН. БИБЛИОТЕКА
169
1980

107

(C) Петър Христов Петров
Васил Тодоров Гюзелев
© c/o Jusautor, 1978, Sofia

Индекс 941Б

ПРЕДИСЛОВИЕ

Историята на България в периода на развития феодализъм (края на XII — XIV в.) е сравнително слабо проучена, макар и изворите за нея да са значително по-богати и по-разнообразни в сравнение с тези за ранното средновековие. Не може да има каквото и да е съмнение, че историческото и културното развитие на българския народ именно през този период е оставило значително по-трайни следи и е имало по-големи последици. Културните постижения през XII—XIV в. се наследяват и използуват активно в периода на османското владичество. Те представляват онази българска старина, която е осъществила връзката и приемствеността между културата на българското Средновековие и културата на българското Възраждане. Тези важни обстоятелства поставиха сериозни изисквания при издирването, подбора, превеждането и включването на такива извори, които могат най-добре и пълно да представят най-значителните събития и процеси от българското минало от вече посочения период, а също така и на извори, които могат да предложат нова и интересна информация не само за обикновените читатели, но и за специалистите.

Вторият том от Христоматия по история на България включва извори за историята на българската държава и общество от края на XII до края на XIV в. По-голямата част от тези извори за пръв път се превеждат цялостно на български език, други сега тъкмо се въвеждат в научно обръщение, а по-малка част е преведена за първи път направо от непубликувани оригинали, съхранявани в архиви и библиотеки. При подредбата на включения изворен материал е направен опит за съчетание между тематичния и хронологическия принцип. Във възприетата подредба на първо място са поставени изворите за политическата история на българската държава. На второ място са поставени онези, които разкриват стопанската и социалната история, държавно-административната и църковната уредба;

по обем изворите за този дял заемат най-голямо място и това едва ли е случайно. В третия дял са поставени извори за историята на класовата борба, а в четвъртия — редица паметници на старобългарската книжовност.

Истинското и пълноценно проучване на историята на който и да е народ започва едва тогава, когато в основно градиво се превърнат собствените му, домашни писмени и веществени паметници. Ръководени от тази максима, проявихме съзнателен и последователен стремеж в този том на Христоматия по история на България да представим по-пълно и по-цялостно изворите от български произход. Редица старобългарски надписи, приписки, бележки и други извори с исторически характер са поместени в превод за първи път именно тук и по този начин стават широкодостъпни. Преди дълги години един от известните ни буржоазни медиевисти с горчивина бе констатирал: „И тъкмо обстоятелството, че материалите, с които науката на българското минало борави, са от чужд произход, тъкмо то обяснява защо историята ни — такава, каквато обикновено я знаем — представя предимно един поменик на царе и войни, история доста незадоволителна на нашата държава, но не и такава на българския народ."* Издирените и публикуваните през последните години домашни писмени исторически паметници в голяма степен съдействуват за разсейването на тази печална констатация.

Известно е какво значение имат византийските извори при изследването на българското средновековно минало. Често пъти те са единствената, макар и почти винаги тенденциозна, информация за отделни събития. Частичното превеждане на историческите съчинения на такива византийски писатели като Никита Хониат, Георги Акрополит, Георги Пахимер, Никифор Григора, Йоан Кантакузин и др. не даваше възможност за цялостна и вярна представа за българската политическа история през XIII—XIV в. Тук податките на тези автори за българското минало са поместени с незначителни съкращения, а освен това са привлечени и голям брой неизползувани досега сведения.

Може с пълно основание да се твърди, че все още не са използувани изчерпателно и цялостно западните извори (латински, старофренски, немски, италиански и др.), които са доста разнообразни по тип (нотариални актове, сметководни книги, хроники, исторически бележки, писма, грамоти и др.). Те разкриват широките външнополитически, търговски и културни връзки на България с европейския свят. В христоматията значително място заемат венецианските, дубровнишките и генуезките документи, западните и особено написаните на френски език хроники и откъси от някои унгарски грамоти.

Сравнително по-слабо са представени източните извори (турски, арабски, арменски и еврейски). Направен е опит да се съберат на едно място сведенията на най-важните турски хроники, които отразяват борбите на българския народ срещу османското завоевание.

От твърде оскъдните славянски извори за българското минало най-широко застъпени в христоматията са сръбските (грамоти, жития и откъси от хроники). Обстоятелството, че повечето от тях досега не са превеждани или използувани в нашата историография, е твърде важно.

Поместеният в този том изворен материал е основен за българската история от края на XII до края на XIV в. В никакъв случай не може обаче да се смята, че той напълно изчерпва достигналата до нас информация. Вероятно има редица празноти и пропуски, които компетентната научна критика ще отбележи, за да могат те да бъдат преодолени при едно бъдещо издание, от което изглежда ще има нужда в близките години.

И към този том на Христоматия по история на България не е поставен коментар към отделните текстове поради обстоятелството, че тя е предназначена за семинарни занятия със студенти-историци. В обикновени скоби се поставят думи или текст, които поясняват и допълват превода, а в средни скоби — някои пояснителни бележки на съставителите за употребени етнически и поселищни наименования.

Изразяваме надежда, че този том на Христоматия по история на България, както и неотдавна излезлият първи том от нея, ще изиграят стимулираща роля за засилването на любителския и научен интерес към нашето средновековно минало, за по-всестранното му научно изследване и за подобряване на университетското обучение по история у нас. Тези два тома трябва да бъдат схващани като наш скромен принос в отбелязването на великата за нас българите 1300-годишнина от образуването на българската държава и като изпълнение на синовния ни и професионален дълг към българския народ при разкриване на неговата величава, епична и многострадална тринадесетвековна история.

Работата по подбора на изворите и подготовката на самия том бе извършена, както следва:

Проф. Петър Хр. Петров: дял първи — гл. I, 1, 2, 3; гл. II, 1, 2, 3, 4, 5; гл. III, 1, 2, 3; гл. IV, 1, 2; от дял втори — гл. I и II; от дял трети — гл. I, II и III; от дял четвърти — гл. IV;

---

* *П. Мутафчиев*, Към философията на българската история (Византинизмът в средновековна България), сп. Философски преглед, 1931, кн. 1, с. 27.

окончателната подредба на целия материал и формулиране на подзаглавията.

Доц. Васил Гюзелев: от дял първи — глава V, 1, 2; гл. VI, 1, 2; гл. VII, 1, 2, 3, 4; гл. VIII, 1, 2, 3; от дял втори — гл. III и IV; от дял четвърти — гл. I, II, III и V; списъка на съкращенията и текста на предисловието.

Именният и географски показалец е изработен от М. Кусева.

22 май 1978 г.
София

Съставителите

ДЯЛ ПЪРВИ

ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1185—1396 Г.

I. ВЪЗОБНОВЯВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (1185—1197)

1. ОСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ НАЧЕЛО С АСЕН И ПЕТЪР ПРЕЗ 1185—1187 Г.

V

Из „История“ на Никита Хониат

Византийският писател и историк Никита Хониат е роден в средата на XII в. Бил е императорски секретар и управител на тема Филипопол в края на същия век. Починал е през 1213 г. Неговата „История“ обхваща събитията в периода 1118—1206 г. Тя е едно от най-забележителните произведения на византийската историография. Превод на Ал. Милев от *Nicetas Choniata*, Historia, Bonnae 1835, с. 481—483, 485—492, 515—521.

[Тогава императорът Исак II Ангел] пожелал да си вземе жена от иностранен род, понеже първата му съпруга била починала. Той влязъл в преговори чрез пратеници с унгарския крал Бела и взел за своя жена неговата дъщеря, която не била навършила още десет години. Но поради своята дребнава пресметливост той решил да отпразнува сватбените тържества с държавни пари и почнал да ги събира от вътрешните области, без да са предвидени като данъци. Поради скъперничеството си, докато ограбвал и останалите градове, които били съседни на Анхиало, той незабелязано въоръжил срещу себе си и срещу ромеите варварите от Стара планина, които преди това се наричали мизи [българи], а сега се наричали власи. Те, надявайки се твърде много на своите планински теснини и облягайки се на многобройните си укрепления, които се намирали високо в недостъпните скали, били и по-рано надменни спрямо ромеите, а тогава намерили повод, така да се каже, свой Патрокъл — отвличането на стадата им и насилственото вземане на пари, и дигнали открито въстание. Виновници за това зло и бунтовници на целия народ били двамата родни братя Петър и Асен. Не желаейки да започнат въстанието без какъвто и да било повод, те се явили при императора, когато се намирал на лагер в Кипсела, като го молели да ги приеме в ромейската войска и с императорска грамота да им даде едно не твърде доходно място в Стара планина. Тяхната молба обаче не била удовлетворена, понеже божествената воля е по-силна от човешката. Тогава те започнали да се оплакват, че били пренебрегнати. След като настоявали без резултат на своята молба, заговорили настрана по-дръзки думи, като намеквали за отделяне от държавата и за това, което ще направят, като се завърнели в своето отечество. От тях особено смел и дързък бил Асен. Дори той по заповед на севастократор Йоан бил напляскан по лицето поради своето безсрамие. Така те се завърнали, без да постигнат целта си, и били твърде много обидени. Но каква ли реч ще бъде в състояние да разкаже какво са направили след това на ромеите тези нечестивци и престъпници или какъв ли разказ ще може да обхване такава Илиада от нещастия? Впрочем за тези неща ще говорим после, а сега да продължим разказа си поред. . .

След като вече мизите решили да се отделят от държавата и след като станали водачи на това зло лицата, които споменах, императорът тръгнал на поход срещу тях. Необходимо е да разкажа и събитията преди похода. Власите отначало се бавели и не се решавали да започнат въстанието, към което ги подстрекавали Петър и Асен, понеже се страхували от такава голяма работа. Двамата еднородни братя, за да освободят своите сънародници от този страх, построили храм на името на великомъченик Димитрий, в който събрали много и различни луди с кръвясали и разкривени очи, с разпуснати коси и проявяващи напълно останалите неща, които правят обхванатите от зли духове, и внушили на тези бесновати люде да викат с висок глас, че бог е решил да подари свобода на българския и влашкия народ и да премахне дългото им робство. Затова и Христовият мъченик Димитрий е изоставил Солун, тамошния си храм и пребиването си заедно с ромеите и е дошъл при тях, за да им бъде помощник и сътрудник в това дело. Тези безумци са дали за малко време отдих и из един път отново събрали по-голяма смелост, като че ли в нов пристъп на болестта се възбуждали и почнали да викат в изстъпление и с крясък, че не е време вече за бездействие, но да вземат оръжие в ръце и дружно да нападнат ромеите. Заловените по време на войната да не оставят живи, а безмилостно да ги изколват и избиват, да не ги освобождават срещу откуп, да не отстъпват пред молбите им и да не се трогват от техните коленопреклонни молитви, но подобно на твърд елмаз да бъдат непреклонни към всяка молба и да убиват всички пленници. Въодушевен от такова предсказание, целият народ се въоръжил. Понеже въстанието имало отначало успех за тях, то те още повече се убедили, че бог благоприятствува на свободата им. Те не се задоволили само със собственото си въстание и освобождение, но се разпръснали и по намиращите се далеч от Стара планина паланки и селища. Единият от братята, Петър, поставил на главата си златна корона и обул на краката си червени сандали. Нападнали и Преслав (този град е много стар, целият е от печени тухли и в по-голямата си част е заграден от Хемус). Когато видели, че обсадата му не е безопасна, те го отминали и се отправили към Стара планина и неочаквано се явили в други ромейски паланки, пленили свободни ромеи, много волове и впрегатен добитък и немалко други домашни животни. Тогава Исак се отправил на поход срещу тях. А те заели непроходимите и недостъпни места и дълго време се съпротивявали. Когато обаче неочаквано паднал мрак, който бог поставя на свое тайно обиталище, и бог изпратил мрак и покрил с него планините, които те пазели, като заели предварително със засада теснините на проходите, ромеите тайно и неочаквано ги нападнали, изплашили ги и така ги разпръснали. Виновниците за злото и водачите на войската, а именно Петър и Асен, и цялата им изменническа дружина подобно на стадото евангелски свине, които се втурнали към морето, се отправили към Истър, преминали го и се съединили със съседните скити. Императорът, който поради пълната липса на лице, което да му пречи, можел да обходи цялата Мизия и да постави гарнизони в тамошните градове, много от които се намирали покрай Хемус и повечето от които или почти всички били построени на недостъпни скали и на покрити с облаци върхове, не направил нещо подобно, но изгорил купните от храни и измамен от лицемерното разкаяние [хитростите] на явилите се при него власи, неочаквано се върнал назад, като оставил тамошните дела още неуредени. По този начин той предизвикал у варварите още по-голямо презрение към ромеите и още повече ги окуражил.

След като се върнал в столицата, императорът толкова се хвалил със своите дела, че един сановник измежду съдиите (той бил Лъв Монастириот) казал: „Страда душата на Василий Българоубиец, понеже императорът пренебрегнал неговия пример и това, което той бил наредил в завещанието си в Состеновия манастир, ако някога власите въстанат.“ Лъв не пропуснал с малко думи да се подиграе и надсмее, като че ли лъжата наистина е в предсказанието, казвайки, че императорът за толкова кратко време отново покорил и довел до прежното подчинение и робство въстаналите, а не за толкова много време като Василий и че напразно последният като от предсказваща уста и делфийски пророкуващ триножник изригва лъжливи и недействителни предсказания. Варварите на Асен преминали Истър и се съединили със скитите, събрали оттам колкото може повече войска, както било необходимо, и се върнали в своето отечество Мизия. Те я намерили напълно освободена и опразнена от ромейската войска, втурнали се в нея с голям шум, като че ли водели със себе си от Скития тълпи от демони вместо легиони. Затова те не се задоволили да запазят свободата си и да задържат господството си само над Мизия, но постоянно причинявали по възможност повече злини на ромеите и се опитвали да съединят в едно властта на мизите и българите, както е било някога отдавна. И може би работата би се свършила благополучно, ако сам императорът отново се беше отправил на поход срещу въстаниците. Но той отложил личното си участие за друго време и поверил началството на войската на своя чичо по баща, севастократор Йоан. Последният с умение и дори достойно за похвала усърдие командувал войската и се стараел да напада враговете, когато били разпръснати на голямо разстояние и слизали в равнина, достъпна за конницата. Не след дълго време обаче той бил лишен от длъжността на главнокомандуващ, понеже бил заподозрян в домогване до императорската власт. Заместил го в командуването кесар Йоан Кантакузин, който бил зет на императора по сестра. Той бил много красив и твърде опитен във военното дело, но тогавашната война против власите водил безуспешно. Затова командуването получил Алексий Врана. Той още когато водел войната срещу латинците, се стремял към императорската власт и дори една нощ се вмъкнал в светилището на храма и се опитал да подбуди народа да въстане. Понеже тогава плановете му свършили безуспешно, той сключил с императора мир, но не престанал да подхранва същия си този стремеж, въздържайки насила и обуздавайки своето скрито честолюбие като послушен кон. Тогава той сметнал своето командуване на войските като точило за острието на стремежите си и решил да доведе докрай по-прежните си замисли. Той се възползувал от многото си и все знатни съветници, негови сънародници, които му били близки по род (произхождали от Адрианопол), обул червени сандали, минал от мястото на военните действия в родния си град, където бил провъзгласен за император от цялата войска, отправил се за столицата и се разположил на лагер около т. нар. външен Филопатион.

Императорът, недоволен от себе си, решил да се отправи отново на поход срещу мизите, тъй като през време на първия поход срещу тях не свършил докрая и добре работата в неприятелската страна и се върнал оттам много набързо, като че ли враговете го преследвали зад гърба му, и не оставил в крепостите дори ромейски караули, нито взел деца на варварите за заложници. Тогава той се отправил от столицата с малобройна войска, която се намирала при него, защото бил се научил, че мизите вече не се скитали страхливо по планините и високите места, но като събрали наемна скитска войска, се спуснали в околностите на Агатопол и ги опустошавали с всичките си сили, извършвайки големи злочинства. По негов призив се събрала и останалата войска. Той искал да противопостави на неочакваното и бързо нападение на варварите също така бързо противонападение, надявайки се да спре нападението на враговете и неговите войници да не го изоставят във втория му поход срещу власите, стига само той пръв да вземе веднага оръжие срещу тях и възседне бойния си кон. Когато стигнал в Тавроком (това имение се състои от села и се намира недалече от Адрианопол), той се спрял, за да събере войската си и да дочака кесар Конрад, който трябвало да тръгне незабавно. . .

Императорът взел със себе си около две хиляди отбрани войници, дал им оръжие и бързи коне и се отправил от Тавроком срещу неприятеля, а на целия обоз и на обозните слуги заповядал да се завърнат в Адрианопол. Съгледвачите съобщили, че враговете опустошавали съседните области на Лардея [при Карнобат], а след като избили твърде много хора и не по-малко взели в плен, те решили да се върнат назад, претоварени с плячка. Затова през нощта при сигнала на бойната тръба императорът яхнал коня си и се отправил на поход. Когато стигнал до мястото, наречено Вастарна, той дал отдих на войската си, понеже още не се показвали неприятелите. След три дни той тръгнал оттам и рано сутринта се отправил направо към Верея. Но не изминал и четири парасанги, когато при него се явил един леко въоръжен войник, който донесъл известие за близката опасност. Той казал, задъхвайки се, че неприятелят се намирал наблизо и се връщал с голяма плячка, като поради две причини се движел бавно: понеже не виждал никаква съпротива и понеже бил претоварен с многобройна плячка. Веднага императорът разделил цялата си налична войска на отряди, построил ги в боен ред и тръгнал по пътя, по който му съобщили, че се движела неприятелската войска. Когато ние я забелязахме и видяхме съвсем ясно (и аз лично следвах императора като подсекретар — ипограматевс), скитите и власите предали плячката на отделни свои дружини и им заповядали да се движат през по-късите пътища и да бързат да стигнат до планинските места. Останалите се събрали накуп и безстрашно посрещнали нападащата ги ромейска конница, като се сражавали по своя отечествен и присъщ им начин. Нападайки, те хвърляли стрели и удряли с копия, а след малко време променяли нападението в бягство и започвали да предизвикват неприятеля да ги преследва отзад като бегълци, после из един път като птици, които прорязват въздуха, те се обръщали с лице към настигащите ги неприятели, влизали в бой с тях и още по-храбро се сражавали. Те повторили тази тактика няколко пъти и вече станали по-силни от ромеите. Сега те се отказали от заобикалянията, извадили мечовете си и със страшен боен вик, който надали за кратко време, се втурнали срещу ромеите по-бързо, отколкото може да си представи човек, избивали еднакво и сражаващите се с тях, и заловените при опит да се спасят с бягство. Вероятно скитите в този ден щяха да пожънат голяма слава и щяха да ни се надсмеят и ние щяхме да бъдем предадени на поругание на дивия народ, ако сам императорът не се яви на помощ със своята още невзела участие в боя фаланга и ако огласяващите полесражението бойни тръби, шумът на медноустите рогове и показалите се образи на дракони, които се вееха по посока на вятъра върху дървените копия,не бяха изплашили враговете, като увеличиха в тяхното смутено въображение броя на нашата войска. Тогава императорът, като си освободил малка част от пленниците, като че ли ги измъкнал от устата на зверовете, се отправил назад в Адрианопол и изоставил пътя, по който бил решил да върви. Но понеже варварите не се усмирили, той отново се върнал на пътя, който бил изоставил. Когато стигнал до Верея, той спрял нападенията на скитите и мизите колкото поради помощта на твърде опитни мъже във военното изкуство, толкова и поради своите лични качества. Варварите, макар и да се страхували от ромеите и да се обръщали в бягство, щом като се появявал императорът, все пак нападали из засада, като се втурвали някъде уж с намерение да нападат и карали да ги очакват като нападатели, а в действителност нападали на друго място и винаги имали известен успех. Когато пък императорът се отправил в Агатопол, за да спре нападенията на варварите, те ограбили и села, които били много близо до Филипопол. Щом като той се приближавал до мястото на опустошението [страданието], те веднага се отдалечавали оттам, където се явявал императорът. Тези дела вършел един от братята, Асен, който бил човек необикновено ловък и много изобретателен в трудни обстоятелства. Императорът решил отново да замине за Загора и според възможностите си да се опита да смири мизите. Той тръгнал от Филипопол и стигнал в Триадица. Впрочем той бил чул, че оттам пътят за Хемус изобщо е достъпен, а и на отделни места се откривали прави пътеки, имало и изобилие вода за пиене и се намирал фураж за впрегатния добитък, когато някой пътувал по това време там. Но понеже настъпила зимата и реките замръзнали, тъй като там климатът изобщо е студен и суров, и падналият дълбок сняг напълно покрил земята, като не само запълнил долините, но и затворил вратите на къщите, то императорът отложил похода си до настъпването на пролетта, заповядал на войската да остане на лагер в тамошната провинция, а той бързо се запътил за столицата, където присъствувал на конни състезания и се наслаждавал на театрални представления. В началото на пролетта той отново тръгнал на поход и се насочил срещу мизите. Цели три месеца се бавил и много се измъчил с превземането на крепостта Ловеч, но оставил и тази работа незавършена, напуснал обсадата и се върнал в столицата. Красотата на Пропонтида, нейните приятни дворци, ходенето на лов и ездата като с вериги привързвали към себе си нашите императори и не им позволявали да останат дълго на открито поле, но като страхливци ги заставяли да дезертират при тях. Макар императорът тогава и да пленил жената на Асен и макар и да взел като заложник другия му брат Йоан, все пак работата тръгнала към лошо.

2. ПРЕМИНАВАНЕ НА ТРЕТИЯ КРЪСТОНОСЕН ПОХОД ПРЕЗ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ 1189 Г.

Из „История на кръстоносците“

„История на кръстоносците“ е написана от неизвестен автор, участник в Третия кръстоносен поход. Отличава се с изчерпателност при описанието на събитията и точна датировка. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, III, С., 1965, с. 224—242, от Historia peregrinorum, ed. A. Chroust, MGH, SS, Nova serves, V, с. 131—149.

След преминаването на р. Сава нашите още тогава стъпиха в пределите на гръцкото царство, [т. е. в България], и се разположиха на лагер при Белград... Прочее войската потегли от Белград и след двудневно пътуване през гористи места пристигна до р. Морава, която също премина на кораби...

Сред вихъра на сраженията, но все пак при ясно и приветливо време нашите вече наближаваха града Ниш. Неман и Красимир, велики жупани на Сърбия и Рашка, заедно с третия си брат Мирослав неотдавна бяха изтръгнали от константинополската империя тоя град заедно с цялата област наоколо и го бяха подчинили под властта си. Наистина те радостно излязоха да посрещнат кръстоносците и с голяма тържественост и бляскаво великолепие приветствуваха, както подобаваше, най-вече пристигането на императора. На драго сърце те му отдаваха почести, оказваха му любезни услуги, щедро раздадоха и на отделните князе волове, овце, вино, жито и ечемик и уредиха пазар за всички. Обещаваха на императора всякакво съдействие срещу което и да било племе, а най-вече срещу константинополския император. Доброволно му предлагаха помощ както от своя страна, така и от страна на своите съюзници и приятели, т. е. от страна на Калопетър и брат му Асен, които благодарение на военните си добродетели също бяха подчинили и владееха част от България около Дунава и части от Тракия...

След като потегли от Ниш, войската вървеше в строй, както и по-преди, и разпределена по отреди. Като минаваше вече с усилие през планински стръмнини и дълбоки долини, тя бе силно обезпокоявана от неприятели, които непрекъснато подновяваха нападенията си. Те предварително вече се бяха стекли от всички страни и тайно и явно се готвеха да причиняват убийства и неприятности на кръстоносците. . .

Между това нашите разрушиха и подпалиха всички препятствия в прохода, с оръжие в ръка преминаха свободно оттам и навлязоха в съседната област Църквица. Това бе земя равна, плодородна и приветлива, гдето те намериха в изобилие овършано жито, грозде, вече узряло за гроздобер, и всякакви блага. След това на 24 август пристигнаха при Филипопол, гдето прекараха няколко дни на лагер вън от стените на града, преди да влязат в него по нареждане на знаменития император. Филипопол е богат и виден средищен град, разположен в началото на Македония. Цялата област около него има плодородна и твърда сочна почва. . .

Имаше един град, разположен сред стръмни планини недалеч от Филипопол, на име Скрибенцион. Той бе твърде здраво укрепен както поради естественото си местоположение, така и със своите стени снабдени с кули. Все пак този град още при първото нападение бе принуден от Хенрих от Калден, маршал на императорската курия, да се предаде. Императорът определи рицарски гарнизон, за да го държи в подчинение. Между това от някои донесения предприемчивият швабски херцог бе уведомен, че гръцка войска се намира в засада срещу нашите в съседство с близката област, ако се случи някои непредпазливо да излязат за плячка. Тогава херцогът, след като взе със себе си отред рицари, бързо предприе нощен поход срещу тях. На разсъмване те, ако и да бяха предупредени, все пак не успяха всички да избягнат страшното нападение на нашите. Там загинаха знаменосецът им и други петдесет души от племето алани, които бяха наемни войници на гръцкия император. Така, след като прогони неприятеля оттам и събра плячка от местността, херцогът победоносно се върна назад. След няколко дни отново се пръсна слух, че при град Верои неотдавна се е събрала друга гръцка войска. Споменатият херцог и неговият роднина, меранският херцог, решиха и нея също тъй да нападнат със силен отред. Гърците пък, като узнаха за нашето пристигане, излязоха от града, наредени в бойни отреди, и даваха вид, като че имаха намерение да предприемат нещо важно. Но след като съгледаха отблизо отредите и блестящите оръжия на нашите, те веднага изоставиха града и слисани като овце, нападнати от вълци, се разбягаха в планината. Нашите влязоха в града, след това, отрупани с награбената оттам плячка, те победоносно се завърнаха във Филипопол на коне и коли. Освен това в кратко време нашите със силен отред завладяха около десетина града и принудиха други два по-големи града Пермис [вероятно Перущица] и Брандевой, да се предадат. Така пред погледа на нашето племе „земята се смълча“, жителите коленопреклонно молеха за мир, обещаваха да уредят пазар, срещу трибут получаваха мир от императора и от войската и се върнаха по домовете си, изпълнявайки достатъчно честно обещанието си за пазар.

Вече множество коли излизаха за плячка, кръстоносците опустошаваха цялата страна и се връщаха назад, претоварени с плячка и със съестни припаси. Овце и волове, а и полски дребен добитък имаше в такова изобилие във войската, че един вол се купуваше за пет денара, а един овен — за два или три денара. Всички, които се стремяха да натрупат плячка, твърде лесно спечелваха злато, сребро и много пари. Поради многото плячка старателно изработени килими и копринени дрехи не се смятаха за някаква ценност. . .

Между това Калопетър, който заедно със своя брат Асен властвуваше над влашките народи, изпрати посолство в Адрианопол. Той молеше императора да положи на главата му собственоръчно диадемата на гръцкото царство и обещаваше да му дойде на помощ срещу константинополския император с четиридесет хиляди кумани. Императорът даде любезен и съобразен с обстоятелствата отговор на молбата му, въпреки че други грижи и други по-големи задължения го караха да продължи по-нататък предприетия поход.

3. УТВЪРЖДАВАНЕ И ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА XII В.

От Никита Хониат

Превод на Ал. Милев от *Nicetas*, с. 561—566; 568—570; 587—589; 612—617; 617—620.

Походът на византийците през 1190 г. и неговият злополучен край

Понеже положението на запад ставало все по-лошо и по-лошо, а власите и куманите непрекъснато грабели и опустошавали ромейската земя, императорът отново предприел поход срещу тях. Като минал покрай Анхиало, той чрез заобикаляне стигнал до Хемус. Убеждавайки се обаче, че не е в състояние да извърши нищо достойно за императорското присъствие, решил да свърши похода в два месеца. Той намерил тамошните крепости и паланки много по-силни от по-рано, понеже били заобиколени с нови крепостни стени, които на места били снабдени с кули. Освен това защитниците им, дори да се решавали да излязат извън тях, скачали като елени по височините и се движели по недостъпните скали като диви кози, избягвайки ръкопашния бой. А и опасение от евентуално нападение на скитите (защото времето все още било удобно за тяхното преминаване) карало императора да се върне бързо оттам. Понеже той решил да не мине в обратна посока по същия път, по който дошъл, започнал да дири друг и по-къс път, като смятал да се спусне по него през томашните долини направо във Верея, и унищожил твърде голяма част от войската си. И ако господ не бил с него, той сам би се преселил в ада. Вместо да тръгне по път, който на отделни места е широк и давал възможност да разгърне напълно конницата си, той вмъкнал себе си и войската си в непроходими теснини и планински долове. А през това място течал и буен планински поток. Напред вървели протостратор Мануил Камица и Исак Комнин, оженен за дъщерята на Алексий, който след това станал император. В последния отред били севастократор Йоан Дука, чичо на императора по баща, а средата на фалангата, пред която се движел обозът и намиращата се извън строя прислуга, ръководели сам императорът Исак и родният му брат севастократор Алексий. Варварите се появили по двете страни на тесния проход, явно давайки да се разбере, че имат намерение да извършат нещо страшно. Авангардните части преминали без сражение, понеже власите не им се противопоставили в теснините на пътя, тъй като без съмнение сметнали, че е полезно за тях да позволят [минаването] на първите по височините без кръвопролитие, а да нападнат и да разбият средата на фалангата, където се намирал императорът, неговата свита и всичките знатни, които го придружавали. И те не се излъгали в своето намерение. Защото, щом като императорът навлязъл вътре в тази теснина, която не давала никаква възможност за бягане, варварите го нападнали с цялото си множество. Ромейските пехотни сили не отстъпили пред тях, като се стараели по всякакъв начин да не бъдат обградени. Те се отправили бързо към недостъпно място и макар и с голяма мъка, и с голям риск, отблъснали нападащите ги от височините варвари. Но когато били притиснати от множеството и когато твърде пострадали от търкалящите се камъни, ромеите започнали да отстъпват наистина отначало бавно и внимателно, а и не за дълго време. Събраните заедно врагове получили надмощие. Напирайки с всичките си сили и нападайки постоянно с по-голямо множинство, те се нахвърлили без всякакъв ред върху войската. Тогава настъпила суматоха, когато всеки се стараел да спаси себе си, враговете избивали всеки заловен войник и клали попадащите в ръцете им, както се коли заграден в обор добитък. Нямало кой да ги защити, а и никой не бил в състояние да ги защити. Сам императорът, заловен като в мрежа, често се опитвал да отблъсне насочващата се срещу него варварска войска, но не можал да направи нищо и дори загубил шлема от главата си. Около него се насъбрали най-сетне много знатни, които пожертвували много

животни и, както казват, много ромейски войници, които застанали на прохода, за да спират нападението. По този начин бил осигурен изход за него и той сам се спасил чрез смъртта на мнозина. Като се съединил с първите полкове, подобно на Давид принесъл благодарствена жертва на бога, който осенил главата му през време на сражението. А севастократор Дука, като видял, че било невъзможно да премине направо, след като намерил добър водач, когото бил примамил от варварската войска — един войник на име Литовой, тръгнал по друг път и преминал по него невредим. Когато императорът стигнал по споменатия ручей до Верея, той узнал, че сред преминалата безопасно войска се разказвали недобри неща за него, разправяло се, че и той сам бил загинал с останалата войска. Поради опасност от този слух императорът прекарал няколко дни в тамошните области и след това се завърнал в столицата. А между това тъжната мълва за владетеля бързо се сменила с друга вест, която императорът по примера на Анон Картагенски пуснал като птица из градовете да го прославя като победител. . . Императорът не се наслаждавал дълго време на славата си като победител, понеже голямата загуба на хора изпълнила градовете с плач и накарала жителите на селата да пеят тъжни песни. Когато вече се върнал в столицата, той усмирил малко своята гордост и бил засегнат от тези неща.

Войната през 1190—1191 г.

Власите [= българите], понеже били свикнали да побеждават ромеите и понеже получили от ромейската плячка голямо богатство и различни оръжия, започнали неудържимо да нападат. Нападайки, те не само безразборно опустошавали села и полета, но се насочили с оръжие и срещу добре укрепени градове. Те разграбили Анхиало, покорили Варна и като стигнали до Триадица, която в по-старо време се наричала Сердика, унищожили по-голямата част от нея и изгонили жителите на Стоб. Те стигнали чак до Наисос и оттам задигнали голяма плячка в хора и животни. Императорът, обкръжен отвсякъде като восъчна пита от пчели, не знаейки на коя от страдащите области да помогне по-напред и на коя да отложи помощта за по-късно, разделил войската между пълководците си. По този начин той си възвърнал Варна, укрепил с кули Анхиало и поставил в тях гарнизони. Макар че тези постъпки изглеждали, че не са далече от императорската предвидливост, все пак делата на противниците получили отново превес. По време на есенното равноденствие той се отправил във Филопополската област, водейки със себе си и жените от двореца, и доколкото било възможно, отблъснал нападенията на власите и скитите. Освен това той се отправил и срещу сръбския жупан, който продължавал да върши грабежи и разорил Скопие. Двете войски се срещнали при река Морава. Варварите отстъпили и през време на преследването им мнозина от тях загинали — едни удавени във водата, а други избити с оръжие. Минал покрай Наисос и стигнал до река Сава, където се съединил със своя тъст, унгарския крал Бела. Там прекарал известно време и отново се върнал във Филипопол, а оттам заминал за престолния си град, отбягвайки пътя към Хемус.

Походът на византийците през 1195 г. и детронирането на Исак II Ангел

Не можейки да понася нападенията и грабежите на власите и скитите, а и поразен от обстоятелството, че Алексий Гид и Василий Ватаци, от които първият командувал източните войски, а Ватаци — западните, влезли в бой с неприятелите близо до градчето Аркадиопол и не само не постигнали никакъв успех, но Гид едва се спасил с позорно бягство, като погубил по-добрата част от войската си, а Ватаци загинал заедно с полковете си, императорът решил отново сам да започне война срещу враговете. Започнало събирането и свикването на ромейските войски, а била събрана и силна наемна войска. Императорът изпратил за помощ и при своя тъст, княза на хуните [т. е. унгарците]. Последният охотно се съгласил да му помогне и обещал да изпрати помощните си дружини през Видин. И така, като събрал достатъчно войска и като взел със себе си 15 центенария злато и повече от 60 центенария сребро, и като се запасил с всичко, което е необходимо за войската, императорът тръгнал през месец март от столицата, предоставяйки се на бога, твърдо решен да се противопостави на варварите и да не слага оръжие, преди да довърши докрай това, заради което се е въоръжил срещу бунтовниците. Ако делото излезе успешно, той възнамерявал да принесе благодарствена жертва на бога, а в случай, че не стане това, за което той се моли, решил също да се подчини на волята на този, който често прави жезъла на грешниците да бъде средство за наказание на праведните. С такава смелост и насочвайки се към най-голяма опасност, той тръгнал на поход. Но ръката на бога била над всичко и силата му била високо, понеже гневът на всемогъщия не бил задоволен, както това станало ясно по-късно от всичките злини, които ни причинявали победените от нас власи. Очите впрочем на владетеля били насочени срещу причиняващите ни скръб бунтовници и пред неговия взор се очертавали далече събитията на бъдещето. Но неговите очи не виждали, че враговете били много близко, и

се стараели да го лишат от властта. Той не можал да забележи опасността, която застрашавала домашното му огнище.

Походът на българските войски до Сер и разгромът на византийците

Щом като Алексий се възцарил, той употребил всичките си старания, за да сключи мир с власите. Затова той изпратил пратеници при Асен и Петър. Но той не можал да сключи нито договор, нито мир, понеже тези мъже дали твърде горд отговор и предложили такива условия за мир, които били напълно невъзможни и оскърбителни за ромеите. А между това, докато императорът се намирал на изток, те нападнали българските земи [области], които били около Сер, разбили лагеруващия там ромейски отред, избили по-голямата част от него и взели в плен Алексий Аспиет, който командувал ромейските войски. След това завладели голяма част от тамошните ромейски крепости, укрепили ги още по-силно и се върнали в отечеството си, носейки със себе си голяма плячка. Императорът се страхувал да не би и за в бъдеще това същото нещо да се повтори и затова изпратил срещу тях със значителна войска своя зет севастократор Исак. По този повод власите съветвали Асен да не напада необмислено и смело ромеите, но да си припомни и за методите на военното изкуство (понеже, както знаят вече, сега управлявал ромеите войнствен мъж и много по-способен от брат си). Асен гордо отговорил, че не трябва винаги да се дава ухо на слуховете. Нито когато мълвата представя някого за храбър, трябва от него веднага да се плаши човек като от наистина храбър, нито пък ако представя някого като страхлив и слаб, той трябва да бъде презиран и пренебрегван. Но и мълвата не трябва да бъде отминавана напълно, понеже не винаги е лъжлива, особено тази, която се носи в устата на голяма част от народа. Делата на хулените или възхваляваните от мълвата да се смятат като пробен камък, а в повечето случаи е необходимо собствените ни очи да бъдат съдия над мълвата и тогава да я приемем като вярна или пък да я подмажем с миро като лъжлива и да я пуснем да си хвърчи на воля. „В действителност ушите не виждат делата, но като съберат много приказки, стават пазачи на чужди и дори на противоположни мнения. А окото е сигурен съдия и свидетел, който не може да бъде излъган в това, което вижда, понеже не приема като нещо сигурно идващата от другаде мълва за разпространяваните слухове, а има свои доказателства. Ето защо вие не трябва да се смущавате от това, че ромейският император сега се представя от мълвата като храбър, а трябва да гледате дали той е такъв, за какъвто го прославя мълвата. Нека да ви бъде в това водач и верен ръководител по-раншният живот на този човек. А ако вие внимателно разучите живота му, то ще се убедите, че той с нищо не е заслужил сегашната си слава. Той не е участвувал във войни и никога не се е подхвърлял на опасности, вземайки участие във военни походи и помагайки на своя брат в трудни моменти за ромейската държава. Аз зная това, понеже твърде често съм ограбвал и опустошавал неприятелската земя, печелейки победа след победа и трупайки трофеи след трофеи. Той е получил багреницата и императорската корона не като награда за подвизите си, но, както се вижда от фактите, завладял е властта по игра на слепия случай. Аз не мога да разбера наистина по какъв начин той, когото не съм видял в сражение и който нито с дума, нито с ръка, нито със съвет никога не е пречил на плановете на мизите, от един път се е изменил и е станал напълно друг. Доколкото е възможно, аз ще ви обясня с пример това, що се отнася до този мъж и до останалия му род. Погледнете тъканите, които висят и се веят на моето копие. По цвят те са различни, макар по тъкан да са еднакви. Те са от една и съща материя и един и същ е техният тъкач. Различавайки се по цвят, те обаче изглеждат, че са различни и по материя. Но това съвсем не е така. По същия начин Исак и Алексий са братя. Първият от тях е лишен вече от императорската власт, а другият и сега носи порфира и се украсява с короната на владетел. Те са имали един и същ баща, произлезли са от една и съща майчина утроба, в една и съща земя са отраснали, получили са всичко еднакво, макар че единият от тях, Алексий, е по-стар. Ето защо те и по отношение на войната едва ли ще се различават, както аз мисля и както всички ще се убедим на дело. Аз казвам, че е необходимо да започнем война по същия начин, както и по-рано, знаейки, че и сега ще воюваме със същите хора, с които сме се били и по-рано, за да не кажа, че те са станали и по-слаби. Аз имам пред вид, от една страна, сломения и вече твърде отслабнал дух на ромеите, които често са побеждавани от нас и нито един път не са възстановили своето положение, а от друга страна, зная, че те са си навлекли гнева на бога, понеже лишиха от императорска власт Исак, който ги освободи от тежко робство. Защото тези, които по такъв начин се въоръжават против своите спасители, необходимо е при пръв случай да бъдат унищожени от враговете си като нарушители на договор.“ Като възбудил с такива мисли умовете на своите подчинени, варваринът с още по-голяма самоувереност нападнал областите около Стримон и Амфипол [на Орфанския залив]. Когато севастократор Исак научил, че са нападнали Сер, бидейки млад и окуражен от едно неотдавнашно поражение на власите, без да се осведоми за силите на враговете, още при първото известие тръгнал срещу тях. Неочаквано той дигнал войската си по даден сигнал с бойна тръба, бързо облякъл ризницата си и пръв възседнал бойния си кон; размахвайки копието си, той бързо се впуснал на бой срещу враговете, като че ли му били уредили предварително лов на елени и като че ли му били подготвили там някъде лов за упражнение. Изминал в галоп около 30 стадии и така много изморил конницата, че тя била напълно безполезна през време на сражението. Също и изморената пехота впоследствие била негодна за нищо. Когато той приближил неприятелската войска, Асен разместил на различни места най-голямата и най-добрата част от войската и поставил отделните отряди в засада, а Исак, без да забележи тази тактика и хитрост, се впуснал с безумен устрем, убеден, че ще ги победи и обърне в бягство. Затова, когато се появили оставените в засада отреди, той се намирал заобиколен от всички страни като с примки, загубил голяма част от войската си и накрай сам бил заловен жив от скитите. След това варваринът подобно на лъв в своето си владение без страх се отдал на плячкосване и грабеж, понеже никой от ромеите не му се противопоставял вече, но всички, които не станали жертва на меча в сражението, със страх се отдали на бягство и с възможната голяма бързина се укрили в град Сер. Скитът, като взел в плен севастократора, се стараел по всякакъв начин да го укрие от Асен, обхванат от користни надежди, че ако му се удаде да го закара тайно от власите в своята страна, императорът ще му заплати за него голям откуп. Но понеже мълвата за пленения пълководец се разпространила, станало щателно претърсване, севастократорът бил открит и заведен при Асен.

II. ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИ ВЪЗХОД НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ ЦАРУВАНЕТО НА КАЛОЯН (1197–1207) И КРИЗАТА ПРИ ЦАРУВАНЕТО НА БОРИЛ (1207–1218)

1. БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ (1197–1202)

Из „История“ на Никита Хониат

Превод на Ал. Милев от *Nicetas*, с. 620—624, 643—644, 666—673, 675—681, 685—687, 706—709.

Убийството на Асен и възцаряването на Калоян

Малко след като се завърнал в Мизия, Асен бил убит от един свой близък. Неговото убийство станало по следния начин. Един мъж, който приличал на него по външност и по характер и който се ползувал с неговото голямо благоволение (името му било Иванко, което значи Йоан), имал тайни връзки със сестрата на неговата жена. Като се научил за тези връзки, Асен най-първо повикал жена си, за да я разпита, и почнал да я заплашва със смърт, ако премълчи нещо. А когато жена му с различни думи го отклонила от неговото намерение и стремеж за убийство, накрай прибавила, че той напразно ѝ се сърди, понеже сам има възможност да узнае за тази връзка. Асен пренесъл гнева си от жена си върху Иванко. Той изпратил да го повикат при него късно през нощта, тъй като не бил в състояние по никакъв начин да умири своята възбуденост. Този пък сметнал, че не без причина и не без вина го вика в неподходящо време и затова отложил отиването си за сутринта. Когато Асен отново настоял и не можал да понесе повече неговото бавене, което сметнал за незачитане по отношение на себе си, Иванко, узнал вече късно причината за викането му, се посъветвал с роднини и приятели. Те го посъветвали да отиде, но като си вземе и меч, който да скрие под дрехата си, и ако Асен след спокойните упреци ограничи своя гняв срещу него с оскърбления или изобщо му наложи наказание, което няма да засегне живота му, да го понесе мъжествено и да поиска прошка за оскърблението, в което е заловен. Ако ли пък онзи [Асен] се опита да си послужи срещу него с меч, тогава и той да се покаже мъж и да се постарае да изпревари това, което Асен възнамерява да направи, и да нанесе сигурен и смъртоносен удар, който да отведе в ада безсрамния и кръвожаден човек. Той постъпил по този начин. И понеже варваринът никак не смятал да постъпи с него умерено, но още при първия поглед станал див като звяр и посегнал към меча си, той го изпреварил, ударил го в слабините и го убил. Иванко веднага избягал при своите съучастници, разказал им станалото и решил заедно с тях да започне въстание, тъй като братята, роднините и близките на убития нямало да останат спокойни. Ако работата би станала според техните планове, то те щели да управляват страната и Мизия по-справедливо и по-законно от Асен. Те нямало да решават всичко с меч, както убитият, и нямало да вършат само това, което им внушавало личното чувство. Ако ли пък техните планове би станали по друг начин и изобщо не се изпълнят техните намерения, те решили да поемат друг курс и да доверят своите дела на ромейския император. Още същата нощ те не само затвърдили това си решение, но и подбудили мнозина да се присъединят към техните решения. Затова те се опитали да завладеят Търново (този град е най-укрепеният и най-красивият от всички градове по склоновете на Хемус, заобиколен е от яки стени, мие се през средата от бистра река и е построен върху билото на височина) и се противопоставили на привържениците на Петър. Мълвата за смъртта на Асен още в зори се разпространила не само по търновските стени, но и далеч извън тях. Понеже Петър не смятал за лесна победата на Иванко и последният не можел да отблъсне Петър, то Петър решил да протака и бил убеден, че само това протакане може да победи неговия съперник Иванко. Ето защо Иванко се убедил, че е необходимо да прибегне към ромейския император и с негова помощ да надвие своите противници. Говорило се дори, че Асен бил убит от Иванко по внушение на севастократор Исак, който го склонил към това не само с много различни обещания, но особено с обещанието си, че ще му даде за жена собствената си дъщеря Теодора. Впрочем Исак умрял в затвора още преди да стане убийството на Асен...

Никой не искал заради подкрепата на Иванко да влезе в бой с варварите и да се сражава с тях. Вече изтощен и отчаян от хода на работите около Търново, понеже привържениците на Петър междувременно постоянно се засилвали и увеличавали поради присъединяване на нови войски, Иванко тайно избягал оттам и заминал при императора. По този начин управлението на мизите отново минало в ръцете на Петър. Но и той не умрял от естествена смърт, а малко след това бил пронизан с меч от един свой сънародник и свършил жално живота си. Властта над власите сега минала в ръцете на третия брат Йоан. По това време Петър бил взел Йоан като помощник в трудовете и като съучастник в управлението. Същият дълго време бил и заложник у ромеите, пленен по времето, когато Исак бил на поход срещу мизите, но след време избягал. Щом се завърнал в отечеството си, Йоан започнал да опустошава и да граби така жестоко ромейската страна, както и умрелият му брат Асен.

Иванко, Добромир Хриз, Мануил Камица и Йоан Спиридонаки

След това императорът тръгнал на предстоящия му поход и стигнал до Кипсела [Ипсала, в Турция], за да направи нещо полезно за тракийските градове, които власите и скитите опустошавали. Освен това той си поставил за цел да плени Хриз или поне да спре нападенията му, които той правел неочаквано, опустошавайки околностите на Сер. Този Хриз бил по народност влах, малък на ръст и не само не се присъединил към въстаналите срещу ромеите Асен и Петър, но дори станал съюзник на ромеите и дигнал оръжие срещу тях заедно със своите петстотин души сънародници. Не след дълго време той бил обаче арестуван и поставен под стража, понеже, отстъпвайки пред желанието на своите сънародници и напредвайки във всичко, се стремял да си създаде независима власт. След известно време бил освободен и изпратен да пази Струмица, но той измамил надеждите на пратилия го там император и злоупотребявайки с положението си, станал неумолим враг на съседните ромеи. Затова императорът тръгнал срещу него и събрал достатъчно войска около Кипсела, но в скоро време се отказал от намерението си и решил да се върне обратно. Така напразно войската се събрала там и той без полза предприел поход към Кипсела. Като оставил западните области в същото положение, което те понасяли и търпели още по-рано, той бързал да се върне във Византион, не можейки и два месеца да остане извън столицата.

Така свършила работата там. Императорът тръгнал от Кипсела и стигнал в Адрианопол, а оттам се отправил на поход срещу Хриз. Този бил по народност влах, присвоил си Струмица, заел крепостта, наречена Просак [Демиркапия], и я превърнал в свое местопребиване, като засилил колкото било възможно повече укреплението ѝ, което още отначало и природата превърнала и създала като недостъпно. Стръмни скали от двете страни така плътно се доближават една до друга, че между тях има само една тясна, недостъпна и стръмна пътека. Останалата част от скалите е недостъпна дори и за козите и е напълно непроходима. Дълбоката река Аксиос обикаля скалите и по невероятен начин ги прави още по-недостъпни. След това се явило и изкуственото укрепление, което, съперничейки с природата, ги направило почти напълно непревзимаеми. Здрави стени били издигнати в единствения достъпен вход и те довършили това свръхестествено укрепление. И такава една крепост като Просак ромеите още от по-рано не забелязали и я изоставили пуста, понеже не обръщали внимани на българите. А Хриз си я присвоил и я направил непревзимаемо убежище срещу ромеите, тъй като там събрал цялата си добре упражнена с оръжие войска, напълнил я изобилно с хранителни припаси и пуснал стада волове и овце да пасат по нейните върхове. Заеманото място от крепостта не е малко. Тя се простира значително на дължина и на широчина и е богата с растителност поради дъждовете и гористите места. Лишена е обаче само от един дар на природата, и то най-добрия: по цялата крепост няма нито един дори съвсем малък извор, който да дава поне една капка вода, няма и изкопани кладенци, а трябва да се слиза до реката и оттам да се носи вода със съдове [хидрии]. Станал владетел на такава крепост, Хриз никак не се изплашил, когато императорът тръгнал на поход срещу него, но се приготвил да му се противопостави. Опитните във военното дело, ако наистина и тогава се намирал все още някой такъв, и тези, които знаели добре местоположението, смятали за необходимо и съветвали императора да избиколи Просак, да завладее останалите градове и села, които били подчинени на Хриз, а след тяхното покоряване да пристъпи към Просак. Така и войската ще бъде по-уверена в силите си, като подчини по-първо лесно превземаемите места и се обогати с плячка от тях, а и Хриз, притеснен от силата на обстоятелствата, ще стане по-отстъпчив, ще се откаже от самоувереността си или пък ще се подчини напълно. „Съвсем ясно е — казвали те, — че нападението най-първо на непревзимаеми крепости и сражаването по недостъпни планини е сигурно подхвърляне на кървава пот и непосилен труд и безусловно унищожаване на сражаващите се мъже.“ Това съветвали опитните във войската, но на тях решително се противопоставили евнусите, които пазели спалнята на императора, пръв между които бил Георги Инеот, и намиращите се при императора голобради момчета. Тези доверени любимци на императора го убедили да поведе войската си направо срещу Просак, да насочи оръжието срещу самия Хриз и да влезе с него в бой. „Ако тази крепост бъде превзета — казвали те, — то вече няма да има никой, който повече да се съпротивява. И защо впрочем да се влиза в сражение с врага чрез обход и заобикаляне, когато нищо не пречи да бъде сразен в сърцето?“... Тагава императорът, виждайки, че не може да постигне поставената си цел, а и не желаейки повече да си губи времето там, започнал преговори. На Хриз били отстъпени Просак, Струмица и околностите им. И макар той да си имал жена, императорът обещал да му даде за съпруга една от своите роднини. Затова, щом като се завърнал във Византион, той разделил от съпруга ѝ дъщерята на протостратора и я изпратил на Хриз и за придружител на невестата изпратил севаст Константин Радин. След бракосъчетанието бил устроен пир, през време на който Хриз пил и ял без мярка, а неговата жена, спазвайки обичая на новобрачните жени, се въздържала напълно от всичко предложено. Когато била поканена от съпруга си да вземе участие в гощавката, тя не изпълнила веднага неговата покана и с това го разгневила. Той изговорил много думи на себе си на своя варварски език, разсърдил се и най-сетне с презрение казал на елински: „Не яж и не пий!“

По това време станало и нападение на скитите, което било най-голямото и най-ужасното от всички по-раншни нападения; Те разделили войската си на четири части и прекосили цяла Македония, нападайки дори добре укрепени градове и отправяйки се срещу височините на планините. Така те достигнали до планината Ган [Текирдаг], разграбили там много манастири и избили монаси. От страх никой не се осмелявал да им се противопостави, понеже те и с малобройна войска влизали в бой срещу многоброен противник, без да щадят живота си. . .

Иванко въстанал във Филипопол. Както по-горе казахме, той бил преименуван Алексий и станал зет на императора, като се оженил за една от неговите внучки, получил по-голяма власт, отколкото трябвало и станал главнокомандуващ на войските, които били разположени и настанени около Филипопол срещу неговите сънародници власите. Щом като станал господар на тамошните области, бидейки хитър и старателен, той правел и вършел всичко за осъществяване на своите планове и намерения. Обучил във военното изкуство намиращата се при него войска от негови сънародници, обогатявайки ги с подаръци и правейки ги силни с оръжие, издигнал непристъпни крепости в съседните места до планината Хемус и ги направил почти напълно непревзимаеми. Научавайки за тези неща, императорът ги одобрявал, хвалил Алексий, отрупвал го с много и твърде големи подаръци, на драго сърце се вслушвал в неговите съвети и лесно изпълнявал желанията му. Приближените до императора, виждайки това, което върши този човек [Иванко], макар делата му да изглеждали хубави, все пак те казвали, че той ги върши добре, но не ги върши за полза на ромеите. Затова настоявали пред императора да освободи от власт Алексий. „Не може човек варварин — казвали още, — който доскоро е бил най-голям враг на ромеите, така неочаквано и толкова много да се промени, за да строи крепости и укрепени селища в удобни места, да увеличава войската си от свои сънародници

и да намалява ромейската, като понякога отстранява ромеите от войската като негодни за сражение, ако не се е вселила в душата му мисъл за самостоятелна власт. Някои хора предпочитат да не казват с устата си своите планове, но в повечето случаи техните дела по-ясно от всяка реч издават това, което крои техният ум.“ Те обаче говорели всичките тези мъдри слова пред лица, които не ги слушали. Императорът сметнал веднъж завинаги брака на Алексий с внучката си Теодора като сигурна гаранция и затова не вярвал на слуховете относно верността и честността му, като че ли, както ми се струва, тогава някаква зла сила го омагьосала и постоянно влачела ромейската държава към гибел. А когато не след много време станало това, от което се страхували, императорът останал като вцепенен от чудото и не знаел какво да прави. Понеже това зло се разразило съвсем неочаквано за него, а и свикването на войските било затруднено, той още в самото начало изпратил при бунтовника един евнух, който от по-рано бил много близък на Алексий, за да му напомни за договорите и за това, че от оня момент, в който минал на страната на императора, той не е претърпял нищо неприятно и противно на очакванията му. Императорът се надявал, че той ще промени мнението си. След евнуха тръгнали двама току-що оженени зетьове на императора, придружени от цялата си свита, придворните сановници и от войските, които тогава се намирали на разположение на двореца. Безчестният скопец, като стигнал при Алексий, не само не направил нищо за изпълнението на поставената му задача, но със своето присъствие го накарал да се заеме още по-усърдно за започнатото дело, понеже безразсъдно му съобщил за предстоящото нападение срещу него от страна на ромеите и с това му внушил да напусне равнините и да се отправи към планините, за да се спаси и да запази метежната си войска от свои сънародници, когато онези се явят. Войските на императорските зетьове и на протостратора Мануил Камица старателно преследвали бунтовника; имало някакво чудно усърдие и всички полагали усилия да се надпреварват. Но поради търсене на плячка те пропуснали удобния момент и въодушевлението им изчезнало. По-разпалените предлагали да преследват и да гонят Алексий, като вървят по дирите му в планините, където той избягал. По-разумните пък не се съгласявали да вървят по следите на орел, който хвърчи над планинските върхове, да дирят следите на змия по скалите и да дразнят свиреп глиган в леговището му, който много пъти е излагал гърдите си на стрели, но да обхо́дят градовете, които построил и укрепил Алексий, и да ги подчинят на императора. Това мнение като по-добро взело връх. Ромеите нападнали на крепостта, която Алексий построил в подножието на планината в т. нар. място Кричим. След като твърде много се измъчвали и геройски се надпреварвали, те изпратили няколко храбри мъже да поставят стълби на стената. Пръв между тях бил Георги Палеолог. Най-сетне ромеите превзели крепостта, а след нея си подчинили и някои други укрепени селища, едни от които завладели със сила, а други се предали. Алексий, който бил находчив и твърде изобретателен във военното изкуство, показал в този случай срещу ромеите твърде много дела, богати със стратегическа опитност. Най-сетне при един подобен опит на изкусни маневри той пленил заедно с други ромеи и самия протостратор. Алексий докарал от високите места на планините големи стада добитък в полето, предал ги на свои сънародници и на една част ромейски пленници, за да ги откарат към Хемус като определена плячка и дял за Йоан, владетеля на Загора, понеже бил свързал съюз с Алексий и сключил договор против ромеите. По този начин той поставил засада и искал да измами ромеите. Алексий знаел грабливия нрав и алчността на хората, а, от друга страна, знаел, че щом като ромеите съгледат твърде скъпи на сърцата им люде, ще се увлекат и ще рискуват живота си за тях, без да се погрижат за своето спасение. И наистина твърде скоро те постъпили точно така, както предполагал. Щом като протостраторът чул за прекарването на добитъка, веднага тръгнал от Батрахокастрон, където бил на лагер, и пристигнал в Баткун [Пазарджишко]. Привлечен от измамата и не забелязвайки хитростта на Алексий, той заповядал на войската си да граби всичко, което попадне пред очите ѝ, а сам, възседнал невъоръжен кон, се разхождал и наблюдавал това, което ставало. Тогава Алексий излязъл от засадата, заградил протостратора от всички страни, разположил своята войска като мрежа около самия пълководец и го заловил жив. Тази ловка хитрост и измама на бунтовника напълно обезкуражила останалата ромейска войска и подигнала духа на разбунтуваните войници. Ромеите вече не очаквали никакъв успех и не се осмелявали да се противопоставят на Алексий в безполезно сражение, но отправяйки се към Филипопол, те имали желание той поне да не напада този град. Алексий в съгласие със своето решение подчинил окончателно укрепените места и крепостите, които се намирали по височините около Хемус и били недостъпни поради високото си месторазположение и още повече поради лошите пътища. Той не оставил спокойни и останалите крепости в областта. Разбунтувал и отделил от ромеите областите от Мисинопол до самата Ксантия, от планината Пангей до Авдир. След това си подчинил Смоленската тема и като страшна чума започнал да опустошава съседните ѝ места: едни ромеи вземал в плен, други избивал и трети пускал на свобода срещу откуп, а на своите сънародници, които му се предавали доброволно, позволил да останат на предишните си

места. Той все повече разпространявал своето влияние и станал много по-лош от предишните бунтовници, като стигнал до такава степен на жестокост, която повечето варвари смятат за храброст, че по време на гощавка той рязал на късове пленени в сражение ромеи. Императорът пък, както станало ясно от това, което извършил, сметнал пленяването на протостратора като полезна, щастлива и отлична награда от страна на съдбата. Той веднага си присвоил неговите големи и в пълния смисъл царски богатства, без да остави нещо невзето и неиздирено, а съпругата и сина му осъдил на затвор по неизвестни причини. Към края на пролетта той тръгнал на поход и се отправил към Кипсела. . .

По това време Йоан с голяма и страшно въоръжена войска тръгнал от Мизия, обсадил Констанция и превзел твърде лесно този забележителен град в Родопската област. След като разрушил крепостните му стени, той тръгнал оттам и се разположил на лагер около Варна, обсадил града от всички страни и го превзел в шестия ден на страстната седмица. Понеже обсадените, които били повечето храбри мъже от нашата войска, а някои и латинци, му оказали там голяма съпротива, той построил четириъгълна машина, която била широка колкото рова и висока колкото крепостната стена на града, придвижил я с колела до самия ров и като я поставил върху двата бряга на рова, достигнал едновременно две цели: едно и също съоръжение му служело за мост през рова и за стълба, която достигала до върха на градските стени. По този начин той превзел Варна за три дни. Без да се уплаши от светостта на деня (това било оная преблагословена събота, в която Христос бил положен в гроб) и без да се страхува от Христос, чието име произнасял само с устата си, като че ли подбуден от кръвожадни демони, варваринът хвърлил всички пленници живи в рова, затрупал го с пръст до повърхността на земята и направил мястото обща гробница. След разрушаването на градските стени той се върнал в Мизия и с такива жертвоприношения и гнусни тържества отпразнувал тази славна и първа между всички дни събота.

Докато ставали тези неща, протостраторът Мануил Камица, който от дълго време бил пленник в Мизия, помолил братовчеда си император да го откупи с личните му [на протостратора] средства и да не го оставя повече пленник у варварите като някой злодей. Той обаче не могъл да убеди императора с писмата си. След неговия отказ Камица се обърнал с молба към своя зет Хриз, получил исканото откупване и се отправил от Мизия в Просак. И оттук той не преставал да моли императора да заплати на Хриз откупа, който възлизал на два златни центенария, изтъквайки, че само парите му, взети от императора, са много повече, без да се вземат пред вид сребърните и златните съдове, копринените тъкани и различните скъпи дрехи, поради които той бил смятан за най-богат сред хората. Императорът поставил върху едното блюдо на своята въображаема везна родствените си чувства към протостратора, а на другото неговите богатства, уровновесил ги и намерил, че второто блюдо е много по-тежко, и затова не обърнал никакво внимание на неговите писма. Напълно отчаян, Камица решил да нападне заедно с Хриз съседните на Просак ромейски области. Те без труд завладели Пелагония, леко покорили Прилеп, нападнали едно след друго останалите места и принуждавали да се предадат дори и далечни области, минали бързо през тесалийската долина Темпе, завзели равнините, разбунтували Елада и накарали Пелопонес да въстане. В това време се появил и нов бунтовник подобно на гигантите, които никнели от земята. Това бил някой си Йоан Спиридонаки, родом от остров Кипър, човек с грозно лице и с още по-грозна външност, кривоглед, работник по занятие, страшен със своята съдба. Служейки при императора, той с невероятни повишения и производства достигнал до пазител на т. нар. вътрешни складове и най-сетне получил управлението на Смоленската област. Спиридонаки знаел умствената ограниченост и простотата на изпратилия го император и облегнат на непристъпността на местността, с безумна дързост въстанал против него подобно на сатана, на язва или на някакво отвратително и неочаквано привидение. Освен това императорът страдал тогава и от трето нещастие — от присъщата му болест, която отнемала движението на тялото му. Затова той страдал от двойно разкаяние, което го измъчвало, давило и душило: понеже не откупил своя братовчед и понеже такова негодно същество като Спиридонаки назначил за своя собствена гибел като управител на толкова много и отлично укрепени градове. Като разделил на две собствената си войска, той поверил едната част на своя зет Алексий Палеолог, комуто поръчал да накаже негодника Спиридонаки, а другата изпратил в подкрепа на Йоан Инуполит, който се сражавал срещу протостратора. Императорският зет Алексий, човек храбър и с разумна смелост, без голямо усилие победил Спиридонаки и принудил това пигмейоподобно човеченце да избяга в Мизия. Борбата с протостратора продължила дълго време, но и тя се свършила благополучно. Императорът наред с другите средства си служел и с хитрост, за да привлече на своя страна Хриз. Той му дал за съпруга своята внучка Теодора, която по-рано била сгодена за Иванко и която той извикал от Византион. По този начин си възвърнал Пелагония и Прилеп, изгонил Камица от Тесалия, който ту бивал побеждаван в сражение, ту пък доброволно отстъпвал. Най-после го изгонил и от самия стан, в който се бил укрил като в последно и несъкрушимо убежище.

Когато се украсил с такива дела след дългото си бездействие и невоюване, императорът се завърнал във Византион. Тогава той завладял и Струмица, като и в този случай измамил Хриз и сключил мир с Йоан.

2. УНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И РИМСКАТА ЦЪРКВА

Из преписката на папа Инокентий III с българите

Преписката на Инокентий III с българите се състои от 40 писма и е ценен извор за политическата и дипломатическата история на България в началото на XIII в. Превод на Ив. Дуйчев и М. Войнов в ЛИБИ, III, с. 308—378, от преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев, ГСУ, ифф, т. XXXVII, С., 1942, с. 21—66.

Писмо на папа Инокентий III до цар Калоян от края на 1199 г.

До благородния мъж Йоаниций

Господ обърна поглед към твоето смирение и преданост, която, както се знае, си имал досега към Римската църква, и не само мощно те защити сред военните бури и опасностите на битките, но дори по необикновен и милосърден начин те възвеличи. А ние, като чухме, че твоите предци са произлезли от благороден род на град Рим и че ти си получил от тях благородната кръв и чувството на искрена преданост, което ти имаш спрямо апостолическия престол като по наследствено право, отдавна вече си поставихме за цел да те посетим посредством писма и пратеници. Но, възпрепятствувани от различни църковни грижи, ние не можахме досега да изпълним нашето намерение. Сега обаче ние сметнахме, че и тази грижа трябва да се поеме между другите наши грижи, или, по-скоро, поета вече отдавна, ще трябва да бъде изпълнена, за да те подкрепим с пратеници и наши писма в похвалното намерение и да те укрепим в предаността ти към апостолическия престол. И тъй, като изпращаме лично при теб нашия любим син Доминик, архипрезвитер на гърците от Бриндизи, припомняме на твое благородие и те увещаваме в Господа и ти поръчваме с апостолическо писмо, като го приемеш смирено и предано, да се отнесеш с почести и любезно и чрез него да ни засвидетелствуваш по-пълно своята преданост. Защото ние решихме, когато ни станат ясни чрез него искреността на твоето намерение и чувството ти на преданост, да изпратим при теб по-високи пратеници или по-скоро посланици, които да уверят както теб, така и твоите хора в обичта на апостолическия престол и да те осведомят за нашето благоволение.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от 1202 г.

Писмо на Калоян, господар на българите и власите, изпратено до господин папа Инокентий III, преведено от български на гръцки и после от гръцки на латински.

До уважавания и пресвети отец, върховния първосвещеник. Аз, Калоян, император на българите и на власите, ти желая радост и здраве. Известяваме на ваша светлост, че получихме вашето пресвето писмо, което ни донесе благочестивият бриндизийски архипрезвитер, и че ние го сметнахме по-скъпо от всяко злато и кой да е скъпоценен камък. Затова въздадохме много благодарности на всемогъщия бог, който по своята неизказуема доброта ни посети нас, своите недостойни раби, обърна поглед към нашето смирение и ни припомни за нашата кръв и отечество, от което произхождаме. И сега, отче свети, ти като добър пастир и глава на всички верни християни, желаейки да събереш на едно чадата на светия католически и апостолски престол, ни издири нас, отдалечените телесно. И макар моите блаженопочивши братя още отдавна да бяха искали да изпратят пратеници до ваша светост, те все пак не са могли да достигнат до вас поради многото наши неприятели. И ние, опитвайки се по същия начин веднъж, втори и трети път да изпратим до вас пратеници, не можахме да доведем до успешен край това, което желаехме. И сега, виждайки, че ваша светост е сметнала за достойно да изпрати пратеник до нашето царство, ние като собствени и твърде любими чада изпращаме на ваше милосърдие като на прелюбим и прежелан отец благочестивия браничевски преждеосвещен епископ, верния наш призвитер Власий заедно с вашия пратеник — бриндизийския архипрезвитер, които ви носят като на духовен отец и върховен първосвещеник от наша страна изразите на благодарност, приятелство и подчинение. Пресвети отче, вие ни известихте чрез вашето свето писмо да ви съобщим какво желаем от Римската църква. А нашето царство иска от апостолическия престол ние да бъдем утвърдени като с майчинско чувство от Римската църква На първо място ние като любим син искаме от нашата майка, Римската църква, царска корона и достойнство според както са ги имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори — Самуил и други, които са ги предхождали по царуване. Сега обаче, ако ваша светост реши да ни изпълни това желание, каквото сметнете, че трябва да се възложи на нашето царство, то ще се изпълни за слава на бога и на Римската църква. Не се учудвайте, че вашият пратеник не се е завърнал бързо при вас, тъй като ние го бяхме заподозрели нещо, защото в нашето царство дойдоха мнозина, които замислят да ни лъжат. Ние обаче знаем да се предпазваме добре от всички. Но ние получихме свидетелство на Претекстат за него и се успокоихме относно него. Но ако вие, пресвети отец, благоволите, изпратете ни пратеници от висок ранг, за които ни съобщихте с вашето писмо. Изпратете с тях и този и тогава ние ще се уверим едновременно за първото и второто посолство. Господ да ви даде много години.

Из писмото на папа Инокентий III до Калоян от 22 ноември 1202 г.

Ние решихме да проводим до тебе като пратеник на апостолическия престол любимия син Й[оан], капелан и наш близък, мъж предвидлив и разсъдлив, когото поради неговото благочестие и честност ние и нашите братя обичаме в господа с особена обич между останалите наши капелани. Нему ние поверихме нашата длъжност да изправя в цялата ти земя духовните работи, които намира, че трябва да бъдат изправени, и да установява това, което би трябвало да бъде установено съгласно с бога. По него ние също така изпращаме за архиепископа на твоята страна палиу́м, сиреч знака за пълнота на първосвещеническата длъжност, който трябва да му се предаде съгласно с формулата, която изпращаме под вид на наша була. На същия наш пратеник ние дадохме поръчение, ако някои в твоята страна случайно трябва да бъдат повишени в сан или да бъдат посветени за епископи, той да нарежда те да бъдат назначавани и посвещавани само чрез съседни католически епископи. Също така ние му възложихме да издири по-грижливо както по старите книги, така и по други документи истината относно короната, дадена от Римската църква на твоите предци, и да обсъди с тебе всичко, което би трябвало да бъде обсъдено, та когато бъдем осведомени за всичко от него и от твоите пратеници, да действуваме по-нататък по-умно и по-зряло, според както трябва да се действува. И тъй ние молим твое благородие и те подканваме в името на бога да приемеш нашия пратеник благосклонно като наше лице и да се стараеш да му оказваш почит, като и ти сам приемеш спасителните му съвети и постановления, а и направиш те да бъдат приети и спазвани от цялата църква на българите и власите.

Писмо на княз Белота до папа Инокентий III

Аз, княз Белота, преголям грешник, изказвам почит към великата ваша светост, прославена по цял свят. Известявам ти, че ни бе твърде приятно, когато при нас дойде вашият пратеник — архипрезвитерът Доминик — и ни съобщи за ваша светост и за молитвата ви. И аз в името на бога приветствувам великата ваша светост и моля за молитвата и благословията на твоя светост, за да мога да участвувам аз, жена ми, децата ми и целият ми род в благодатта на Римската църква. И първият, който мине през наша земя, нека ни донесе писмо и благословия от вас, за да бъдем утвърдени във вашите молитви.

Писмо на папа Инокентий III до княз Белота от 22 ноември 1202 г.

До благородния мъж княз Белота...,
жена му и синовете му.

Получихме с подобаваща благосклонност писмото, което ваше благородие ни изпрати по любимия син [Диминик], бриндизийския архипрезвитер, и разбрахме добре какво съобщавате с него. Радваме се обаче в господа и одобряваме мъдростта на ваше благородие, че имате чисто чувството на преданост спрямо нас и Римската църква и искате да бъдете укрепени с нашата благословия и подпомогнати от молитвите ни. И тъй ние напомняме на ваше благородие и ви подканяме по-настойчиво и поръчваме чрез апостолическо писмо, постоянствувайки смирено в предаността си към нас и апостолическия престол, да приемете благосклонно и да се стараете да оказвате почит на любимия син Й[оан], капелан и наш близък, пратеник на апостолическата църква, мъж предвидлив и разсъдлив, когото поради благочестието и честността му ние и нашите братя обичаме в господа с особена обич между останалите наши капелани. Разбира се, ние ви имаме дълбоко в сърцето и отправяме молитви към господа да ви даде да минете по същия начин през земните блага, за да получите най-после вечните.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от май 1203 г.

Калоян, император на българите, до пресветия господин патриарх римски папа на християнската вяра от Изток чак до Запад.

Аз ти пращам послание, като се радвам, ако моят пратеник те намери здрав и весел заедно с всички, които са със тебе и с всички твои сродници и приятели. Аз съм здрав по добродеянието на господа и на блажената Дева и чрез молитвите на светите апостоли Петра и Павла, и чрез светите твои молитви. Аз, Калоян, император на българите, разбирам, че ти имаш власт от бога да свързваш и развързваш, както е имал блаженият апостол Петър, комуто господ рече: Каквото свържеш на земята и прочие, така и на тебе възложи бог тази

благодат. Затова, когото свържеш, е свързан и когото развържеш, развързан е. Известявам на твоя светост, че се изминаха шест години, откак аз веднъж, дважди и три пъти изпращах при вас, но моите пратеници не можаха да стигнат при твоя светост и да предадат моето слово и да ми донесат твоето утешение. Господ вдъхнови твоя светост да ми изпроводи бриндизийския архипрезвитер Доминик, от когото разбрах, че не си ме забравил мене — твоя роб. Аз го почетох като твой човек и му дадох писмо, което да отнесе на твоя светост и което, бог знае, дали е донесъл или не е донесъл. Откакто гърците узнаха това, патриархът и императорът пратиха при мене [пратеник с предложение]: „Ела при нас, ще те коронясаме за цар и ще ти поставим патриарх, защото царство без патриарх не бива.“ Но аз не пожелах, а, напротив, прибягнах до твоя светост, защото искам да бъда роб на св. Петър и на твоя светост. И нека знае твоя светост, че аз изпроводих при тебе ариепископ с всяко устроение и богатство и копринени платове, восък и сребро, коне и мулета, за да почете той твоя светост вместо мене, твоя роб. И аз моля чрез молитвите на блажения апостол Петър и чрез светите твои молитви да изпроводиш кардинали, на които твоя светост да поръча да ме коронясат за цар и в моята земя да поставят патриарх, та да съм твой роб през времето на моя живот.

[Добавка на архиепископ Василий до папата от август 1203 г.]

Освен това да знае твоя светост, че аз, архиепископ Василий, идвах с това богатство, за да почета твоя светост, и стигнах до Драч, гдето видях пратениците на граф Валтер, които заедно с мене се зарадваха и се разпореждаха да преплуват заедно с мене. Но гъркът, който идваше с тях, след като се посъветва с дука на Дирахиум, не ми позволи да премина с тях, уверявайки, че ако премина, ще бъде неприятно на императора. Когато чуха това архидяконът и латинските свещеници, които се намират в Драч, също ме посъветваха да не преминавам и ако постъпя иначе, щял съм да загубя вещите и себе си. Поради това изпроводих при теб знатните мъже и верни на царя люде коместабул Сергий и презвитер Константин, на които е поръчано да ти известят истината. Нека Господ те вдъхнови да постъпиш добре в това дело.

Писмо на папа Инокентий III до архиепископ Василий от 10 септември 1203 г.

След като получихме писмото, което твое братство ни изпрати от името на благородния мъж Калоян, господаря на българите, по любимия син презвитер Константин и констабла Сергий, ние изпитахме по-пълна радост, че като мислите двамата еднакво правилно за ключовете на църквата, признавате на Римската църква първенството и на нас властта да връзваме и развързваме, а на църковното учение — главенството. Вие наистина разбирате, че за нас е казано от господа, а не само за блажения Петър: Ще ти дам ключовете на царството небесно и каквото завържеш на земята и пр., но за нас се казва също и у пророка: Ето поставих те днес над народи и царства, за да рушиш, разрушаваш и погубваш, да строиш и насаждаш. Искате от нас и царска корона, и върховенството на патриаршеско достойнство, тъй като същият благородник желае чрез нашия авторитет да му се възложи корона и в земята да му се постави от нас патриарх. Ние обаче отдавна вече сметнахме, че трябва да се изпрати лично до същия благородник любимия син Доминик, бриндизийския архипрезвитер, за да можем да бъдем осведомени за неговата и на подчинените му преданост и за положението на земята [му], тъй като ние не само искаме, но дори желаем, щото той, както е произлязъл от благороден римски род, така също да следва наредбите на Римската църква и да вземе от нея наставление в католическата вяра и начало на своето достойнство. Когато и той се завърна при апостолическия престол с писмо от същия български господар, от теб и от княз Белота ние се осведомихме за гореказаните неща и решихме да изпратим при него като пратеник на Римската църква нашия капелан, любимия син Й[оан], като му предоставихме пълна възможност да изправя в цялата му страна духовните работи, които намери, че трябва да бъдат изправени, и да установява това, което би трябвало да бъде установено съгласно с бога. Чрез него ние сметнахме, че и на един от архиепископите на неговата земя трябва да бъде изпратен палиум, сиреч знакът за пълнота на първосвещеническата длъжност. Ние му поръчахме също, ако случайно някои в онази земя трябва да бъдат повишени в чин или да бъдат посветени в епископи, да не се бави да действува в назначаването на тези, които трябва да бъдат назначени, и в посвещаването на тия, които трябва да бъдат посветени, само чрез съседните католически епископи. На същия ние дадохме и поръчение да издири по-грижливо истината относно короната, дадена от Римската църква на дедите на често споменавания благороден мъж, и да обсъди със същия всичко, което сметне, че трябва да се обсъди, та осведомени най-после чрез него и чрез пратениците на същия благородник, да можем да действуваме по този въпрос по-умно и по-бързо. Неотдавна обаче същият наш пратеник се срещнал с пратениците на същия благородник, изпратени при прескъпия в Христа наш син... светлия крал на Унгария, с които той обявил, че ще замине незабавно при техния господар. И тъй, въпреки че си решил

да изпратиш до нас гореказания презвитер К[онстантин] и коместабула С[ергий], все пак, понеже споменатият благородник е възложил специално на теб задължението да дойдеш при нас и те е натоварил със своето посолство, ние напомняме на твое братство, подканяме те най-настойчиво и ти поръчваме с апостолическо писмо да се представиш пред нашите очи, ако някога може да стане, след като, ако потрябва, изоставиш множеството прислуга и конната свита. Наистина ние вярваме, че чрез теб ще бъдем до такава степен осведомени за това, за което искаме да бъдем осведомени, че не ще трябва може би да очакваме връщането на онзи пратеник. Напротив, ние ще можем да изпратим наш пратеник, чрез когото да се задоволи по-пълно желанието и искането на господаря на българите. Постарай се да отплуваш за Апулия, защото ще наредим да бъдеш съпроводен безопасно оттам или от друго място по море или по суша лично при нас и да бъдеш отпратен в твоята страна със сигурен съпровод, за да не трябва да се съмняваш за връщането.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от 1203 г.

До пресветия повелител и вселенски папа, седящ на престола на блажения Петър и господин отец на моето царство Инокентий III, папа на апостолическия престол и на Римската църква и учител на целия свят. Надявам се в господа, спасителя на людете, че твоя светост е добре и много добре заедно с всички кардинали на светата Римска църква, които седят около престола на твоя светост. Нека знае великата твоя светост, че синът твой и на Римската църква — царят на всички българи и власи, заедно с всички князе на моето царство са много добре благодарение на бога и на твоята света молитва. Много пъти изпроводи моето царство свои пратеници при твоя светост, но не намериха сгода да преминат при твоя светост. Те не можаха да преминат, защото онези, които не бяха в мир с моето царство, пазеха пътищата. След това през миналия месец юни царството ми изпроводи своя архиепископ и [глава] на цялата българска земя и на всеобщата света и велика църква на Търново и велик човек на моето царство, сега въздигнат в примат и архиепископ на цяла България и Влахия, на име Василий, който, като пристигнал в Драч, не бил допуснат да премине при твоя светост, за да изпълни твоя светост желанието на моето царство съгласно обичая на моите предшественици, царете на българите и власите — Симеон, Петър и Самуил, прародители мои, и на всички останали царе на българите. Обаче с помощта на бога и със съдействието и молитвите на твоя светост пристигна при мене настоящият пратеник на апостолическото седалище и първопрестола на князя на апостолите и на светата и всемирна Римска църква капелан Йоан и ми донесе палиум по повеля на твоя светост и на апостолическия престол и украси с този палиум казания архиепископ и го въздигна в примат и архиепископ на цяла България и Влахия, като донесе на моето царство писмо от твоя светост и изложи отново, що му поръчала твоя светост. Изпълни се сърцето ми с голяма радост, защото бог и твоя светост ме дариха според искането на моето царство. И аз моля и умолявам твоята велика светост да изпълни желанието на моето царство и да изпрати пастирски жезъл за събиране на овцете и останалите неща, който е обичайно да притежава патриархът, и да въздигне сегашния примат за патриарх в светата и велика църква на Търново, първия град на цяла България, и тази църква да има патриарх винаги — дори след смъртта на този патриарх, по повеля на твоя светост. Понеже ще е тежко поради дължината на пътя и войната между людете след смъртта на всеки един патриарх да се прибягва към Римската църква, нека бъде предоставено на църквата в Търново да може да си избира и посвещава патриарх, за да не остане тази земя поради липса на патриарх без благословение, и твоето посвещение — непълно и да не падне грях върху твоя светост. Но сега молим по повеля на твоя светост да бъде приготвяно миро за кръщението на християните в светата и велика църква на град Търново. Нека знае твоя светост, че когато ромеите узнаят, че сме получили посвещение от твоя светост, не ще ми дадат миро. И друго моля от твоя светост: да изпратиш кардинали при моето царство — или този, който дойде при мене, или някого другиго от апостолическия престол — и да им дадеш корона и скиптър според благословията на апостолическия престол и на князя на апостолите и да изпратиш привилегиум, подпечатен със злато, по подобие на този, за да се пази винаги в църквата на Търново, и всичко това те да дадат на моето царство. Но всички гореказани неща, които трябва да се изпратят на моето царство от твоя светост, нека ги види настоящият пратеник, браничевският епископ Власий, за да може да донесе онова, което ти ще напишеш с твоята ръка. И ако изпълни твоя светост всичко това, тъй ще смятам заедно с рода на моето царство и на всички българи и власи, [а именно] че съм възлюбен син на православната света Римска църква. А [въпроса] за границата между Унгария, България и Влахия предоставям на присъдата на твоя светост, да уредиш това дело честно и справедливо, та да няма грях душата на твоя светост и царството ми да има права над България и Влахия така, както кралят на Унгария ще има права над Унгария, и да престанат убийствата на християни между мене и него. Нека знае обаче твоя светост, че на моето царство принадлежат петте епископии

на България, които унгарският крал нападна и завладя заедно с църковните им правдини, и тези епископии са унищожени — дали е справедливо това да стане? Онова, което каже на твоя светост настоящият пратеник на моето царство, браническият епископ Власий, да приемеш за вярно, защото ще го каже от мое име.

Изпратих на твоя светост три двойни екзамити и златна чаша, и четири либри перпери, и три сребърни чашки и сребърна обкова за книга.

Калоян, император на България

Из писмото на папа Инокентий III до цар Калоян от 24 февруари 1204 г.

Ние, желаейки да се грижим с отеческа грижа в духовните и земните работи за народите на българи и власи, които от много време са били откъснати от гърдите на своята майка, уповавайки се на властта на този, чрез когото Самуил помаза за цар Давид, ние те поставяме за цар над тях и ти изпращаме по любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на Св. кръст, посланик на апостолическия престол, мъж предвидлив и почтен, приятен нам между другите братя, царски скиптър и царска диадема, която да ти бъде възложена един вид от нас чрез неговите ръце, след като получи от теб клетвено уверение, че ще останеш предан и послушен на нас, на нашите наследници и на Римската църква и ще запазиш в подчинение и преданост на апостолическия престол всички земи и племена, подчинени на твоята власт. Освен това по молбата на нашия досточтим брат Власий, епископ браничевски, когото изпрати при апостолическия престол, ти предоставяме пълна свобода да сечеш в царството си държавна монета, отбелязана с твоя образ. Също и на нашия досточтим брат [Василий], търновския архиепископ, предоставяме привилегиума на приматство върху всички земи, над които заповядваш. Той и неговите наследници да коронясват с властта на апостолическия престол твоите бъдещи наследници, след като получат от тях подобна клетва, и да имат в твоята земя приматско достойнство и да им бъдат подчинени поставените митрополити както в областта на България, така и на Влахия, които да оказват на примата дължимата според каноническата форма почит и уважение.

Из писмото на папа Инокентий III до архиепископ Василий от 24 февруари 1204 г.

И теб те поставяме за примат в царството на българите и власите и ти предоставяме с настоящия привилегиум приматската власт над търновската църква, като постановяваме ти и твоите приемници, които те наследят в предаността към апостолическия престол, да се издигате с приматството над останалите митрополити на България и Влахия. Те да оказват на самия теб и на тях дължимите на примата съгласно с каноническата форма уважение и почит. Ние искаме твое братство да знае, че у нас тези две думи — примат и патриарх, макар имената им да са различни, значат почти напълно едно и също, понеже приматите и патриарсите по сан са едно и също. И чрез настоящия привилегиум ние даваме на теб и на твоите приемници пълно право да помазвате, да благославяте и да коронясвате за в бъдеще царете на българите и власите. Когато обаче ти, който сега си примат на споменатата църква, умреш, да не се поставя там начело никой с измамна хитрост освен този, който бъде избран за нея канонически според одобрения обичай. Избраният пък от митрополитите и другите суфраганеи на същата църква, които могат да вземат участие, да бъде тържествено посветен за епископ. А след като бъде посветен, да изпрати свои пратеници при апостолическия престол, които да искат взетия от тялото на блажения Петър палиум, сиреч знака за пълнота на понтификалната длъжност. При получаването той ще дава на нас и на приемниците ни и на Римската църква клетвата, която ни дават според общия обичай другите примати и митрополити и която и самият ти даде при получаването на палиума. Ние изпращаме нейната формула, потвърдена с нашата була за вечни времена, като изтъкваме в нея, когато коронясва за цар някого от приемниците на казания цар, да взема от него предписаната клетва. Когато обаче някои от митрополитите, които ти са подчинени по правото на приматство, поеме пътя на всяка плът, ти ще утвърдиш тържествения канонически избор на удобно лице и избраното лице ще посветиш за епископ. За палиум обаче ти ще изпратиш своите пратеници ведно с пратениците на църквата, чийто предстоятел е, до апостолическия престол и ние ще ти го изпратим по тях на драго сърце и радостно, за да бъде даден чрез теб тържествено на митрополита епископ съгласно с формулата, която ще получиш с наша була, но така че ако се случи да присъствува наш посланик или пратеник, ти ще изпълниш това заедно с него. Ние позволяваме мирото и маслото за оглашените и болните да се приготвя всяка година [в деня] на господната вечеря според римския обичай както в твоята, така и във всяка съборна църква в България и Влахия, така че, колчем бъде необходимо, да се кръщават тия, които трябва да бъдат кръстени, и да получат конфирмация тия, които трябва да я получат, и посвещението на епископите и назначението на свещениците нито да се възпрепятствува напълно поради липсата на подобни неща, нито да се отлага за по-дълго време. Защото, макар досега у вас да не са получавали обикновено свето помазване нито презвитерите при своето назначение, нито епископите при своето посвещения, все пак ние желаем занапред първосвещениците и свещениците да се помазват тържествено, следвайки не толкова нашия обред, колкото божественото предписание, по силата на което в закона се предписва да се помазват тържествено първосвещениците и свещениците — да се помазват ръцете на тия, които се назначават за презвитери, а на тия, които се посвещават за епископи — както ръцете, така и главата. Освен това ние даваме на твое братство правото да се носи пред теб по цяла България и Влахия кръстът, сиреч знамето на господнето страдание.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от ноември 1204 г.

Калоян, цар на цяла България и Влахия, до боговъздигнатия и пресвети възлюблен в Христа и преуважаем отец на моето царство Инокентий трети и пресвети папа на Рим и приемник на княза апостол Петър. Посланикът на апостолическия престол господин кардинал Лъв донесе на мое царство писанието на твоя светост. Като узнах прочее за неговото здраве и невредимост, възхвалих всемогъщия бог и пресветата негова майка. Дано писанието на мое царство намери твоя светост жив и пребиваващ във всяка радост и веселие. А моето царство по благодатта на всемогъщия бог и на преблажената Богородица и чрез застъпничеството на ваша светост е здраво и много добре с всяка радост и веселие. Нека бъде известно на ваша светост, духовни отче на мое царство, господине папа, че господин Лъв, посланик на апостолическия престол, пристигна при моето царство и ми донесе корона и като я благослови, постави я на главата на моето царство и в моите ръце ми даде скиптър и знаме и благослови пресветия патриарх на моето царство и на цяла България по поръка на ваша светост, а ние възвеличихме много бога и преблажената Богородица, както и съобразителността на ваша светост затова, че ваша светост изпълни според искането на мое царство цялото ни желание. Цяла България и Влахия и владенията на цялото ни царство много прославиха и възвеличиха ваша светост. Пиша ви обаче и за унгареца, че моето царство няма никаква общност на владенията или нещо друго с него, нито му вреди, а, напротив, той напада и уврежда владенията на моето царство и дали аз не зачитам унгареца или пък самият той не зачита моето царство. Нека му пише ваша светост да стои далече от моето царство, понеже моето царство нито има намерение да не го зачита, нито да отива против неговите земи. Ако обаче той сам дойде против земите на моето царство и бог помогне да бъде победен, нека ваша светост да не подозира моето царство, но да съм свободен [от подозрение]. Също за латините, които навлязоха в Константинопол, пиша на ваша светост да им пишете да стоят далече от моето царство и така моето царство не ще им стори никакво зло, нито пък те нас да не зачитат. В случай, че те начнат нещо против моето царство и не го зачетат и убият от онези люде, които са му подвластни, нека ваша светост да не подозира моето царство, но всичко да е свободно [от подозрение]. При твоята пък велика светост изпроводих две момчета, едното се казва Василий, а другото Витлеем. Нека бъдат дадени по нейна повеля да научат в училището латинско писмо, защото тук нямаме граматици, които могат да превеждат писмата, които ни изпращате. И когато те се изучат, нека бъдат върнати при моето царство. Изпратих засега също в знак на малък спомен два екзамита, двойни еписими — единия червен и другия бял — и един камей. Наистина, когато изпращам пратеници при ваша светост, винаги ще си спомням за ваша светост.

Златопечатник на цар Калоян с тържествена клетва за преминаване под върховенството на римската църква

В името на отца и сина и светия дух, амин. Тъй като бе угодно на господа наш Исус Христос да ме въздигне господар и император на цяла България и Влахия, издирих в писанията и книгите на нашите предци и законите на блаженопочившите царе, наши предшественици, отгде те са получили българско царство и царско утвърждение, корона за главите си и патриаршеско благословение. И като изследвахме грижливо, намерихме в техните писания, че тези блаженопочивши царе на българите и власите и наши предшественици Симеон, Петър и Самуил са получили корона за своето царство и патриаршеско благословение от пресветата божия Римска църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър. Така също и моето царство пожела да получи благословение и царско утвърждение чрез корона на главата на своето царство и патриаршеско благословение от Римската църква, от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър и от пресветия наш отец и вселенски патриарх папа Инокентий трети. И от който и господин папа да бъдат дадени и отстъпени патриаршеска благословия и поръчение на града на моето царство Търново за поставяне и посвещаване на архиепископи, митрополити и епископи, а и други църковни свещенослужителски послушания, моето царство позволява те да имат най-пълна власт във всяко притежание и във владенията на моето царство. Разбира се, притежанията на цялата църква в целокупното мое царство и моят патриарх, митрополитите, архиепископите, епископите и всички свещеници нека да бъдат под властта на Римската църква и да държат закона, обичая и последованието, което са държали блаженопочившите царе на цяла България и Влахия, онези наши някогашни предшественици, и ние, които следваме по същия начин техните стъпки. А пък моето царство подписва своя златопечатник в потвърждение на това, че никога не ще отстъпи от Римската църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър — сиреч нито самото мое царство, нито другите князе на моето царство ще се отлъчат, но аз ще бъда като призван възлюблен син на светия и апостолически римски престол на княза на апостолите Петър. И каквито земи на християни или езичници в бъдеще придобие моето царство, те ще бъдат под властта и повелята на същия свещен и апостолически римски престол. И за да бъде смятан за истински и безсъмнен настоящият златопечатник на моето царство, царството ми го даде в ръцете на предпочтения мъж Йоан, пратеник на пресветия римски престол и капелан на господин папата. Подписа се в него и нашето благочестиво и от бога въздигнато царство. В годината шест хиляди седемстотин и дванадесета, индикт седми.

Писмо на българските архиепископи и епископи до папа Инокентий III от есента на 1203 г.

Прекланяйки своите вратове под десницата на неговото господство като пред най-свети отец и господин господин папа, с наведена глава и подвити колена поклон. На първо място грешник и смирен митрополит на пресветата църква на Велбъжд Анастасий; след него грешник и смирен митрополит на великата църква на Преслав Сава и епископът, ако и недостоен, на пресветата църква на Богородица в Скопие Марин; смиреният епископ на пресветата епископия на Призрен Аврам; грешник и смирен епископ на пресветата църква на блажения и преславен великомъченик Прокопий в Ниш Кирик и недостойният епископ и грешник на пресветата църква на Богородица във Видия Климент — ние те молим най-смирено като единствен наш пастир и вселенски отец и господар да благоизволите да ни изпратите палиум за пълнота на свещенослужителския сан, та и ние през всичките дни на нашия живот да не престанем да се молим за вашето велелепие.

Папа Инокентий III изпраща палиум на велбъждкия архиепископ Анастасий

И тъй, понеже сметнахме, че нашият досточтим брат [Василий], търновският архиепископ, трябва да бъде поставен за примат във всички земи, в които заповядва най-скъпият в Христа наш син Калоян, сияйният цар на българите и на власите, като му предоставихме според обичая на апостолическия престол знаците на почит, които се отнасят до неговата длъжност, за да почетем и теб особено като уважаван член на Търновската църква и митрополит на Велбъждката църква и прелат по митрополитско право на нейните викарии, ние ти изпращаме по любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на Светия кръст, легат на апостолическия престол, мъж за препоръчване поради честния нрав и учено дарование, когото обичаме с особена обич между останалите наши братя, да ти бъде даден според формулата, скрепена и потвърдена с нашата була, палиум, сиреч знак за пълнота на първосвещеническа власт, взет от тялото на блажения Петър. И тъй ние напомняме на твое братство, подканяме те в господа и ти поръчваме чрез апостолическо писмо да го приемеш смирено и предано и да си послужиш с него не за възвеличаване, а по-скоро за смирение вътре в църквата си през време на празничните дни на литургии, които ти посочи същият кардинал, и да се стараеш да се покажеш такъв, че вътрешната украса от добродетели да прозира под външната украса на одеждите и външната дреха да издава вътрешното състояние на душата, и то не с изкуствено преструване, а по-скоро с истинско изразяване.

Със същото съдържание до преславския архиепископ Сава.

Из писмото на папа Инокентий III до цар Калоян от 25 февруари 1204 г.

И затова ние изпращаме от наша страна в България и Влахия обичния син Л[ъв], презвитер, кардинал на Светия кръст, легат на апостолическия престол, забележително начетен мъж, надарен с честност, когото между останалите наши братя обичаме с особена нежност, за да те помаже с нашия авторитет и власт, да ти даде царски скиптър и да ти наложи царска диадема. И понеже по любимия син Й[оан], наш капелан, решихме да изпратим палиум на досточтимия наш брат Василий, търновския архиепископ, и понеже го назначихме за примат на цяла България и Влахия, по същия посланик изпратихме на митрополитите, които същият капелан е поставил и отново подчинил под негова власт, палиум, сиреч знака за пълнота на първосвещеническа власт, който да им се даде според формулата, която изпращаме, дадена в нашата була. И на същия посланик ние дадохме пълно право да изправя това, което реши, че трябва да се изправи, и да постановява това, което реши, че трябва да се постанови, като поръчваме на същите [митрополити] да осведомят както клира, така и народа за това, което се отнася до успеха на християнската вяра, и да ги уведомяват за нашето благоволение.

Текст на дадената от архиепископ Василий клетва

Аз [Василий], архиепископ търновски, примат на цяла България и Влахия, от този час занапред ще бъда верен и покорен на блажения Петър и на светия римски апостолически престол и на моя господар папа Инокентий и на неговите католически приемници. Не ще участвувам в дело или съвет, или споразумение, за да загубят те живота си или свой член или да бъдат пленени или ограбени. Съвет, който те биха ни поверили, никому няма да открия съзнателно в тяхна вреда. Ако зная, ще се помъча да попреча на всяко явно зло спрямо тях. Ако не мога да попреча това, ще им известя, колкото може по-скоро. Ще защищавам според възможността си римското папство, честта, достойнството и интересите на апостолическия престол, докато запазвам моя чин, против всеки жив човек. Бидейки призован на събор, ще дойда, освен ако бъда възпрепятствуван от каноническа задръжка. Ще посещавам седалището на апостолите всеки четири години лично или чрез мой пратеник, освен ако бъда освободен по тяхно желание. Ще приема с преданост пратеника за апостолическия престол, за когото ще зная положително, че е пратеник, и ще му помагам в неговите нужди. Когато посвещавам когото и да било от моите подгласници за епископ, ще го карам да се закълне, че ще оказва постоянно повиновение и дължима чест на римския първосвещеник и на Римската църква. По-нататък, когато коронясвам някого за цар на българите и власите според даденото на мене и на моите приемници от апостолическия престол позволение, ще изисквам от него клетвено уверение, че ще пребъде предан и покорен на оногова, който тогава би стоял на апостолическия престол, на неговите приемници и на Римската църква, и всички земи и народи, подчинени на неговото царство, ще запази в повиновение и преданост към апостолическия престол. Всичко това ще спазвам добросъвестно. Нека така ми помага бог и това свето Евангелие сега и в бъдеще. Амин. [1204 г.]

Папа Инокентий III изпраща знаме на цар Калоян

До светия цар на българи и власи

За да се прославиш заедно с апостола в кръста на нашия господ Исус Христос и за да приписваш своите бъдещи победи не на себе си, но на този, пред когото се скланя всяко коляно, който научава ръката за война и движи пръстите за битка, и за да чувствуваш, че сред различните случаи на войните ти си защищаван от застъпничеството на този, комуто Господ е дал ключовете на небесното царство и властта да връзва и да развързва, ние решихме да изпратим по същия човек на теб, твоя светлост, по искането на нашия досточтим брат браничевския епископ В[ласий] освен знаците на царско достойнство, които ти изпращаме по любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на Св. кръст, посланик на апостолическия престол, човек предвидлив и почтен, още и знаме, с което да си служиш срещу тези, които почитат с уста разпънатия на кръста, сърцето им обаче е далече от него. То представлява не без религиозно значение кръст и ключове, защото блаженият апостол Петър и кръста заради Христа прие и ключовете от Христа получи. И така то представлява знакът на кръста, с който именно побеждаващият Христос царува и повелява, завладял е небесните простори, с който плячката, хващайки грабителя, го е погълнала и умиращият живот е уловил смъртта и хипопотама пред очите му като с въдица. То представлява двоен ключ, единият — за разграничаване, другият — за власт, та когато разграничаваш доброто от лошото, светлината от тъмнината, а също така светото от безбожното, да си послужиш с поверения ти материален меч за наказание на злосторниците и за похвала на добрите и да вземеш оръжието и щита против онези, които не са взели бога за свой помощник, но доверявайки се на своето зверство и на множеството, се мъчат да ритат срещу ръжен.

Из писмото на папа Инокентий III до унгарския крал

На втората глава отговаряме по този начин. Наистина ти си предоставил сигурен съпровод и свободно преминаване през своята земя за нашите пратеници до страната на господаря на българите Йоаниций и за неговите пратеници, които желаят да отидат до Римската църква, като по молбата на нашия посланик разпусна войската, която беше събрал против него, след като си направил разноски, за което ние изказваме щедро благодарност на твоя светлост. Ти пишеш обаче, че споменатият Йоаниций е завзел и държи земята, която твоят баща [Бела III] е дал зестра на сестра ти — гръцката императрица — и че, като привлякъл на своя страна огромно множество езичници, опустошил жестоко земята на Сърбия, подчинена на твоята корона, така че освен тия, които били погубени чрез неговото тиранство, били отвлечени в плен на езичниците и мнозина християни... По това да знаеш напълно сигурно, че за нас е твърде тежко всяко нападение, което се извършва срещу теб несправедливо и в твоя вреда, и че ние ще положим старание и плодотворен труд, за да ти се даде съответно удовлетворение.

На третата глава ние отговаряме така. Макар да ни пишеш, че ако и да е завзел и държи сега една част от твоето кралство и друга част от царството на друг, гореспоменатият Йоаниций не е законен господар на никоя земя, поради което се учудваш, че сме предложили да коронясаме, без да се допитваме до тебе, така внезапно за цар толкова открития ти враг, това, за да говорим, без да спорим, донякъде все пак не е така, тъй като ти не знаеш напълно истината по това. Наистина от старо време в България последователно мнозина царе са били короновани чрез апостолическа власт, като Петър и Самуил и някои други след тях. Наистина и поради проповедта на свещено-паметния наш предшественик папа Николай царят на българите, на чиито допитвания той твърде често отговарял, заслужи да бъде покръстен с цялото поверено нему царство. Но най-после, понеже гърците излязоха по-силни, българите загубиха царското достойнство, дори бяха заставени да робуват под тежко константинополско иго, докато напоследък двама братя, сиреч Петър и Йоаниций, произхождащи от рода на предишните царе, започнаха не толкова да завземат, колкото да възвръщат земите на своите бащи, така че в един ден спечелиха чудна победа над големи владетели и безбройни народи. Ние не отричаме прочее че те може да са нахлули насилствено в някоя част на страната, но ние положително твърдим, че те са възвърнали най-голямата част от страната по бащино право. Затова ние възнамеряваме по подобие на нашите предшественици да го коронясаме за цар не върху чужда земя, а върху собствената, желаейки и сам той да възвърне несправедливо задържаната [от него] земя, а и несправедливо задържана земя да му се възвърне, тъй като сам бе пожелал това от нас, а именно да наредим да се даде правосъдие между тебе и него, на двете страни, за земите, в които е било извършено нахлуването. И тъй, понеже ти бе предоставил не само свободно преминаване за нашите пратеници до него и за неговите пратеници до нас, но и сигурно съпровождане, ние не бяхме длъжни да смятаме, че той ти е най-опасният враг, макар и да можете да станете от неприятели приятели чрез усърдната наша грижа и след като бъде премахнат поводът за вражди, а и ние не пристъпихме към извършване на тази работа внезапно, тъй като за това нещо сме се често грижили да изпращаме до него пратеници с наши писма, за да призовем обратно дъщерята при майката и да върнем члена към главата, та да има една кошара и един пастир. Обаче в този случай уместно бихме могли да обърнем внимание и върху това, че когато знатният мъж, великият жупан на Сърбия Стефан смирено ни се помоли чрез знатни пратеници да изпратим в земята му посланик, който да я приведе към повиновение на Римската църква и да му донесе кралска корона, и когато по общо решение на нашите братя решихме да уважим искането му, като възложихме службата по това посолство на нашия досточтим брат, епископа на Албано Й[оан], след като се разбра, че това никак не се нрави на твое височество, ние се отказахме заради тебе не без известно смущение от начинанието. Ти обаче, след като нападна Сърбия и отстрани Стефан, а на негово място постави Вълко, чрез свои пратеници ни съобщи, че желаеш да върнеш тази земя към повиновение на Римската църква и невъзмутимо поддържаше споменатия Вълко да получи царска корона от апостолическия престол, ако се запазят твоите права в светските работи. След това по съвета на твоите пратеници ние сметнахме, че изпълнението на тази работа трябва да се възложи на досточтимия наш брат . . . архиепископа на Калача. Но макар да са изминали вече две години, ние узнаваме, че няма никакъв напредък.

По четвъртата глава ние отговаряме по следния начин. Макар да си приел предано и да си почел старателно любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на св. кръст, посланик на апостолическия престол, така че, като си отпратил благосклонно и с целувка на мира, наредил си да бъде съпроводен с почести чак до границата на кралството и оставало само да премине Дунава, за да отиде от Унгария в България, защото наистина според поетическия израз по-позорно е да се изхвърли гостът, отколкото да не се допусне, ние се учудваме немалко и се вълнуваме наистина повече заради тебе, отколкото заради нас, че веднага си заповядал да го върнат. Защото е по-малко позорно, ако не беше го допуснал, когато пътуваше, отколкото след като го допусна, да не му позволиш да замине. На съображенията прочее, които ти си изтъкнал за това в твоето писмо, би било достатъчно да отговорим със Соломоновото изречение: напразно се хвърля мрежа пред очите на птиците, ако не трябваше да отговарям на онова, което ти поиска молително с писмото си, а именно или да се откажем напълно от намерението да го коронясаме, или поне да забавим това, докато стане възможно разногласията между вас да се приключат със съд или посредничество, тъй като ти си готов да се подчиниш на съда или на посредничеството на нашия посланик. Нека дадем някои от многото съображения, за да не те смути много преясният отговор. Тъй като гореспоменатият кардинал е прекарал твърде дълго в твоето кралство и е бил не само приет с почит както от тебе, така и от другите, но е бил и почетен великолепно, наистина той не би могъл да бъде общ посредник за възстановяването на съгласието, нито справедлив съдия за премахване на спора, ако той не бъде приет от него по същия начин в земята му, за да се премахне всяко подозрение. Освен това той не би могъл да го накара да се споразумее или да уважи правото, преди да признае властта на апостолското учение и се подчини на нашето ръководство и наставление. При това, когато същият посланик отива да разпространява тайнството на християнската вяра и да увеличава славата на апостолическия престол, ако ти случайно го възпрепятствуваш, наистина ще се натъкнеш на божественото негодувание и ще заслужиш нашата немилост, и ще го направиш за себе си по-голям неприятел, и не ще спечелиш нищо, понеже ние бихме могли по друг начин да изпълним целта на нашето желание. Внимавай все пак грижливо какво би казал, ако ние пожелаем да попречим твоят роден син да се коронясa за крал, и разбери, че ние замисляме това, ако ти се опиташ да попречиш да не може да се коронясa за цар нашият духовен син, сиреч блудният син, който някога поради разточително живеене с блудници разпилял богатството. Но най-после, като се осъзнал, той се върнал при баща си, който, затичвайки се, прегръща и целува връщащия се син и нарежда на слугите си да му облекат най-хубавата дреха, да му дадат пръстен на ръката и обувки на краката му, да заколят охранено теле, за да ядат и се хранят, защото син му бе мъртъв и оживя, беше загубен и се намери. Евангелската притча, чиято поука ние силно желаем ти да подражаваш и в този, и в други случаи, би те научила по какъв начин бащата е успокоил негодуванието на по-големия син. Ако ли случайно се боиш да не би, след като получи короната, внезапно издигнат, да стане по-надменен, ти трябва да знаеш сигурно, че той не би спечелил толкова от добре нагласената измама, колкото би загубил, ако злоупотреби с доверието. И ние ти казваме по-малко, за да можеш да разбереш ти самият повече. . .

Толкова за гореспоменатия крал. За останалото ние с апостолическо писмо предписваме и заповядваме на твоя преданост да коронясаш за цар гореказания Йоаниций не върху чужда земя, но върху неговата собствена и след като разучиш по-пълно истината, да пристъпиш посредством правосъдието към прекратяване на раздора, който съществува между него и споменатия унгарски крал, като безапелационно наредиш да се спазва здраво това, което си постановил чрез църковна разпоредба. Дадено в Рим, Св. Петър, 15. IX. [1204].

Писмо на архиепископ Василий до папа Инокентий III от ноември 1204 г.

Много поклони и много поздрави от мене, Василий, смирен примат на българите и власите, към отеца на всички и мой господин и отец, превелелепния и пресветия папа Инокентий. Молим всемогъщия бог и пресветата Богородица и преблажените апостоли Петър и Павел, щото посланието на мое смирение да ви намери здрав и читав. И чрез велелепието на вашето господство живея и аз по божия милост, потънал в големи прегрешения. Нека бъде прочее известно на вашата велика светост, че кардинал Лъв, изпроводен от ваша светост и от апостолическия престол, пристигна здрав и читав и дойде в нашия голям град Търново на петнадесетия ден от месец октомври и донесе цялата пълнота на патриаршеското достойнство и всички свещенослужителски украси, които ми бяха изпратени от великото ваше светейшество. Предаде също и пръстена, и привилегиума, и писанията, и наставленията. И по разпоредба на ваша светост той ме помаза с миро, като ме благослови и ме посвети за патриарх на седмия ден от месец ноември, сиреч на празника на светия апостол Яков, брат господен. И аз в същия ден помазах двама митрополити и други епископи с голяма радост, а кардиналът благослови двама от митрополитите и им връчи палиум и митри, а на другите от тях постави митри на главите. На осмия ден от същия месец, сиреч на празника на свети Михаил, той короняса и благослови цар Калоян, господар на всички българи и власи, и постави на главата му царска корона и връчи в ръцете му скиптър. Всичко това той изпълни и извърши според волята на ваша светост и като ни благослови, раздели се от нас на петнадесетия ден от месец ноември. Нека знае при това вашата велика светост, че ви изпровождам по повеля на господаря цар две момчета — едното е син на свещеника Константин, а другото на царя, та да изучат по нареждане на ваша светост латинско писмо, и каквото можете да сторите в чест на царя, сторете го. Да запази бог ваша светост за много и дълги времена.

Из „Делата на папа Инокентий III“

А той [Йоан], папският капелан, посланик на апостолическия престол, след като заминал, дал на гореспоменатия архиепископ палиум, митра и пръстен, като взел от него клетва за вярност и повиновение, което ще трябва да се оказва завинаги на върховния първосвещеник на Римската църква. След като бил приет с почит и предано от гореспоменатия Йоаниций или Калоян, господаря на власите и на българите, той по негов съвет и с негово съгласие постави в това царство двама други митрополити, именно велбъждкия и преславския, които подчини на гореспоменатия загорски като на примат. И приматството учреди в Търново като по-известен град на тази страна. И тъй, след като това бе добре извършено, Йоаниций подчини себе си и царството си на властта на Римската църква чрез грамота на привилегиума, подпечатана със златен печат. . .

Честите дарове обаче показват колко е бил щедър и грижлив по отношение на култа и украсата на църквите.

Той изпрати на българския патриарх планета, далматика, и туника от бял азамит, украсени подходящо със златошевица, и голям пръстен с пет топаза, с който лично си служеше, митра, украсена със златошевица, камисум, амиктус, стола, мануале, пояс, калиги, сандали, хиротека и други украшения, които подхождат за патриарх.

Също и на браническия епископ, който се яви лично пред папата, даде един златен пръстен със смарагд и митра с подходящо поставена на нея златошита ивица.

3. БЪЛГАРИЯ, ЛАТИНСКАТА ЦАРИГРАДСКА ИМПЕРИЯ И ПАПСТВОТО ПРЕЗ 1204—1207 Г.

От Никита Хониат

Превод на Ал. Милев от Nicetas, цит. съч., с. 808—814.

Ромеите, които придружавали императора (повечето от тях били от знатен произход, прославени с военни подвизи и произхождали от тракийските градове), решили да влязат във връзка с маркиза и да му предложат военна помощ. Той им отговорил, че няма нужда от ромейски войници, и така ги отблъснал. Те се обърнали с молба до император Балдуин да ги приеме на служба. Но понеже и тук, както казват, „пели отново напразно“, те се обърнали към Йоан, който бил отхранен и роден в областите покрай Хемус. Със своите враждебни нападения той почти опустошил и унищожил цялата западна подвластна на ромеите страна, разорявайки я със скитски нападения и измъчвайки я с най-различни бедствия. Той ги приел с отворени обятия. Впрочем Йоан подозирал жестокия план на латинците и се страхувал от тяхното копие като от огнен меч, понеже в отговор на неговите пратеничества за дружба те му заповядали да се отнася с тях в грамотите си не като император към приятели, а като подчинен със своите господари. В противен случай го заплашвали, че ще вдигнат оръжие срещу него и ще опустошат подвластната му Мизия, която той използувал не по право, а като въстанал срещу нейните владетели, ромеите, и ще го върнат в прежното състояние.[1] Йоан заповядал на дошлите при него ромеи да се завърнат в родните си градове и да вредят, както могат, на латинците, като се готвят за въстание, докато той сам уреди по-добре тяхната съдба. След като се завърнали в родината си, те разбунтували тракийските и македонските градове с помощта на власите. Поради това повечето от латинците, които населявали градовете, били избити, а други се опитали чрез бягство да се завърнат във Византион. По този начин впрочем едни били избити в Димотика, а други били изгонени от Орестиада [Одрин]. Въпреки всяко очакване това дело освободило Изтока от латинците, които се насочили отново към войната на Запад, намалило високомерието им и направило сравнително по-скромни тези, които били завладели Елада и Пелопонес. Нека да разкажем поред как станали тези неща. Ромеите, след като били повикани в Аркадиопол и завладели Димотика, останали в тази страна, имайки немалка подкрепа от страна на власите. Йоан със собствените си полкове и с многобройна помощна скитска войска употребявал всичкото си старание да остане незабелязан от латинците. Щом като император Балдуин и тримата главни вождове (понеже граф Сен Пол умрял и бил погребан в Манганския манастир в гробницата на севаст Склирена) научили за въстанието на ромеите, изпратили веднага войска, която да върне в подчинение въстаналите градове. Виза и Чурул били върнати и подчинени, както преди това. Но град Аркадиопол латинците намерили изоставен от богатите и знатни жители. Между това през нощта ромеите, на които градът бил родина, и техните съюзници ги нападали. Отначало те останали спокойни с оръжието си и се пръснали по крепостите за наблюдение. На разсъмване, след като латинците видели, че ромеите нямат никакъв боен ред и не спазват никакви правила на военната дисциплина и че дори не били добре въоръжени, решили да отдръпнат построената си за бой войска. Ромеите смело се втурнали подир тях, понеже сметнали предпазливото отстъпване на латинците за страхливост, излезли извън градските стени и започнали бой с тях. Скоро обаче ромеите трябвало да отстъпят с бягство и през онзи ден настанала тъжна и печална гледка. Латинците не щадили никого, избивали всички с мечовете си и напоили земята с кръв. Никой от падналите не бил удостоен с погребение. Това извършила излязлата напред латинска войска. Тя не се осмелила да отиде по-нататък, понеже я обграждали от всички страни ромеи и власи с една част от скитската войска, докато другите бързо се отправили в Аркадиопол като в спасително прибежище. През месец март тръгнали срещу тях император Балдуин и граф Людовик дьо Блуа, а след тях венецианският дож Хенрих Дандоло, всеки със собствените си полкове. Те приближили до Адрианопол и се разположили на лагери извън обсега на стрелите, а на следния ден придвижили напред войските си и поставили стенобойни машини. Понеже обсадените се защищавали, то латинците поради якостта на крепостните стени в продължение на много дни не могли да направят нищо друго, освен да хвърлят стрели и да бъдат обстрелвани. Затова решили да вдигнат основите на стените с лостове и по този начин неочаквано и из един път да ги разтърсят. Почнали да подкопават стените колкото било възможно по-отдалече, като изнасяли земята тайно, а изкопите подпирали с подпори от здрави дървета. Тази работа те извършвали с много работници. И ромеите от своя страна се стараели да измислят нещо, което да спаси града. Не изминали много дни, когато Йоан отделил част от скитската войска и им заповядал да нападнат на определените за продоволствие животни и на конете, които пасели тучната зелена трева около лагера на латинците, понеже искал чрез този стратегически опит да разбере намеренията на неприятелите и да ги накара да издадат своята военна дисциплина. Щом като латинците видели скитите, въодушевили се за нападение и се впуснали към конете и копията си. Те се нахвърлили срещу скитите с всичките си сили, а после скитите отстъпили назад и почнали бързо да се оттеглят, като хвърляли стрели зад гърба си срещу неприятелите, без да забравят да бягат напред. Латинците ги преследвали и гонели, макар нищо да не постигнали, защото вървели след бързи и леко въоръжени войници. Така свършил този ден. След това Йоан се разположил с войските си в недостъпни места и долини, скрил се между хълмове и се грижел враговете му да не могат да забележат неговото присъствие. Той отново изпратил многобройни скити от отреда, който ръководел Коца, и заповядал да действуват, както при първия случай, а при завръщането си да вървят по пътя, по който се върнали по-рано. Латинците пък, щом видели отново скитите, бързо и веднага се въоръжили, нахвърлили се срещу тях, размахвайки копията си, и ги преследвали още по-разпалено. Понеже скитите бързо бягали назад, като почти не хвърляли стрели зад гърба си, и понеже били леко въоръжени и бягали с твърде бързи коне, то латинците не забелязали колко надалеч отишли в преследването и поради неопитността си достигнали до местата, дето били устроени засади, примки и измами. Впрочем самите латинци били изтощени от усиленото преследване и когато вече и конете им били изморени, те попаднали под неизморените скитски войски и били обградени от всички страни, тъй като скитите ги заобиколили като в кръг. Когато боят започнал, те били притиснати от множество скити, тъй като множина скити заобикаляли всеки един от тях. Но като упорити те не отстъпвали и били сваляни от конете, избивани с коси и удушвани с примки; и конете им били също избивани. Като гъст черен облак скитите нападнали латинците и не им давали възможност нито да разгънат конницата, нито да избягат. Загинала най-добрата част от латинската войска, която била опитна да си служи с копия. Загинал и граф Людовик дьо Блуа. А Балдуин бил пленен и изпратен в Мизия. Оттам бил препратен в Търново, където го затворили в тъмница, след като го оковали с окови до шията. Обаче най-старото и най-коварно зло, виновникът на всички злини на ромейския народ, венецианският дож Дандоло, който последен тръгнал на поход, като научил от бегълци за поражението на войската, веднага обърнал юздите на коня си и се завърнал в лагера. Щом като настъпила нощта (защото сражението станало привечер), той заповядал да осветят палатките и да запалят по възможност повече огньове, за да покажели, че цялата войска не е унищожена и че не се страхуват от неприятеля. По време на първата нощна стража той тръгнал оттам и пристигнал в приморския град Родосто. След като се съединил там с Хенрих, брат на Балдуин, току-що пристигнал от Атрамития с троянските арменци, които му помогнали във войната, той се завърнал във Византион, страдайки от стомах и с отекли полови органи поради многото парасанги, които преминал на кон през време на бягството си.

---

[1] В друг препис е казано: „Йоан непрекъснато се страхувал от франките и се плашел от техните копия като от страшен огън. Затова той изпратил при тях пратници с предложение за мир и дружба. В своите грамоти те не му отговаряли като на император, който им е приятел, а както отговаря господар на своя роб. Те му нареждали да хвърли оръжието си и да се откаже от царството си, защото в противен случай те ще тръгнат срещу него с войска и ще го направят роб на царството си, какъвто той е бил и преди това.“

От Жофроа дьо Вилардуен

Жофроа дьо Вилардуен е един от видните участници в IV кръстоносен поход, автор на съчинението „Завладяването на Константинопол“, в което описва събитията от 1197 до 1207 г. Съчинението съдържа изобилен фактически материал. Като автор Жофроа се отличава с добра осведоменост, описва подробно и картинно, но се старае да оправдае действията на папата и на някои от кръстоносните ръководители. Превод на *Вс. Николаев*, Хроника на Жофроа дьо Вилардуен, Завладяването на Цариград, С., 1947, с. 257—273, от Villehardouin, La conquête de Constantinople, ed. E. Faral, t.II, Paris, 1939, c. 160—180.

И когато дойде утрото и се съвсем съмна, те [кръстоносците] яздиха според както беше решено и дойдоха пред Одрин и го намериха с твърде многоброен гарнизон; и видяха върху стените и върху кулите бойните знамена на Йоанис, краля на Влахия и на България; и градът бе твърде укрепен, и твърде богат, и препълнен с хора. Те ги обсадиха с много малко войска пред две врати. И това бе във вторник след Връбница. Така те останаха три дни пред града в голямо безпокойство и с малко хора.

Тогава пристигна Енрико Дандоло, който бе дож на Венеция; но той бе стар човек и не виждаше никак. И доведе такива хора, с каквито разполагаше, и горе-долу толкова, колкото император Балдуин и граф Луи бяха довели; и се настани пред една от вратите. На другия ден се увеличиха с една група конници; но би трябвало те да струват повече, отколкото струваха. И те имаха малко продоволствия, защото търговците не можеха да ги следват; и те не можеха да отидат за сено, защото имаше толкова гърци в страната, че те съвсем не можеха да отидат там.

Йоанис, кралят на Влахия, идваше да подпомогне тези от Одрин с твърде голяма войска, защото той водеше власи и българи и около четиринадесет хиляди кумани. . .

Тогава пристигна новината, че Йоанис, кралят на Влахия, идваше върху тях, за да подпомогне града; те подготвиха работата си и се съгласиха, че Жофруа маршалът и Манасие дьо Лил ще пазят лагера, и че император Балдуин и всички други ще излязат вън, ако Йоанис дойде да се бие.

Те останаха така да срядата на великденските празници. А Йоанис бе сега толкова близо, че се бе настанил на пет левги от тях. И той прати своите кумани да препускат пред лагера; и тревожният сигнал се дава в лагера и те излизат в безредие. И твърде безразсъдно преследват куманите цяла една левга. И когато поискаха да се завърнат оттам, куманите започнаха да ги обсипват със стрели и раниха много от конете им.

Така те се завърнаха в лагера и бароните бяха повикани в жилището на император Балдуин; и те държаха съвет и казаха, че били извършили твърде голямо безумие, като са толкова преследвали [едни] така леко въоръжени хора. Заключението на съвещанието бе, че ако Йоанис дойдеше пак, те ще излязат и ще се наредят пред лагера и ще го чакат там и не ще се помръднат оттам; и те наредиха да се вика [и извести] по целия лагер никой да не посмее да престъпи тази заповед заради вик или рев, който той би чул. И бе решено Жофруа маршалът да пази откъм града с Манасие дьо Лил.

Така прекараха те тази нощ до четвъртък сутринта на великденските празници. И те изслушаха литургията и ядоха на обед. А куманите препускат чак до техните палатки; и се вдига тревога и те се хвърлят на оръжие и излизат от лагера всички баталиони подредени така, както бе уговорено преди.

Граф Луи излезе пръв със своя баталион; и почна да преследва куманите; и той съобщава на император Балдуин да го последва. Уви! колко лошо те изпълниха това, което бяха решили вечерта; защото те преследваха така куманите на около две левги далечина; и те се сблъскаха с тях; и ги преследват доста дълго време; и куманите ги атакуват и започват да викат и да хвърлят стрели.

А [нашите] освен рицари имаха във войската си и други хора, които не познаваха достатъчно военното дело; и те започват да се плашат и да бягат. И граф Луи, който пръв започна [битката], бе ранен на две места твърде тежко: и куманите и власите почват да нахлуват; а графът бе паднал и един негов рицар, който се казваше Йоан дьо Фриез, бе слязъл и го постави върху своя кон. Мнозина от хората на граф Луи му казаха: „Господарю, идете си, защото сте твърде тежко ранен на две места.“ А той каза: „Да не дава господ бог да бъда някога упрекнат, че бягам от бойното поле и изоставям императора.“

Императорът, който сам бе в твърде тежко положение, подканваше хората си и им казваше, че той никога няма да побегне, а и те да не го изоставят; и тия, които бяха там, свидетелстват наистина, че никога един рицар не се е бранил по-добре от него. Тази битка продължи така дълго време. Имаше такива, които добре се биха, а имаше и такива, които го изоставиха. Накрая, понеже бог допуска премеждията, те бяха разбити. Там, на бойното поле останаха император Балдуин, който никога не пожела да бяга, и граф Луи: император Балдуин бе взет жив, а граф Луи убит.

Там бяха загубени епископът Пиер дьо Бетлеем и Етиен дю Перш, брат на граф Жофруа, и Рево дьо Монмирай, брат на граф дьо Невер, и Матиьо дьо Валикур, и Роберт дьо Ронсуа, Жан дьо Фриез, Готие дьо Ньойи, Фери д'Иер, брат му Жан, Ьосташ дьо Ьомон, брат му Жан, Бодуен дьо Ньовил и много други, за които книгата не говори тук. А другите, които можаха да се спасят, се върнаха бягайки в лагера.

И когато Жофруа, маршалът на Шампания, който пазеше пред една от вратите на града, видя това, той излезе колкото можа по-скоро с хората, които имаше. И съобщи на Манасие дьо Лил, който пазеше другата врата, да го последва бързо. И язди с целия си батальон срещу бегълците в бърз ход. И всички бегълци се присъединиха към него; и Манасие дьо Лил, който пристигна със своите хора колкото можа по-скоро, се присъедини към него. И тогава те образуваха по-голяма дружина; и всички ония, които идваха от голямото поражение и които те успяха да задържат, те ги поставиха в тяхната дружина.

И това бягство бе спряно така между деветия час и вечерта. Мнозина бяха толкова изплашени, че избягаха пред тях до палатките и жилищата. И така завърши това бягство, както чухте. И куманите, и власите, и гърците, които преследваха [бегълците], се спряха; и те не даваха мир на дружината с техните лъкове и стрели; а тези от дружината стояха неподвижно срещу тях. Така останаха до нощта; и куманите и власите започнаха да се оттеглят.

Тогава Жофруа дьо Вилардуен, маршалът на Шампания и на Романия, съобщи в лагера на дожа на Венеция, който бе стар човек и не виждаше никак, но който бе твърде умен и смел, и енергичен; и той го покани да дойде при него, в неговия батальон, където се бе задържал на полето. И [дожът] направи това. И когато маршалът го видя, той го повика настрана на съвет насаме и му каза: „Господарю, вие виждате нещастието, което ни сполетя; ние загубихме император Балдуин и граф Луи и по-голямата част от нашите хора и от найдобрите. Сега да помислим да спасим останалото, защото ако бог не се смили над нас, ние сме загубени.“

Краят на тяхното съвещание бе такъв, че дожът на Венеция да се върне в лагера и да насърчи хората; и [да заповяда] всеки да надене своите оръжия и да стои мирно в жилището си и в своята палатка; а Жофруа маршалът ще остане в своята дружина и вън от лагера в боен ред, докато падне нощ, та техните неприятели да не ги видят, [когато] се изтеглят; и когато настъпи нощ, те да напуснат обсадата пред града; дожът на Венеция ще върви напред, а Жофруа маршалът с ония, които бяха с него, да образуват задната охрана.

Те почакаха така до нощта; и когато настъпи нощ, дожът на Венеция тръгна от лагера така, както бе решено; а Жофруа маршалът образува задната охрана. И те тръгнаха бавно и отведоха всички свои пехотинци и конници и ранени и други, без да оставят когото и да е. И яздиха към един град, който бе разположен на морето, който се нарича Родосто и който бе на около три дни далечина оттам. Те тръгнаха така, както чухте. И тази случка стана в годината 1205-а от въплощението на Исуса Христа. . .

И [разузнавачите] откриха, че това са тези, които се връщаха от поражението; и те се върнаха към тях и им казаха, че императорът Балдуин бе загубен, както и техният владетел Луи, от чиято земя и от чиято страна те бяха и от чиято свита.

Не можеше да им се съобщи по-скръбна новина. Тогава можехте да видите да се проливат много сълзи и да се чупят много ръце от мъка и от печал.И отидоха да ги посрещнат съвсем въоръжени, както бяха, докато стигнаха до Жофруа, маршала на Шампания, който образуваше задната охрана твърде загрижен, защото призори Йоанис, кралят на Влахия и на България, бе дошъл с цялата си войска при Одрин; и намери, че те си бяха отишли; и той язди след тяхната войска и щастие бе, че не ги намери, защото те биха били безвъзвратно загубени, ако ги беше намерил. . .

Жофруа, маршалът на Шампания, язди отпред и ги води; и той язди до един град, който се наричаше Кариопол: и видя, че конете им бяха уморени поради това, че цяла нощ бяха яздили, и към около обед той влезе в града и ги настани;

и дадоха храна на конете си и самите те ядоха, каквото намериха, а то бе малко.

Така те останаха в този град през целия ден до нощта. А Йоанис, кралят на Влахия, ги бе следвал целия ден през целия им път и се разположи на лагер на около две левги от тях. И когато дойде нощта, тия, които бяха в града, се въоръжиха всички и излязоха вън. Жофруа маршалът образува предната охрана, а задната охрана образуваха онези, които бяха я правили през деня. Така те яздиха в голям страх и с големи усилия през цялата нощ и на другия ден, докато стигнат в града Родосто, който бе населен с гърци — много богат и твърде укрепен. И тези не посмяха да се отбраняват; а [нашите] влязоха там и се настаниха; и тогава те бяха в безопасност. . .

Така се отърваха тези от войската при Одрин, както чухте. . .

Йоанис, кралят на Влахия и на България, бе с всички свои армии и бе завзел цялата земя; и страната, и градовете, и замъците бяха минали към него; и неговите кумани направиха набег до пред Цариград. Анри, регентът на империята, и дожът на Венеция, и Жофруа маршалът бяха още в Родосто, който беше на три дни далеч от Цариград; и те държаха [своя] съвет. И дожът на Венеция постави гарнизон от венецианци в град Родосто, който бе техен. А на другия ден подредиха бойните си отреди и яздиха към Цариград, [минавайки] от едно място до друго.

И когато дойдоха в Салембри — един град, който бе на два дни от Цариград [и] който [принадлежеше] на цариградския император Балдуин, неговият брат Андри постави там гарнизон от свои хора. А останалите яздиха до Цариград, където бяха твърде добре приети, тъй като хората от страната бяха много изплашени: и никак не бе чудно, защото те бяха загубили всичката земя и извън Цариград не държаха нищо освен Родосто и Салембрия; а цялата земя я държеше Йоанис, кралят на Влахия и на България.

От Роберт дьо Клари

Роберт дьо Клари е беден рицар, участник в четвъртия кръстоносен поход. Съчинението му „Завоюването на Константинопол“ обхваща събитията от 1205 до 1216 г. Превод на Б. Примов в БВИФ, с. 550—551, от *Robert de Clari*, La conquête de Constantinople, ed. Ph. Lauer, Paris, 1924, с. 105, 112.

След това се случи, че един град, който императорът бил превзел, въстанал срещу него. Името на този град било Одрин. Когато императорът се научил, извикал дожа на Венеция, граф Луис и другите барони; казал им, че иска да отиде да обсади Одрин, който бил въстанал срещу него, поканил ги да му помогнат да завоюва този град. Бароните отговорили, че ще извършат това с готовност. Тогава императорът и бароните се приготвили да отидат към града. Когато стигнали до града, обсадили го. Когато стояли там, ето че един ден Йоан Влахът и куманите, всички извънредно много хора, идват към цариградската земя, както и друг път били идвали. Те заварили императора с цялата си войска да обсажда Одрин. Когато хората от войската видели куманите, облечени в кожуси, не се уплашили и не им обърнали повече внимание, отколкото на някоя дружина деца. Куманите и тези хора дошли с много бърз ход, нахвърлили се върху французите, убили мнозина и разбили всички в това сражение. Тъй изчезнал императорът и не се узнало какво станало с него, също граф Луис и много други видни хора, чийто брой ние не знаем, но знаем, че има изчезнали 300 души рицари. Който можал да се спаси, върнал се с бягство в Цариград. Дожът на Венеция дошъл, бягайки с много хора, които изоставили палатките и багажите си така, както били при обсадата на града. Те никога не се осмелили да се върнат там, толкова голямо било поражението.

От патриарх Евтимий

Из похвалното слово на Иван Поливотски. Превод на *В. Н. Златарски*, История на българската държава през средните векове, т. III, С., 1972, с. 226, бел. 1, от *E. Kalužniacki*, Werke des Patriarchen Euthymius von Bulgarien, Wien, 1901, с. 197.

След много години, когато при благочестивия цар Калоян българският род се въздигна, цялата гръцка земя бе покорена под ръката му. След като пък франкският народ бе превзел тогава Цариград, а също и цялата гръцка власт, поставили си и цар от своето коляно. Когато българският цар Калоян узнал, че последният дошъл в Одрин, пристига бързо в Пловдив и с голяма хитрост го превзел. Тогава той изпратил войници по плячка към Одрин, а по-голямата войска скрил в известни места. Поставеният пък от франките цар на име Балдувин, без да знае скритата измама, бързо с тия, които имал тогава под ръка, впуснал се върху тях. Те се престорили, че бягат, докато го докарали до [скритата] войска. И изведнъж отвсякъде българите се събрали, уловили го и го отвели в Търново, гдето го предали на смърт. Тогава, тъкмо тогава твърде славният Калоян, цар български, мъжки се въоръжил против гръцката държава и всичките им градове опленил и разсипал, завладял цялата им земя дори до Драч. И не само владеел оная земя, която и родният му брат, старият Асен, но и много по-обширна през текущата тогава година 6712 [=1204].

Из преписката на папа Инокентий III с българите

...Превод на М. Войнов в ГИБИ, III, с. 363—378.

Из писмото на латинския император Хенрих до папа Инокентий III

Тъй като моят брат и господар, императорът, е съобщавал на ваше отчество напоследък, до края на март, твърде ясно чрез многобройни писма и пратеници за цялото напредване на християнската войска и за редица трудности на нашия поклоннически поход, аз сметнах за достойно да ви съобщя като на баща и господар нашата съдба след това, твърде различаваща се от предишната, дори твърде нещастна поради греховете ни. И тъй гърците, които след всякакъв вид осигуряване и гаранция поради вредната си злоба и обичайно коварство винаги се проявяват склонни към предателство, случи се веднага след отпращането на изпратените напоследък до вас пратеници да направят срещу нас въстание и явно да разкрият предателството, което са били замислили преди това. След като се узна за него, моят брат и господар, императорът, желаейки да отмъсти, излезе своевременно от столицата против центъра на въстанието, сиреч Одрин, придружен от малко хора, тъй като ние бяхме пръснати в по-голямата част по укрепления и владения. Този град е най-укрепеният в Гърция, съседен на народа на власите и отделен от тях само от планините. Наистина по това време ние бяхме разпределени така: монфератският маркиз беше с мнозина хора отвъд Солун. Аз с немалко хора бях при Адромитикон, от другата страна на ръкава Св. Георги. Паган де Авреллия и Петър де Брецел — към Никея, от същата страна на залива. Рене де Трит заедно с мнозина хора — при Филипопол, а другите — пръснати по разни места и укрепления. После, след като господарят на власите, когото и гърците били извикали, но тайно, за да може повече да навреди, чул, че латинците са обсадили с толкова малко хора споменатия град, този влах Йоаниций внезапно се нахвърлил върху нашите с безчислено множество варвари, сиреч, власи, кумани и други. Когато нашите излезли също твърде ненадейно срещу тях и застанали по-далеч, отколкото трябвало и най-после били обкръжени отвсякъде от неприятелски засади, уви, моят господар, императорът, граф Людовик, Стефан де Пертико и някои други барони и рицари — това не мога да разказвам без проливане на кървави сълзи, — връхлетени от такова множество, все пак не без загуби и за неприятелите, били обкръжени от тях. Наистина ние не знаем кои са били заловени, кои убити. Все пак ние научихме от най-сигурни наши разузнавачи и от достоверни слухове, че моя господар император го държат здрав и жив. Същият Йоаниций, както твърдят, засега се отнася достатъчно почтително с него и с други някои, които и досега не можем да назовем определено с имена. Трябва да знаете обаче, че от деня, в който бяхме навлезли в пределите на гърците, до деня на онова нещастно сблъскване, колкото и голямо множество да връхлиташе върху нас и нашите, макар нашите да биваха понякога твърде малко, все пак винаги излизаха тържествуващи и с победа. Неоценимата обаче загуба, за която ние скърбим и плачем, че ни се случи тогава, смятаме, че ни сполетя поради необмислената дързост на нашите и по вина на нашите грехове. И тъй тези, които се били измъкнали от сражението и се спасили от ръцете на неприятелите, без да мислят много, заедно с тези, които били останали да пазят палатките, се оттеглили от обсадата без други загуби. Когато те се насочвали към столицата и били така неочаквано изоставени, господ им дал внезапно толкова голямо утешение, че всички, колкото били разпръснати, се събрали в един миг заедно, като че свикани от господа, в някакъв град, който се нарича Родосто. Маркизът пък пребивавал щастливо и победоносно в своите владения, а Рене де Трит — по божия милост здрав и читав в своите земи. И тъй като, след като направихме там преглед на силите си, оттогава започнахме да укрепяваме градовете и укрепленията и действувайки така, отидохме чак до Константинопол. И тъй, макар да ни сполетя тъжно нещастие със загуба на хора, все пак ние се надяваме в господа и смело се уповаваме, че с божия помощ ще можем да издържим по-дълго време засадите и нападенията на нашите неприятели и да очакваме подкрепа и помощ отдалеч.

Писмо на папа Инокентий III до българския цар Калоян

До Калоян, славния цар на българите и на власите

Поради особеното благоволение, с което те прославихме между всички християнски владетели, ние те обичаме до такава степен, че дейно подкрепяме твоето благо и чест, като сигурно се надяваме, че ти трябва непрекъснато да напредваш в предаността си към своята майка, светата Римска църква, чрез чиито заслуги ти спечели славна победа срещу тия, които се стараеха да ти причинят неприятности. Понеже ти получи от нас чрез посланика на апостолическия престол царска диадема и военно знаме, за да бъде твоята царска власт специално от блажения Петър, ние желаем да се погрижиш старателно, освободен отвсякъде от нападенията на неприятелите, да се радваш на спокоен мир. И тъй да знаеш, прелюбезни сине, че освен тази войска, която се е приближила неотдавна, огромна войска ще тръгне от западните страни за Гърция. Затова ти трябва да се погрижиш много и за себе си, и за своята земя, докато можеш, за да сключиш мир с латинците, защото, ако случайно, от една страна, те, а, от друга, унгарците те нападнат, ти не би могъл да се противопоставиш лесно на усилията на двете страни. Затова ние внушаваме на твоя сияйност и искрено те съветваме, понеже казват, че ти държиш в плен константинополския император Балдуин, ти така да се погрижиш за себе си, че чрез освобождаването му да сключиш истински и здрав мир с латинците, за да спрат напълно да нападат теб и твоята земя. Защото ние наредихме с апостолическо писмо до Хенрих, брата на същия император, който стои в Константинопол начело на латинската войска, да склони латинците на мир с тебе срещу освобождаването на императора и да престане изобщо да те безпокои. И така нека бог ти внуши да послушаш нашите напомняния и съвети, за да може твоето царство, което ти най-предано посвети на блажения Петър и на Римската църква, да се запази незасегнато от всяко смущение, за което ние желаем да положим грижливо старание и резултатен труд.

Писано е до [Василий], търновски архиепископ, примат на българи и власи, и той да го посъветва усърдно и да го склони към това.

Писмо на папа Инокентий III до император Хенрих

С апостолическо писмо нареждаме на твое благородство, като се стремиш усърдно към освобождението на своя брат, да затвърдиш истински и здрав мир с прескъпия ни в Христа син Калоян, славния цар на българи и власи, за да просъществува занапред вярно и здраво приятелство между българи и латиняни. Пишем накратко, защото има нужда повече от дела, отколкото от думи. Наистина приятелството ще може да бъде много плодоносно и за двете страни.

Писмо на папа Инокентий III до цар Калоян

До любимия в Христа наш син Калоян,
светлия цар на българите

Тъй като според свидетелството на апостол Яков бог се противопоставя на гордите, а на смирените оказва милост, ти бе длъжен да припишеш предоставената ти от господа победа не на своята храброст, но по-скоро да я отдадеш на греховете на тези, които заслужено паднаха, тъй като се надяваха на лъка си и вярваха да се спасят с меча си. Ти обаче, като приписваш на себе си изтръгнатата от неприятелите победа, не си отдал, както беше длъжен, слава на бога, в чиито ръце са

сърцата на царете. Което може да се прецени доста ясно по това, че когато се погрижихме да изпратим при теб наш пратеник, за да сключиш с намиращите се в Константинопол латинци мир или примирие, ти не само не пожела да направиш това, но дори прие и отпусна самия пратеник с по-малко почести, отколкото подобава на царското достойнство. Ти беше длъжен да го приемеш благосклонно и да се отнесеш към него с почит от уважение към апостолическия престол, имайки пред вид, че той е пратен да благовести мир и да проповядва спасение. И тъй, макар да си се възгордял в себе си поради споменатата победа повече, отколкото трябва, все пак, понеже те обичаме като прелюбим в Христа син с искрена в господа обич, желаейки ти спасение и мир, ние приехме благосклонно любимия син, твоя пратеник, и писмото, което ни изпрати по него, и внимателно взехме пред вид това, което ни пишеш в него. Разбира се, след като разбрахме, че ти вече отдавна си се стремил да изпратиш пратеници до нас лично, но те не са имали достъп, тъй като не са се осмелявали да минат през Унгария, нито през Дирахиум поради господстващите там венецианци, ние с наше писмо поръчахме на любимия в Христа син [Андрей], светлия унгарски крал, да позволи да преминат свободно и безопасно през неговата земя твоите пратеници, които си решил да изпратиш до апостолическия престол. Същото това поръчахме и на любимия син, благородния мъж [Пиетро Циани], дожа на венецианците, а именно да нареди същите да получат безопасно преминаване през Дирахиум. А за това, дето уверяваш, че твърде постоянствуваш в предаността си към апостолическия престол и ако бъде необходимо, си щял да изложиш главата си за него, ние препоръчваме царското [ти] височество на господа и въздаваме благодарност на дарителя на всички блага, който милосърдно ти е внушил това намерение. И тъй ние напомняме на твоя царска сияйност и те поощряваме в господа, като ти поръчваме с апостолическо писмо да сключиш и спазваш мир и примирие с прелюбимия ни в Христа наш син Хенрих, славния константинополски император, и с другите пребиваващи в империята Романия латинци. Ние обаче, когато видим, че е полезно, ще се постараем да се погрижим да изпратим при тебе наш пратеник, според както ни беше внушено свише.

Дадено в Латеран, 25 май, десета година [1207 г.].

Отговор на цар Калоян на писмото на папа Инокентий III

А горeказаният Йоаниций или Калоян, цар на българите и на власите, отговори, че след като чул за превземането на Константинопол, бил изпратил пратеници и писмо до латинците, за да сключи с тях мир, но те му отговорили най-надменно, като му казали, че не ще има мир с него, ако не върне земята, принадлежаща на константинополската империя, в която бил нахлул с насилие. На това той отговорил, че тази земя той притежавал по-справедливо, отколкото те Константинопол. Защото той си възвърнал земята, която неговите деди били загубили, а те са завладели Константинопол, който ни най-малко не им е принадлежал. Освен това самият той бил получил законно царската корона от върховния първосвещеник. А този, който се наричал константинополски василевс, без основание си бил присвоил самоволно императорска корона. Затова властта принадлежи по-скоро нему, отколкото на онзи. Затова под едно знаме, което получил от блажения Петър, украсено с неговите ключове, той се сражавал уверено срещу тези, които носели на раменете си лъжливи кръстове. И тъй, предизвикан от латинците, той бил принуден да се защищава срещу тях; неочаквана победа му дал бог, който се противопоставя на надменните, а благославя смирените. Самата победа той приписвал на блажения Петър, княза на апостолите: обаче той не можел да освободи казания император по негов съвет и по поръка на върховния първосвещеник, понеже той бил платил дължимото на плътта, когато се намирал в затвора.

Из „Морейската хроника“

„Морейската хроника“ (позната в четири версии: френска, гръцка, арагонска и италианска) е възникнала в самия край на XIII или началото на XIV в. във франкска Морея (Пелопонес). Публикуваният тук откъс е от арагонския вариант на хрониката. Превод на Ив. Божилов от Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea, publiée et traduite pour la première fois par A. Morel-Fatio, Genève, 1885 (=Société de l 'Orient latin, série historique IV), с 16—17.

§ 59 [1205]. Когато император Бодуен беше завладял цялата империя [Византия] и маркизът [Бонифаций Монфератски] цялото Солунско кралство и по-голямата част от Влахия, един император на България, наречен Калоян Асен, който притежаваше големи богатства и командуваше голям брой хора, страхувайки се, че император Бодуен, който се намираше на неговите граници, може да навлезе [в земите му] и да завладее неговата империя, както той бе направил с тази на гърците, повика аланите [куманите] и взе на служба при себе си 23 000 от тях.

§ 60. И той [Калоян] се отправи оттам с голям брой от тези войници [кумани] и хора от своята земя към Адрианопол. И император Бодуен, след като научи това, събра много от своите хора и се отправи към Адрианопол, за да защищава града и да срещне споменатия император на България.

§ 61. И когато споменатият Бодуен беше в Адрианопол със своите хора, казаният император на България излезе на полето и потърси битка с император Бодуен. И споменатият Бодуен, който беше много смел, излезе навън [от града] и се би със споменатия император на България. И Бодуен, и цялата негова армия бяха победени, и той загина с голяма част от своите хора.

§ 62. [1205—1207]. И когато император Бодуен бе мъртъв, императорът на България кръстоса земята на Бодуен и разори много области и замъци и накрая се обърна към Солун.

§ 63. И бидейки край Солун, той [императорът на България] се би с маркиза [Бонифаций] и с помощта на засадите, които му бе устроил, той уби маркиза. И в същото време, когато хората на маркиза бяха избягали в града, той влезе в Солун със своите хора и го завладя. И така, когато Солун беше загубен за франките, деспотът на Арта завладя Влахия отново за гърците. Императорът на България, след като завладя Солун, остави го на местните гърци и се завърна в своята страна България.

§ 64. Сега ние ще престанем да говорим за императора на България и ще започнем отново да приказваме за бароните в Константинопол, които ще избират император.

От Никита Хониат

Превод на Ал. Милев от *Nicetas*, цит. съч., с. 815—819 и 829—831.

Друг бич, много по-тежък и по-ужасен, заблестял сега над ромеите. Мизиецът Йоан, показвайки се едновременно враг и отмъстител за ромеите, предал на скитите за разграбване всичките паланки, които се намирали близо до Византион, понеже били плащали данък на латинците. Тогава настъпило ново и необикновено нещастие, което надминало всяко определено от бога наказание. Два народа опустошавали една и съща земя и един и същи народ, нападайки ту двата заедно, ту един след друг. При нападение скитите унищожавали всичко, което попадало под краката им, а някои от пленниците, които се отличавали с красотата си, след като наказвали с бичове, принасяли в жертва на своите демони, като ги обесвали. Латинците пък, ожесточени от въстанието на ромеите против тях и от понесеното поражение от страна на скитите, постъпвали не по-малко жестоко с ромеите. Не останало нито едно място за спасение и помощ, понеже земята била изпълнена с безкрайни злини и станала по-гибелна от самата гибел и понеже еднопалубни кораби на латинците плували по морето, жестоко подхвърляйки на грабеж и морско разбойничество всичко, което им се изпречвало. Йоан не се бавил дълго време в тракийските градове. Той се отправил към Тесалоника, за да установи в този град своята власт, да отнеме градовете от латинците и да ги подчини на себе си. Когато пристигнал до Сер, той завързал сражение с намиращите се там латинци и ги победил след голямо кръвопролитие. Латинците посрещнали Йоан с присъщото си военно изкуство и с готовност за нападение. Те наранили мнозина от неговите войници. Не след много обаче латинската войска била напълно разбита, с бягство се отправила към Сер и не била в състояние да заключи крепостната врата на Сер. По този начин власите и ромеите, които преследвали бягащите, се вмъкнали в крепостта заедно с тях. Така градът бил превзет. След това той бил изгорен и градските стени били разрушени, плененото множество било оковано и откарано. Оная част пък от латинските войски, които не погинали в сражението, отчасти се пръснали, гдето всеки могъл, за да се спаси, а отчасти завзели крепостта и се установили в нея. На следния ден Йоан обградил крепостта и предложил на избягалите в нея латинци да му предадат укреплението и по този начин да получат възможност да се спасят. Те обаче очаквали помощ от маркиза и не искали да чуят за отстъпка. Затова Йоан, като приготвил стълби и като поставил на намиращия се срещу крепостта хълм особено голяма обсадна машина, започнал да разрушава крепостните стени. Намиращите се в крепостта латинци упорито се противопоставяли, като използували всичко, което било за защита на стените. Когато обаче видели, че Йоан е заобиколил крепостта с цялата си войска като с огнена стена и им препречил всякакъв изход от нея, така че никой дори пешком тайно да не може да се добере до маркиза [Бонифаций Монфератски], те решили да му предадат крепостта, ако им обещае и позволи свободно да излязат от нея с оръжието и конете си. Понеже той дори не искал да слуша за договор при такива условия, те започнали да молят за позволение да се завърнат в своята родина при съпровод на водачи чак до границите на Пеония.

Когато клетвените договори били сключени при тези условия, Йоан получил крепостта, а латинците — възможност да заминат безпрепятствено за отечеството си.

Но как стояли работите на техния вожд маркиза? Не би трябвало да отминем неразказани и тези неща. Докато той уреждал работата си в Пелопонес и докато воювал със Сгур, съпругата му съобщила с писмо, че тесалоникийците въстанали, че самата тя била изгонена от града и избягала в крепостта, гдето вече няколко дни се намирала обсадена, а града завладял някой си влах по име Ецизмен [Чъсмен], управител на Просек и на местата около него, които били подвластни на Йоан. Когато маркизът узнал това, той решил веднага да ѝ помогне и тръгнал по обратния път. Преди още да стигне до Тесалоника, той срещнал пратеници, от които научил, че враговете били победени и прогонени и че в града отново

било възстановено спокойствие. Естествено маркизът се възрадвал на тези известия и ги споделил със своите приближени. След това променил посоката на похода и се отправил бързо към Скопие, за да отмъсти на Йоан за всичко, което той му сторил. Но той още не бил започнал замислените дела, когато пристигнал друг пратеник, който му съобщил за смъртта на граф дьо Блуа и за пленяването на император Балдуин. Отново сега маркизът поел по-ранния път и пристигнал в Тесалоника. Като разследвал истинското положение за станалите събития, които писмено му били съобщени по-рано, той излял злобата си върху жителите на града и напълно унищожил всичко, което била пощадила гибелната война, избухнала преди неговото пристигане. Едни от гражданите той наказал, като ги ограбил и по-голи от тояги ги изгонил от града, други избил, трети обесил, и то не само лица от простия народ, но и лица със свещенически сан. А нещастния император Алексий и неговата съпруга Ефросина изпратил по море на алеманския крал. Уви, това било нечувано нещастие сред ромеите и, така да се каже, невиждано зрелище. Когато пък научил, че Йоан нападнал Сер, преди още да узнае за края на станалата по-рано битка, той изпратил на своите сънародници помощни войски. Те узнали още по време на похода за станалото сражение, но не били в състояние да се върнат, защото вече попаднали сред ужаса на боя, макар и да знаели, че ще се сражават с много по-силни неприятели. Те влезли в бой с тях, но били напълно разбити и обърнати в бягство, понеже много скити се нахвърляли върху тях и ги нападали от всички страни като рояк пчели, излетели от кошерите, или като оси, излезли от крайпътните пещери. Като претърпял такова поражение в тези две битки, маркизът се затворил в Тесалоника, а Йоан без никакво противодействие влязъл във Верея и си присвоил останалите градове, които били подчинени на маркиза. . .

Работите на изток били в такова положение. Мизиецът пък Йоан обсадил Филипопол, завзел града, разграбил го и го разрушил, а мнозина от жителите му избил. Отдавна той бил озлобен против този град и дирил удобен случай да го завладее, за да отмъсти на жителите му за тяхната непокорност, понеже не го признавали за император и се отвращавали от него като от „мъж на кръвта“. Злобата и варварското ожесточение на Йоан достигнали краен предел, когато те приели Алексий Аспиет и му се подчинили като на водач, а нападащия Йоан на няколко пъти победили. Впрочем този град можеше да остане незасегнат от злините, ако се управляваше самостоятелно, като ту любезно влизаше в съюз с латинците, ту пък напълно не отблъскваше мизиеца Йоан. Но след като паднала столицата и била съкрушена опората на градовете, тогава и този град като дъщеря, която следва майка си, се подхвърлил на още по-големи нещастия. Понесъл всичките ужаси на грабежите и убийствата, той бил разрушен до основи и превърнат в обширно поле от развалини, сред което само едно нещо весели очите на пътниците — висока греда, на която с главата надолу висел Аспиет, обесен с краката за въже, прекарано през мускулите на прасеца. След всичко това привържениците на Аспиет и тези, които го подпомагали при завземането на царската власт, страхувайки се да не бъдат наказани като непостоянни, тъй като не било възможно да останат скрити от Йоан, открито прекъснали всяка връзка с него. Щом като се отдалечили, едни от тях минали на страната на Теодор Ласкарис, управител на източните градове, други, които избягали в Орестиада или пристигнали в Димотика, влезли в преговори с латинците. Те изпратили пратеници и молели да им бъде назначен за пълководец Теодор Врана. Скоро след това пристигнал в Мизия Йоан, уредил там своите работи, наказал изменниците със страшни наказания и с нови начини на убиване и гневен, жесток и безмилостен, решил да започне война с ромеите, казвайки, че не бил повече в състояние да понася тяхното коварство, вероломство и непостоянство. Обхванат от гняв, той изпратил рояци от скитски войски, които съперничели по своя брой на летните цветя. Едни от тях, които били многобройни като мравки, бързо преминали през прекрасните житни поля и обсадили Адрианопол, а други се приближили до Рузий [Руськьой, в Турция] и започнали бой с намиращия се в този град латински гарнизон. Войниците на този гарнизон били най-храбри от всичките латински войски — те били високи на ръст и отлични във военното изкуство, а техният вожд, някой си Тиер, бил твърде знатен и благороден мъж. Щом като латинците узнали от съгледвачи, че скитите са се разположили на лагер, те веднага се отправили срещу тях. Скитите пък предварително научили за готвеното нападение на латинците срещу тях, тайно заели друго място, което било близо до Рузий. Когато латинците се връщали, те ги видели и се изплашили от неочакваната гледка, понеже тяхното голямо количество не им предвещавало нищо добро. Все пак станало голямо сражение. И едните, и другите се биели с еднаква храброст. Накрай латинците, след като извършили много подвизи, почти всички загинали. Докато ставало така това сражение, други скитски многобройни и войнствени отреди се отправили към Апрон, бързо го завладели и веднага го разрушили. Една част от населението на града, което скитите пленили, избили, други откарали да продават в робство, като им връзвали ръцете назад, а мнозина изгорили. Те наистина били победители, но се възползували от победата по нечовешки начин.

От Жофроа дьо Вилардуен

Превод на *Вс. Николаев,* Хроника на Жофроа дьо Вилардуен: завладяването на Цариград, с. 275—327.

И когато дойде празникът Св. Дух, Йоанис, кралят на Влахия и на България, правеше всичко по своя воля в земята; и той не можа повече да задържи в страната своите кумани, защото те не можеха повече да воюват поради лятото и се върнаха в своята страна. А той със своите войски от българи и гърци тръгна против маркиза [Бонифаций Монфератски] към Солун. И маркизът, който бе научил за поражението на император Балдуин, напусна обсадата на Напл и отиде към Солун с толкова хора, с колкото разполагаше, и постави там гарнизон. . .

Случи се по онова време, че Йоанис, кралят на Влахия и на България, язди срещу маркиза с всичките си войски до един град, наречен Сер. А маркизът бе оставил в него много добър гарнизон от свои хора: тъй като бе поставил там Юг дьо Колиньи, който бе твърде добър рицар и благородник, и Гийом д'Арл, който беше негов маршал, и голяма част от благородниците си. И Йоанис, кралят на Влахия, ги обсади. Той съвсем не беше на тази обсада, когато превзе града със сила; и при превземането на града се случи голямо нещастие: тъй като Юг дьо Колиньи умря, защото бе ударен в окото.

А когато той умря — тъй като беше най-добрият измежду всичките, другите много се изплашиха и се оттеглиха в замъка, който бе твърде укрепен. И Йоанис ги обсади и изправи своите каменохвъргачки. [Преди още] да бе стоял там дълго време, и тези отвътре предложиха да преговарят, за което [после] бяха упрекнати и порицани. И договорът бе такъв, че те предадоха крепостта на Йоанис. И Йоанис накара двадесет и пет от най-големите благородници, които имаше, да се закълнат, че ще ги заведе [пленените] живи и здрави с всичките им коне и с всичкото им оръжие в Солун или в Цариград, или в Унгария, в което от трите [места] те пожелаят.

По такъв начин бе предаден Сер. И Йоанис ги накара да излязат вън и да се настанят близо до него в полята и им се престори на твърде добър, и им изпрати свои дарове. И така ги държа три дни; после ги излъга във всичко, което им бе обещал: накара да ги пленят и да им отнемат всичкото имущество и да ги отведат във Влахия пеша — голи и боси. Бедните и незначителните хорица, които не струваха нищо, накара да ги отведат в Унгария, а другите, които струваха нещо, накара да им отрежат главите. Такова смъртно предателство направи кралят на Влахия, както чухте. Тука войската понесе една от най-мъчителните загуби, които някога е понасяла. А Йоанис нареди да разрушат крепостта и града и се завърна срещу маркиза. . .

Прочее тук ще оставим Анри, регента на империята, а ще говорим за Йоанис, краля на Влахия и на България, комуто Сер бе предаден, както чухте да ви се казва по-горе, и който бе избил чрез измама тези, които му се бяха предали; който бе яздил към Солун, бе дълго време престоял там и опустошил голяма част от земята. Маркиз Бонифаций дьо Монфера беше в Солун твърде развълнуван и твърде опечален за своя господар, император Балдуин, който бе загубен, и за другите барони, и за своя замък в Сер, който бе загубил, и за своите хора.

И когато Йоанис видя, че не ще може да направи повече, върна се назад в своята страна с всичките си хора. И тези от Пловдив, който принадлежеше на Рение дьо Три, комуто император Балдуин го бе дал, чуха, че император Балдуин бе загинал с много от бароните и че маркизът бе загубил Сер; и видяха, че роднините на Рение дьо Три и неговият син, и неговият племенник го бяха изоставили и че той имаше малко хора; и повярваха, че франките никога не ще имат надмощие. Една част от хората, които бяха попеликани, отидоха при Йоанис и му се предадоха, и му казаха: „Господарю, ела язди пред Пловдив, или изпрати твоята войска: ние ще ти предадем целия град."

Когато Рение дьо Три, който беше в града, го узна, той се усъмни да не го предадат на Йоанис; той излезе с толкова хора, колкото имаше, и тръгна един ден и дойде в едно от предградията на града, където пребиваваха попеликаните, които се бяха предали на Йоанис; и той подпали предградието и изгори голяма част от него. И си отиде в крепостта на Станемак, която бе на три левги оттам и бе с гарнизон от негови хора, и влезе вътре и бе след това дълго време затворен в нея — около 13 месеци — в голяма грижа и в голяма нищета; и от лишение яде конете си. И бе далеч на 9 дни път от Цариград и не можеха да чуват новини едни за други.

Тогава Йоанис изпрати войската си пред Пловдив. Преди още да бе стоял там дълго, тези от града му се предадоха и той им обеща покровителство; и когато им [го бе обещал], той накара да убият най-напред архиепископа на града; а благородниците той нареди някои да одерат живи, а на други там да им отрежат главите; и всичко останало нареди да отведат във вериги, а града [той] заповяда целия да сринат — и кулите, и стените, а високите дворци и богатите къщи да опожарят и разрушат Така бе разрушен благородният град Пловдив, който бе [един] от трите най-хубави [градове] на цариградската империя. . .

А Йоанис, кралят на Влахия и на България, който бе твърде богат и могъщ, не се самозабрави, а събра голямо множество кумани и власи; и когато минаха три седмици от Коледа,

той ги изпрати в земята на Романия, за да подпомогнат тези от Одрин и тези от Димотика. И когато тези бяха подсилени, те се окуражиха и заяздиха по-смело.

Тиери дьо Термонд, който бе капитан и конетабл, предприе един конен поход на четвъртия ден преди празника на св. Мария дьо ла Шандельор; и язди цяла нощ с около 120 рицари и остави Рус, пазен от малко хора. И когато се зазори, той пристигна в едно село, където кумани и власи се бяха настанили. И ги изненадаха така, че тези, които бяха в селото, не усетиха нищо; и избиха много от тях и хванаха около 40 техни коне. И след като извършиха това нападение, върнаха се назад към Рус.

И същата тази нощ куманите и власите яздиха, за да нападнат, и бяха около 7000. И дойдоха сутринта пред Рус и останаха там доста дълго време. А градът бе пазен от малко хора и тези затвориха вратите и се качиха върху стените. И онези се върнаха назад. Те не бяха се отдалечили на левга и половина от града, когато срещнаха кавалкадата на французите, на която капитан бе Тиери дьо Термонд. Когато французите ги видяха, те се подредиха в 4 бойни отреди; и тяхното намерение бе да се оттеглят в Рус с бавен ход и ако господ им дадеше да могат да стигнат там, те биха били на сигурно място.

И куманите, и власите, и гърците от страната препуснаха към тях, защото имаха много повече хора; и стигат до задната охрана и започват да ги нападат непрекъснато твърде силно. Задната охрана образуваха хората на Тиери дьо Лос, който бе сенешал и се бе завърнал от Цариград; и капитан на тези хора бе Вилен, негов брат. И куманите, и власите, и гърците ги притиснаха твърде отблизо и раниха много от конете им. И големи бяха виковете и врявата; и с голяма сила те ги отхвърлиха, смазани, върху отреда на Андре Дюрбуаз и на Жан дьо Шуази; и така [нашите] се придвижваха, съпротивявайки се дълго време.

И после [враговете] засилиха [атаката] тъй, че отхвърлиха [нашите] върху отреда на Тиери дьо Термонд — конетабла. И после, не след дълго, отхвърлиха ги върху отреда, който Шарл дьо Френ командуваше. И като се отбраняваха, те толкова се бяха придвижили, че видяха Рус на по-малко от половина левга. А другите ги притискаха все по-отблизо; и голяма беше атаката срещу тях и имаше там много ранени от тях и от конете им. И понеже господ благоволява да допусне нещастията, [нашите] не можаха [да удържат] и бяха разбити; и те бяха тежко въоръжени, а ония — техните противници — леко; и [тези] започнаха да ги избиват.

Уви! Какъв печален ден бе това за християните! Защото от всичките 120 рицари не се отърваха повече от 10, които да не бяха убити или пленени. И тези, които се спасиха, дойдоха, бягайки към Рус, и се затвориха с хората си, които бяха вътре. Там бяха убити Тиери дьо Термонд, Ори дьо Лил, който бе твърде добър рицар и твърде почитан, и Жан дьо Помпон, Андре Дюрбуаз, Жан дьо Шуази, Ги дьо Конфлан, Шарл дю Френ, Вилен, братът на Тиери — сенешала. За всички, които бяха убити или пленени там, книгата не може да ви каже всичките имена. На този ден се случи една от най-големите скърби и от най-големите загуби и едно от най-големите нещастия, които някога са се случвали на християнството от земята на Романия.

Куманите и гърците и власите, които правеха в страната всичко, каквото си искаха, и бяха завладели много добри коне и хубави ризници, се върнаха назад. И тази беда се случи в деня преди навечерието на св. Мария дьо ла Шандельор. А останалите, които се бяха спасили от поражението, и тези, които бяха в Рус, веднага щом дойде нощта, напуснаха града и си отидоха, като бягаха цяла нощ, и на сутринта пристигнаха в града Родосто. . .

И когато до Йоанис, краля на Влахия, стигна тогава новината за онова, което се бе случило на неговите хора, той се много зарадва: защото те бяха убили и пленили една голяма част от ценните хора, които французите имаха. Тогава той призова по цялата своя земя всички хора, които можеше да има, и се снабди с една голяма войска от кумани и от гърци и от власи; и влезе в Романия. И повечето от градовете минаха на негова страна и всичките замъци. И това не бе никак чудно, защото той имаше толкова много хора.

Когато венецианците чуха да се говори, че той идва, те изоставиха Аркадиопол. И Йоанис язди, докато стигна до града Напл, който имаше гарнизон от гърци и латинци и принадлежеше на Верна, който имаше за жена императрицата — сестрата на краля на Франция; а латинците имаха за капитан Бег дьо Франзюр, рицар от земята на Бовези. И Йоанис, кралят на Влахия, накара да атакуват града и го превзе със сила.

Там бяха избити толкова много хора, че не бе чудно, че смъртността бе толкова голяма. И Бег дьо Франзюр бе доведен пред Йоанис и този заповяда да го убият веднага. А всички други, които не струваха нищо — гърци и латинци, и всички незначителни хора, жени и деца, той накара да ги отведат във Влахия в плен. Тогава той накара да унищожат и да срутят целия град, който бе много хубав и много богат и сред хубава страна. Така бе разрушен градът Напл, както чухте.

На 12 левги оттам бе после градът Родосто, разположен на морето, който бе твърде богат и укрепен и с многоброен венециански гарнизон. И към всичко това дойде една рота конници и те бяха около 2000 и бяха дошли в града също за гарнизон. Когато те чуха да се говори, че Напл бил превзет със сила и че Йоанис бе заповядал да избият хората, които бяха вътре, между тях настъпи такъв ужас, че те бидоха напълно разбити от само себе си. И тъй като господ допуска да се случват нещастия на хората, венецианците скочиха в корабите си, кой от кой по-напред и кой от кой по-бързо, така че за малко единият да не удави другия. А конниците, които бяха от Франция и от Фландрия и от други земи, побягнаха по суша.

Вижте прочее каква беда, която те сами си бяха направили! Защото градът бе така укрепен и така ограден с добри стени и добри кули, че не би се намерил никога [някой] да ги обсади и че никога Йоанис не би се обърнал в тази посока. И когато Йоанис, който бе на половин ден път оттам, научи, че те бяха избягали оттам, той язди в тази посока. Гърците, които бяха в града, му се предадоха; и той веднага накара да ги хванат — и малки, и големи — освен ония, които се изплъзнаха, и заповяда да ги откарат във Влахия, а града накара да срутят. Ах, каква голяма загуба бе това! Защото това бе един от най-хубавите градове на Романия и от най-добре разположените.

Там наблизо имаше един друг [град], който се наричаше Панедор, който му се предаде; и той заповяда да го срутят и унищожат; и заповяда да ги отведат във Влахия, както от другия [град]. И после язди към града Ареклуа, който лежеше на едно хубаво морско пристанище и беше на венецианците, които [го държаха] със слаб гарнизон; и той го атакува и превзе със сила; там също имаше голямо човешко клане; а останалите той заповяда да отведат във Влахия; и накара да сринат града, както другите.

И оттам язди към града Даин, който беше твърде укрепен и твърде хубав; и жителите не посмяха да го отбраняват: той му бе предаден; и накара да го съборят и унищожат. После язди към града Чорлу, който му се бе предал, и заповяда да го сринат и унищожат и да отведат хората в робство [в тъмница]. И така, щом някой замък или град му се предаваше, [макар] да им бе обещал покровителство, той заповядваше да го сринат, а мъжете и жените отвеждаше в робство [в тъмница]; и той не държеше на никоя от направените спогодби.

Тогава куманите и власите се понесоха до пред вратите на Цариград, където Анри, регентът на империята, беше с толкова хора, колкото имаше — твърде опечален и загрижен, защото нямаше достатъчно хора, за да може да брани земята си. И така стръвно куманите плениха земните блага и мъжете и жените и децата; и срутиха градовете и замъците и направиха такова голямо опустошение, че никога никой човек не бе чувал да се говори за толкова голямо.

Тогава те дойдоха до един град на 12 левги от Цариград, който се казваше Натура; и Анри, братът на императора, го бе дал на Пайен д'Орлеан. В този град имаше голямо множество хора и тези от страната бяха всички избягали там. И те го нападнаха и превзеха със сила. Там имаше едно такова голямо клане на хора, каквото и не бе имало в никой град, където те бяха [минали]. И знайте, че всички замъци и всички градове, които се бяха предали на Йоанис и на които той бе осигурил [пощада], бяха всички унищожени и сринати, а хората откарани във Влахия по такъв начин, който вие чухте.

Знайте, че на пет дни път от Цариград не остана нищо за опустошаване освен само града Виза и [града] Салембрия, които имаха гарнизони от французи; и в тоя на Виза беше Ансо дьо Кайьо с около 120 рицари; а в този на Салембрия беше Макер дьо Сент-Менеулд с 50 [рицари]. И Анри, братът на император Балдуин, пребиваваше в Цариград с останалите. И знайте, че те бяха в много лошо положение, защото освен самия Цариград бяха задържали само тези два града...

Йоанис, кралят на Влахия и на България, който бе прекарал дълго време в Романия и вилня в страната през целия велик пост и дълго време след Великден, се оттегли към Одрин и Димотика; и той имаше намерение да направи с тях така, както бе постъпил с другите [градове]. И когато гърците, които бяха с него, видяха, че той ще се насочи към Одрин, те започнаха да се измъкват незабелязано и през нощта, и през деня — 20, 30, 40, 100...

И когато той пристигна там, поиска [от гърците] в града да го оставят да влезе вътре, както бяха постъпили в другите [градове]. И те му отговориха, че няма да [го] сторят, и му казаха: „Господарю, когато ние ти се предадохме и когато се надигнахме срещу франките, ти ни се закле, че ще ни закриляш съвестно и че ще ни спасиш. Ти не го направи, а разори Романия. И ние знаем, че ти ще направиш с нас това, което направи с другите." И когато Йоанис чу това, той обсади Димотика и издигна околовръст 16 големи каменохвъргачки и започна да строи всякакви военни машини и да опустошава цялата страна наоколо...

Когато Йоанис научи, че франките идват, той не посмя да ги чака, но изгори машините си и се махна. И така той се махна от Димотика; и знайте, че всички взеха това за голямо чудо. И Анри, регентът на империята, пристигна на четвъртия ден пред Одрин и се разположи на най-хубавите поляни на света, до реката. Когато тези от Одрин ги видяха да идват, излязоха вън на процесия с всичките си кръстове и показаха най-голямата радост, която някога е била виждана; и те трябваше наистина да правят така, защото съвсем не бяха добре.

И тогава пристигна в лагера на франките новината, че Йоанис се е установил в един замък, който се нарича Родестюик. И на сутринта войската на франките потегли и язди към тази посока, за да търси битка. А Йоанис се махна и язди назад към своята страна. [Те] го следваха така пет дни; а той вървеше все пред тях. Тогава на петия ден те се настаниха върху едно хубаво място в един замък, който се казва Фраим. Там престояха три дни...

Тогава Анри — регентът на империята, и бароните, които бяха с него, държаха съвет; и решението им бе да яздят напред. Те яздиха два дни и се разположиха в една много хубава долина, близо до един замък, който се казва Монияк. И този замък им се предаде и те престояха там около пет дни. И казаха, че ще отидат да отърват Рение дьо Три, който бе обсаден в Естанемак и бе затворен там около 12 месеца. Анри, регентът на империята, остана в лагера, също и една голяма част от неговите хора; останалите отидоха да помогнат на Рение дьо Три...

Така те преспаха в града и на другия ден сутринта тръгнаха и напуснаха Естанемак. И яздиха два дни, а на третия пристигнаха в лагера, където Анри, братът на императора, ги очакваше под замъка Монияк, който е разположен на реката Арта и където той се бе установил. Голяма радост бе за тези от войската, че Рение дьо Три бе освободен и това бе голяма заслуга на онези, които го доведоха; защото, като отиваха там, те се излагаха на голяма опасност...

И тъй като императорът бе коронован в Цариград така, както го чухте, а Верна бе останал в земята на Одрин и на Димотика, Йоанис, кралят на Влахия и на България, когато узна това, събра хора колкото можа. А Верна бе отново оградил Димотика със стени, които Йоанис бе сринал с каменохвъргачките си и с метателните си машини, и му бе оставил слаб гарнизон. И Йоанис язди към Димотика, превзе го и го разруши и срина стените до земята. И се понася през цялата страна и хваща мъже и жени, и деца, и добитък; и направи голямо опустошение. Тогава онези от Одрин поискаха от император Анри да ги подпомогне, защото Димотика бе загубен по този начин.

Тогава император Анри събра колкото можеше да има хора и излезе от Цариград и язди в боен ред към Одрин от едно място до друго с всичките си баталиони. И когато Йоанис, кралят на Влахия, който бе в страната, научи, че той идва, оттегли се назад към своята земя. А император Анри язди, докато стигна до Одрин и се разположи [на лагер] вън на полето.

И тогава гърците от страната дойдоха и му казаха, че Йоанис, кралят на Влахия, отвеждаше мъжете и жените и добитък и беше разрушил Димотика и цялата страна наоколо и че беше само на един ден път оттам. И решението на императора бе да иде да се бие с него, ако той го чакаше, за да спаси пленниците и пленничките, които той отвеждаше. И той язди след него; а другият вървеше все пред него; и той го следва така 4 дни. Тогава дойде до един град, който се казваше Верой.

И когато тези от града видяха да идва войската на императора, те забягнаха в планините и изоставиха града. И императорът дойде с цялата си войска и се разположи пред града; и го намери снабден с жита, с храни и с други полезни неща. Той престоя там два дни и нареди хората му да кръстосат околната страна; и те взеха [плячка] доста добитък — волове и крави и биволи в твърде голямо количество. Тогава той напусна този град с плячката си и язди към един друг град, на един ден път оттам, който се казва Близма. И както другите гърци изоставиха другия град, така и тези оставиха този: и той го намери снабден с всички полезни неща и се разположи пред него.

Тогава им пристигна новината, че в една долина на три левги от лагера бяха пленниците и пленничките, които Йоанис отвеждаше с всичкия им добитък и с всичките им каруци. Тогава император Анри разпореди, че гърците от Одрин и тези от Димотика ще отидат да ги търсят и че ще им даде два баталиона рицари. Както бе решено, така бе сторено на другия ден. Капитан на единия от баталионите бе Йосташ, братът на Анри, императора на Цариград; а на другия — Макер дьо Сент-Менеулд.

И те яздиха заедно с гърците до долината, която им бяха посочили. И намериха хората, както им бе казано. И хората на Йоанис се хвърлиха вкупом срещу хората на император Анри и имаше мъже, жени и коне убити и ранени от едната страна и от другата. Но със силата на бога франките взеха надмощие и върнаха пленниците и ги отведоха пред тях назад,

И знайте, че тази контраатака не бе малка, защото имаше около 20 000 мъже, жени и деца и около 3000 каруци, натоварени с техните дрехи и с багажите им, без другия добитък, от който имаше доста. И докато идваха в лагера, тяхната върволица се простираше на около две дълги левги. И така те пристигнаха през нощта в лагера; и император Анри и всичките други барони се много зарадваха от това; и той ги настани отделно така, че никой не загуби пукнат грош от онова, което имаха. Император Анри престоя и на другия ден заради народа, който той бе отървал. На следващия ден той замина от страната и язди толкова от едно място до друго, че пристигна в Одрин. . .

А императорът от друга страна бе събрал хората си, които бяха откарали на сигурно място в лагера плячката от Верой, която бяха взели. И тоя язди от едно място до друго отвъд Одрин толкова, че пристигна в земята на Йоанис, краля на Влахия и на България. И дойдоха до един град, който се казваше Ферма, и го завзеха и влязоха в него и взеха там твърде голяма плячка. И те престояха в него три дни, и кръстосаха цялата страна, и спечелиха голяма плячка, и разрушиха един град, който носеше името Аквило.

На четвъртия ден напуснаха Ферма, който бе хубав и добре разположен; и там извираха топли води, най-хубавите в целия свят; и императорът накара да го разрушат и изгорят и отведоха твърде голяма плячка добитък, и [взеха] други полезни неща. И яздиха от едно място до друго толкова, че стигнаха до града Одрин, и престояха в страната до празника на всичките светии, защото поради зимата не можеха повече да воюват. И тогава император Анри се върна в Цариград с всичките си барони, които бяха твърде уморени от похода. А в Одрин между гърците [Анри] бе оставил един свой човек, който се казваше Пиер дьо Радингам, с всичко двадесет рицари. . .

Толдр Аскарът, който воюваше срещу император Анри, взе свои пратеници и ги изпрати до Йоанис, краля на Влахия и на България; и му съобщи, че всичките хора на император Анри бяха [заети] срещу него, понеже му водеха война на другата страна на ръкава откъм Турция; и че императорът бил в Цариград с малко хора и че може да му се отмъсти, ако единият бъде от едната страна, а другият дойде от другата; и че императорът имаше толкова малко хора, че не би могъл да се бори срещу тях двамата. Йоанис бе събрал голяма войска кумани, които идваха при него; и той събра своите войски от власи и българи, колкото може по-многобройни. И толкова време се бе вече минало, че настъпи великият пост. . .

Тогава Йоанис излезе от Влахия с армиите си и една голяма войска кумани, които бяха дошли при него, и влезе в Романия. И куманите направиха набег чак до вратите на Цариград. И той обсади Одрин и издигна 33 големи каменохвъргачки, които биеха срещу стените и кулите. А в Одрин бяха само гърците и Пиер дьо Радингам, който бе там с 10 рицари от страна на императора. И тогава и гърците, и латинците съобщиха заедно на император Анри, че Йоанис ги бе така обсадил, та да ги подпомогне. . .

Йоанис, кралят на Влахия, който държеше Одрин обсаден, не стоеше със скръстени ръце: неговите каменохвъргачки, от които той имаше достатъчно, биеха по стените и по кулите и ги повредиха доста; и той постави пионерите си на стените; и те няколко пъти отидоха на пристъп. А онези, които бяха вътре, гърци и латинци, се държаха много добре. И твърде често пращаха [известия] на император Анри да им прати помощ и да знае, че ако не им помогне, те са напълно загубени. Императорът бе твърде загрижен, тъй като щом той поискваше да помогне на хората си от едната страна, Толдр Аскарът така го притискаше от другата, че се налагаше [той] да се върне непременно [при него].

И така през месец април Йоанис бе пред Одрин: и му оставаше толкова малко да го превземе, защото бе сринал до земята стените и кулите на две места, така че [неговите войски] можеха да се бият ръкопашно с тези отвътре със саби и пики. Така той извърши там твърде големи нападения. А те се защищаваха добре. И имаше там много убити и много ранени от едната и от другата страна.

Така както господ пожелава да се случват нещата, куманите, които [Йоанис] бе пратил из земята, бяха свършили грабежите си и се бяха завърнали в лагера при Одрин с цялата си плячка. И казаха, че не ще останат там повече с Йоанис, но че искат да си отидат в своята земя. Така куманите се отделиха от Йоанис. И когато той видя това, не посмя да остане без тях пред Одрин; и така той си замина от града и го изостави.

И знайте, че хората взеха за голямо чудо това, че един такъв могъщ човек беше изоставил един град, който беше толкова близо пред падане. Но подобава нещата да се случат тъй, както господ го пожелае. Тези от Одрин не закъсняха да известят императора, че ако той не побърза да дойде за бога и Йоанис, кралят на Влахия, се завърне, да знае наистина, че те ще бъдат избити и пленени...

По онова време Бонифаций, маркиз дьо Монфера, който бе в Сер, който град той бе възстановил, направи конни набези чак до Месинопол...

Когато маркизът бе [вече] в Месинопол, не бяха минали и 5 дни [и] по съвета на гърците от земята той направи един конен набег в месинополската планина на разстояние повече от един цял ден [от града]. И когато той бе в тази местност и се готвеше да си тръгва, българите от страната се бяха събрали; и видяха, че маркизът бе с малко хора. И идват от всички страни и нападат неговата задна охрана. И когато маркизът чу тревогата, той скочи съвсем обезоръжен върху един кон с един меч в ръката. И когато дойде там, където [българите] бяха нападнали ариергарда му, той се хвърли върху тях и ги преследва доста далече назад.

Там маркиз Бонифаций дьо Монфера бе смъртно ранен в плешката под рамото; той започна да губи кръв. И когато хората му видяха това, започнаха да се колебаят и да губят кураж и лошо да удържат. А тези, които бяха около маркиза, го подкрепяха, но той загуби много кръв и почна да агонизира. И когато хората му видяха, че няма да имат никаква помощ от него, те се уплашиха и почнаха да го изоставят. Така те бяха разбити поради нещастна случка. И онези, които останаха с него — а те бяха малко, бяха избити. И отрязаха главата на маркиз Бонифаций дьо Монфера. И хората от страната изпратиха главата му на Йоанис; и това бе една от най-големите радости, които той някога бе имал.

Уви, каква мъчителна загуба бе това за император Анри и за всички латинци от земята на Романия — да загубят поради зла случайност един такъв човек, един от най-добрите и от най-щедрите барони, и от най-добрите рицари в останалия свят. И това нещастие стана в годината хиляда двеста и седма от въплъщението на Исуса Христа.

4. ОБСАДАТА НА СОЛУН И СМЪРТТА НА ЦАР КАЛОЯН

Из „История“ на Георги Акрополит

Византийският историк и писател Георги Акрополит (1217—1282) е роден в Цариград. Получил е своето образование в Никея. Бил е приближен на никейските императори Йоан III Дука Ватаци и сина му Теодор II Ласкарис и е участвувал в походите им срещу България. Неговата „История“ се отличава с достоверност. Тя отразява събитията на Балканския полуостров и в Мала Азия в периода 1203—1261 г. Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, С., 1971, с. 156, от *Georgii Acrpolitae* Opera, rec. A. Heizenberg, Lipsiae, 1903, с. 23—24.

И тъй той [Калоян] сринал до основите му Филипопол, твърде забележителен град, който е разположен край Еврос, а освен това всички други градове: Ираклия, Панион, Родосто, Хариопол, Траянопол, Макри, Клавдиопол, Мосинопол, Перитеорион и много други, които не е нужно да изброяваме. А населението той вдигнал оттам и го настанил край бреговете на Истър. Той нарекъл селищата им по имената на собствените им разграбени села и градове. Той отмъщавал прочее, както казвал, за злините, които император Василий извършил спрямо българите. И като казвал, че Василий се наричал Българоубиец, себе си назовавал Ромеоубиец. И тъй той дошъл чак до самия Солун и умрял, обхванат от болка в страната. А, както казват някои, смъртта му произлязла поради божия гняв срещу него. Той видял насън, че въоръжен мъж застанал до него и го ударил с копие в страната. Наистина никой никога не е причинявал такива злини на ромейската земя, така че и име му било дадено [ново], получавайки прякора „куче“. Всички го наричали Скилойоан. Защото, като се сближил със скитското племе и завързал с тях роднинство, той възприел и характера на зверската им природа и се наслаждавал от убийствата на ромеите. Като умрял, царската власт над българите взел синът на сестра му, по име Борил, който се оженил за вуйна си скитка. Синът на Асен, който бил още дете, бил взет тайно от някого и отведен при скитите [руситe].

Из „Деянията на св. Димитър Солунски“

Превод на В. Тъпкова-Заимова в БВИФ, с. 455—458, от *В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове*, III, С., 1973, с. 581—587.

Тогава владетел на българите бил Йоан, известен повече с името Йоаница и наричан така и досега. Той въпреки пустошта, която го възпирала, се отправил на поход срещу ромеите. И като пребродил цяла Македония, опустошил всички области, сринал и разрушил из основи крепости, оплячкосал, опустошил и преселил цялото население покрай брега на р. Дунав, с една дума, превърнал в пустиня всяко място, което нападнал. С неудържим устрем той се отправил и срещу Солун, като водел войнство, по-многочислено от морския пясък: българи, кумани, татари, хазари, гърци, алани, руси — потомци от всички родове, които е откърмила северната страна, подобно на многоглава хидра, както би казал някой, или стоглав тифон, сторък исполин или някакви други свирепи зверове.

Там имало стрелци, копиеносци, шлемоносци, щитоносци, прашкари и всички други видове войници. Пред него вървял воеводата на неговите войски Манастър, който бил твърде опитен във военното дело. Той водел многочисленото войнство и се разположил за малко на стан в ливадите край река Галик. След това и българският цар разположил стана си със своето множество войска в Лагадина — място, което отстои недалече от града и има изобилна вода и паша за конете. И така стекли се войски от Галик и от Лагадина и този велик град Солун се увенчал с венец не на слава, а на изпитание. Заградили го войски отвсъде, околностите му се изпълнили с полкове. Всички хълмове се изравнили, земята долу се тресяла от въоръжените конници, а горе въздухът ечал от цвиленето на конете. Чувал се трясък, подобен на гръм, който предизвикал трепет в сърцата на гражданите. Един изглеждал като Ксеркс, който воювал срещу Гърция, друг — като Рампсак от Асирия, трети — като Сенахерим, който отивал на поход срещу Юдея. Пред него огън опустошавал, а зад гърба му плам се разгарял, както казва божественото писание, „сякаш пред лицето му се разстилаше пищен рай, а след него оставаше безлюдна пустиня“. И след като владетелят на това безчислено войнство пристигнал откъм тамошните по-северни високи хълмове, отгдето му се разкривал целият град, той почнал да го разглежда от височината. Той наблюдавал великолепието и красотата на къщите, разпитвал и за пречестните църкви и ги разглеждал. Той съзрял също и храма на великия Димитрий, запитал за него и щом научил, че това е църквата на мъченик Димитрий, веднага слязъл от коня, поклонил се и рекъл: „Свети Димитрие, ако превзема този град, ще ти построя прекрасен манастир.“ Прочее той замислял нещо лукаво за този прочут град, обаче бог от небесата не утвърдил това...

Но ти, Димитрие, добрий мъченико, закрилник на града, покорител на родното си място, велики военачалнико на божието опълчение, си се надсмял над неговото безумие и си поругал суетната му замисъл. Ти вече си наострил срещу него оръжието си, но все пак си се въздържал и си му дал време да се разкае целомъдрено и да се отвърне от злината и суетата си. Той обаче не сторил това, а с най-голяма бързина изпратил съгледвачи около целия град, преброил всички кули и всички разстояния между кулите по стените и всички зъбери. Скоро след това военачалниците му се събрали на съвет и съветът решил как да се води войната: към всяка крепостна кула на града да настъпи по един полк от неговата войска. Всеки един полк да донесе по две стълби, та когато цялото войнство обкръжи града едновременно и го нападне вкупом, лесно да го овладее според правилата на войната. И неговите намерения щели да се осъществят. Защото при такова огромно множество войска къде би могъл нашият град да намери вътре [в градските стени] люде, годни да го отбраняват, ако великият наш бранител, военачалник и победоносец отново не вдигнеше силите си и отново не предприемеше спасителен за града поход?

Българският цар Йоан си легнал да спи, след като подготвил от вечерта всички бойни съоръжения, плановете си, войската си и оръжия, мечове, лъкове и всички други съоръжения, та на другия ден още с настъпването на утрото, при изгрев слънце, да обкръжи града с войска и да го щурмува. Вече настъпила нощта на неговата смърт. И, както подобава, през нощта той не си представял и не сънувал друго освен как неговите полкове обсаждат града, как с помощта на стълбите се възкачват по стените, виждал кръвопролития, слушал смущение и се виждал да влиза в града с голяма гордост. Това траяло чак до полунощ, а след това той се пробудил. В нощната тъмнина мъждукали свещи в палатката, а вън пред нея според обичая бдели и стояли на стража млади войници.

Тогава, именно тогава в дълбоката нощ чрез ревността на мъченика бог излъскал докрай сабята на своето отмъщение и я наострил сякаш на точило. И внезапно неуморимият истински наш страж и пазител на града Димитрий — великият воин на великия владетел, се появил пред българския цар като конник, яхнал бял кон, и в миг нанесъл смъртна рана на нещастника. А той изведнъж изохкал и започнал да обвинява върховния военачалник на войската си Манастър, че бил наранен от него, защото му се сторило, че го е видял да влиза на кон в шатрата, яхнал чистокръвен бял кон, и да забива в сърцето му копието, което носел. И пак отново и още много пъти го обвинявал, така че и самият Манастър скочил от леглото си, стреснат от виковете — защото неговата шатра била наблизо, — влязъл при него и видял и чул наяве: „Ти преди малко пристигна тук на белия си кон и ме прониза с копието си.“ А Манастър се уплашил и казал: „Не, царю, помилуй и пощади ме! Не съм аз, не съм! Видение ти се е явило, това не е истина.“ А царят, ранен дълбоко със смъртна рана, страшно се превивал, викал и стенел. Защото бил прободен направо в утробата и потекла чиста алена кръв под него. Така заради твоя град, Димитрие, нозете ти се обагрили в кръвта на твоите врагове. Той вече започнал да изнемогва. Виждайки това, върховният военачалник на неговата войска Манастър го положил възнак и побягнал презглава, търсейки спасение. Така заминал той тайно с най-голяма бързина, а след него и заедно с него се оттеглило и цялото онова многохилядно войнство — така бързо, сякаш някакви северни вихри, както се казва, ги гонели. Прочее по някаква необяснима причина страх и трепет ги бил обхванал. А Калоян не живял дълго след това, но още същия ден към залез слънце умрял от насилствена смърт — също както познатата от разказите еднодневка, която пожънала плодовете на своята злост и суета и изпила чак до дъно чашата на гнева господен...

Из житието на св. Сава

Житието на сръбския архиепископ Сава е написано от Теодосий около началото на XIV в. Превод на *В. Златарски,* История на българската държава през средните векове. III, С., 1973, с. 257—258, от *Ђ. Даничић*, Живот светога Саве, Београд, 1860, с. 103—104.

Калоян, цар загорски, се вдигна и като разори много гръцки градове по цяла Тракия и по цяла Македония, защото тогава царуваха франките и владееха Константиновия град, без да скърбят за разорението на другите градове, понеже не ги смятаха за свои, той, като ги намери празни и безсилни, разоряваше. Дойде той с много войска, както в старо време Сенахерим срещу божия град, срещу докрай земя прославения богохраним голям град Солун, срещу родината на светия великомъченик и страстоносец Димитър — в него град лежат и честните му мощи, от които тече миро, — без да се посрами от светостта на светеца, нито пък да се стресне от чудесата, които стават от него при светия му ковчег чрез мироизвиране, и мислеше както другите градове, тъй и Солун да разори и да го докара в крайно запустение. Но чрез горещото настояване на светеца пред бога той се отказа от суетния си помисъл, не изсипа тул стрели, нито извади оръжие, а заедно с пристигането си при града по божия присъда от невидима рана в сърцето си получи смърт, неочаквано се помина. И тъй чрез молитвите на светеца бог запази града невредим. Дошлите войски, обхванати от ужас, боейки се от светеца, намислили да бягат, но началствуващите воеводи не искали да оставят своя цар за поругание на гражданите и за ядене на зверове и птици, а като имаха вяра към него и показваха последната си обич, понесоха мъртвия си цар със себе си; а понеже се бояха от дългия път, те разрязаха корема му [и] като извадиха всичките му вътрешности и тялото му осолиха, отнесоха го в своята страна.

5. УПАДЪК НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И НЕЙНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ПРЕЗ ЦАРУВАНЕТО НА ЦАР БОРИЛ (1207—1218)

От Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 157—160, от *Acropolita* цит. съч с. 26—29.

Обособяването на Слав като самостоен владетел

Планината Родопи, която се нарича и Ахридос, и нейните крепости, а също и Мелник владеел Слав, който бил роднина на цар Асен и бил почетен с деспотство от костантинополския император Ерик [Хенрих], за чиято дъщеря, родена му от наложница, той се бил оженил. Този Слав — нека за кратко прекъснем течението на разказа, — като завладял силната и почти непревзимаема за всички противници крепост Мелник, станал самодържец и не се покорявал на никой от околните владетели. Понякога бил съюзник на италийците, свързвайки се с тях поради роднинство, понякога държал страната на българите поради родство, а понякога — на Теодор Комнин. И никога никому не бил нито подчинен, нито се свързвал истински във вярност и съгласие.

Епирският деспотат завладява български земи

Властта на Михаил била взета от неговия брат Теодор, при когото били и братята му Константин и Мануил. Имайки желание да царува, той разширил много своята власт. Спечелил немалко земя от италийците и много от българите. Защото той си подчинил Тесалия, Охрид и Прилеп, Албанон и самия Дирахиум.

Иван Асен II заема българския престол

Първият цар на българите Асен имал двама сина — Иван и Александър. През времето, когато Борил управлявал като цар българите, Асеновият син Иван избягал и отишъл в страната на русите. Там той останал достатъчно време и след като събрал около себе си някои от сбирщината руси, поискал обратно бащиното си наследство. Той воювал с Борил, победил го и станал владетел на немалка земя. А Борил влязъл в Търново и затворен вътре, бил обсаждан в продължение на седем години. Неговите хора, след като паднали духом, минали на страната на Иван Асен. При бягането си Борил бил пленен и ослепен от Иван и така Иван станал владетел на цялата българска земя.

Из хрониката на Анри дьо Валансиен

Анри дьо Валансиен (XIII в.) е автор на съчинение, което представлява продължение на хрониката на Вилардуен за 1208—1209 г. Превод в БВИФ, с. 420—423, *К. Жуглев,* Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен, ГСУ ИФФ, XL VI, 2, С., 1951, с. 11—103, от *Henri de Valenciennes,* ed Natalis de Weilly, Paris 1882, с. 306—372.

Българите нападат Латинската империя

Това станало на Петдесетница [25 май 1208 г.]. Императорът пребивавал в Цариград, когато му дошли известия, че куманите и власите [българите] са навлезли в земята му и тормозят неговите хора. Императорът прочее веднага наредил да се свикат войските му и когато се събрали, той заповядал всички да излязат след него и те се подчинили на неговата заповед... Тогава императорът тръгнал от Силиврия и яздел все напред срещу куманите и власите и войската му от ден на ден непрестанно растяла. Какво повече да се каже? Той вървял толкова, че стигнал в полето отвъд Адрианопол; и щом като пристигнали всичките му хора, те се настанили [на лагер]. Тогава те взели решение да отидат във Влахия [България], за да потърсят помощта и подкрепата на един високопоставен човек, който се наричал Слав и бил във война с Борил, който бил негов пръв братовчед, защото този Борил му бил взел земята с измама. И ако можели да го привлекат да им помага, те биха нападнали успешно Борил.

Битката при Берое

Какво повече да кажа? Императорът пристигнал в Берое. Там войската преспала. На сутринта, когато слънцето изгряло, Борил дошъл неусетно и ги нападнал. А тогава от всичките наши хора били въоръжени само челната охрана и ариергардът.

Прочее само който бил там можел да ги види [как] ожесточено се биели и стреляли с лъкове едни срещу други. И понеже нашите хора още не били строени [в боен ред], не е чудно, че поради това те били малко изплашени. Защото ако всичките тези, които били в Романия, се били опълчили срещу Борил и неговите хора и имали в своя помощ всички от

Фландрия, Франция и Нормандия, тук те пак нищо нямало да могат да постигнат, ако самият бог не бил им помогнал.

Сражението при Пловдив

Когато императорът заповядал, никой не възразил. Те дошли пред Филипопол и се разположили набързо на стан. И когато палатката на императора била приготвена, той [ги] накарал да свалят оръжието си, разположил се в нея и хапнал малко сухар с вино. Така направили и другите, които имали храна, а тези, които нямали, трябвало да търпят, защото, знайте добре, че цели дванадесет дни път те не намерили ни жито, ни ечемик, ни вино...

Денят бил хубав и ясен, а полето така равно, че нямало никакво препятствие, нито нещо друго, което би могло да ги безпокои. Така че те можели да вярват, че биха останали още, без да се бият, защото неприятелите им били съвсем близо до тях, по дължината на една обрасла поляна. И Борил, който бил с тях, бил подредил и поставил в [боен] ред своите военни части. Те започнали да се приближават едни към други така, че в далечината войниците вече се различавали помежду си. Шумът от всички страни, тропотът и цвиленето на конете били толкова силни, че не би се чувало дори и ако бог гърмял...

Тогава те [латинците] слизат от парадните си коне и се качват на бойните. И ако отсега не се държи [сметка] за хората на Борил, днес, както ще видите, битката ще бъде ужасна и жестока. Бойните ядра се приближават от двете страни, яздят в добър ред и стигат толкова близо едно до друго, че се виждат изцяло. Както чухте, денят е хубав, власите надуват своите тръби...

Всеки [латински] войник с наведено пред себе си копие пришпорил коня си, споменавайки божия гроб с голямо смирение. И срещнали власите и куманите и всеки много яростно събарял своя [противник]. И знайте, че там, при това сражение имало много убити и ранени. И за тези, които падали, нямало вече [никаква] възможност да се вдигнат, защото, докато едни ги събаряли, други били готови да ги убият...

Преследването на Борил и неговите хора било много голямо. Те бягали като хора, които не смеели да дочакат; нашите пък ги преследвали, докато имало следа от тях. Там бог направил едно доказано чудо за нашите хора, когато те поразили Борил, който ги бил нападнал с тридесет и три хиляди души, от които бе образувал тридесет и шест отреда, а нашите хора имали само петнадесет [отреда] и три от обикновени гърци. И [освен това] имало голяма разлика от едните до другите, защото във всеки наш боен отред имало само по двадесет рицари освен отреда на императора, дето били петдесет. А в най-малкия [боен отред] на Борил имало деветстотин души. При това положение би станала [битка] с неравни сили, ако бог не бе помогнал, но нашите хора били праведни, а хората на Борил дяволи.

Съюзът на Алексий Слав с латинците

Нашите хора дойдоха в Крюсмонт [Кричим] и завзеха града и крепостта. Слав, един високопоставен човек, който воюваше срещу Борил, макар че беше негов пръв [едноутробен] братовчед, защото този Борил казваше, че земята, която държи Слав, трябва да бъде негова, а Слав казваше, че не; и затова те воюваха помежду си тъй, че Слав често го нападаше и го омаломощаваше много откъм хора, приятели и крепости. Този Слав, понеже искаше да има на своя страна силите и помощта на император Хенрих, изпрати предложение да сключат мир...

След всичко това този Слав дойде при императора и го намери седнал в палатката си, заобиколен от своите най-големи барони. Слав влезе в палатката пред всичките барони, които бяха там; падна пред краката на императора, целуна ги и след това [му целуна] и ръката... Мирът бе сключен и потвърден. Там Слав стана човек [васал] на императора и се закле да му бъде верен и лоялен занапред като на свой законен господар.

Тогава маршалът [Жофруа] насаме му каза да поиска от императора една от неговите дъщери. Слав коленичи отново пред императора и му каза: „Господарю, казаха ми, че вие имате дъщеря, моля ви, ако желаете, да ми я дадете за жена. Аз съм човек, богат със съкровища от злато и сребро, и в моята страна ме считат благородник. И тъй аз ви моля, ако обичате, да ми я дадете...“

И всичките първенци, които бяха там, го посъветваха да му я даде, за да му служи на драго сърце и с удоволствие. Императорът каза: „Сеньори, щом вие ме съветвате, аз я давам.“ После той се усмихна, повика Слав и му каза: „Слав, аз ви давам дъщеря си, стига бог да ви позволи да ѝ се радвате. Аз ви давам с [нея] и цялото завоевание, което ние направихме тук, при условие, че вие ще бъдете мой човек и ще ми служите. И освен това аз ви давам [обещавам] голяма [обединена] Влахия, на която ще ви направя господар, ако е угодно богу и [ако съм] жив.“

Жителите на Сер търсят помощта на Борил

Ето че пристигна при императора пратеник, който го поздрави [от страна на] хората, които той преди бе изпратил в Сер, и му каза, че крепостта се държи срещу тях по такъв начин, че те не могли да влязат вътре. И затова пратениците след дълга умора отишли оттам в Жиж [Зъхна], дето се настанили и си починали добре. А тези от крепостта [Сер] изпратили пратеници до управителя на Борил, който бил много високомерен и живеел в Мелник; те казали на управителя [на Мелник] да дойде в Сер и ако той доведе силна войска, крепостта ще му се предаде, защото те предпочитали да я владее той, отколкото императорът.

Севастократор Стрез

Из житието на сръбския архиепископ Сава, написано от книжовника Теодосий през XIII—XIV в. Превод на П. Илчев от БСМ, с. 476—477.

Споменатият този Стрезо след убийството на цар Калоян беше преследван като царев роднина от приелия царството цар Борил, за да бъде убит. Защото и той, Стрезо, беше гот и беше се проявил много със смелостта си. Затова му завиждаха и за смърт търсеха душата му — бояха се да не би той, ако се възцари, да убие пък тях; и така, преследван от тях, той беше съвсем изгонен. И като нямаше къде да се установи, избяга при благочестивия велик жупан и самодържец Стефан. А преди това, когато готите бяха надвили и бяха намерили много гръцки градове, както казахме, празни и безпомощни, те ги завзеха и владееха; те бяха заели и околните на Солун селища, държаха и Охрид. Благочестивият Стефан склони към този Стрезо като към свой сродник и брат. Някои загорски боляри, които владееха тогава града [Охрид?], и те му се подчиниха заедно с крепостите си. А най-напред [Стрезо] бе въведен от Стефан в крепостта, наречена Просек. Като му даде в помощ своята войска, а и сам му помогна, утвърди го за свой приятел и го удостои да го счита за брат, така че всеки [от двамата] да намира всякаква помощ от другия. Като се уговориха така, получи и други селища, а и с хора се умножи, защото загорските хора го знаеха и мнозина идваха при него. Искам да опиша тук неговото безумие, макар че ще удължим разказа.

Прочее, като забогатя много и можеше да се каже за него, че като паток е затлъстял и изпълнен с безумие, [Стрезо], възгордян, забрави бога, защото се прояви като убиец, свиреп и неукротим в немилостта си и много нечестив. Като установи дома си на скалата в гореспоменатия Просек — а тази скала беше много висока, около 200 разтега и повече и непосредствено под нея тече голяма река, наречена Вардар, на тази скала прочее [той] си направи дървена площадка, която превърна в свой театър. И когато окаяният се веселеше, седеше, пиейки на това смъртно съдилище, като играеше и се веселеше. А за него веселие беше човешката смърт: за малка вина осъждаше на смърт сгрешилия и заповядваше да го хвърлят от височината на тази площадка през онази страшна скала.

А когато хвърлеха някого, развеселяваше се и му подвикваше: „Внимавай да не си намокриш кожуха“ — защото хвърленият не можеше да падне на друго място освен право в самата река. Близките [на осъдения], ако имаше близки, или богобоязнени хора [после] обикаляха реката, като търсеха дали няма някъде да го изхвърли водата, та като го приберат, да бъде погребан по човешки; а ако се задържеше някъде в дълбочината, ставаше храна на рибите. И така, както казахме, веселие за него беше човешката смърт. Такива [неща] правеше този човек в своята крепост.

Из писмо на император Хенрих

Писмото на цариградския император Хенрих до западните владетели е от 13 януари 1212 г. Превод на В. Гюзелев от *G. Prinzig,* Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13 Januar 1212, Byzantion, LXII, 1973, с. 411—418.

Понеже ваша светлост, както се надяваме, желае да узнае за нашето състояние и за нашия напредък, затова ще направим достояние работите с настоящото писмо, макар че те не са единствените, които около нас върши господ. Знайте от нас, че досега срещу нашата империя имаше четири основни и наймогъщи врагове, в средата на които бяхме поставени и изложени, на чиито непрестанни нападения издържахме твърдо и победоносно. От тях първият и най-големият бе [Теодор I] Ласкарис, който владееше цялата земя отвъд ръкава Св. Георги чак до Турция; провъзгласявайки се там за император, нападаше ни многократно от онази страна. От другата пък страна ни притисна Борил, който по подобен начин чрез насилие застана начело сред племето на българите, присвои си царското звание с царските знаци и след това ни мореше дълго и с много нападения. От другата пък страна в солунското кралство бяха Михаил [Ангел], най-големият предател, и Стрез, внук на Йоаница [Калоян], някогашен голям опустошител на Гърция; те двамата, макар и да бяха положили клетви за вярност, с все сили заплашваха в тези области с нашата погибел. Ето защо първо, по съвета на нашите барони, пътувахме 12 дни от Цариград до Солунската област за тяхното омаломощаване и за премахването на тяхната жестока власт, както вече, вярваме, вероятно е достигнало до вас. Тук пък, след

като водихме дълга борба срещу споменатите врагове, накрая с божията помощ ги доведохме до такова състояние, че те не можеха да нападат никого, най-малко нас или които да било други, така че не им бяха полезни действителните и въображаемите предателства, с които често те си служеха срещу нас. Понеже прочее четири пъти Михаил и три пъти Стрез бяха ни дали клетви, които всеки един от тях двамата не се поколеба да наруши толкова пъти. Но ние за тези вероломства така ги наказахме, че те толкова пъти бяха принудени да се разкаят пред нас за всички други прегрешения, които извършиха. Ние пък им отнехме по-голямата част от най-хубавата земя, която владееха, и ако не бяха ни призовали в Цариград по важни дела, за тях в нашата империя не би останала едничка колиба.

А пък другите двама врагове на нашата империя, именно Борил и Ласкарис, твърде много и сериозно притиснаха Цариград — единият по суша, другият по-море; и Ласкарис вече беше привлякъл едни от нашите велемощни люде, именно Пиер дьо Брашо, и събра голям брой галери, за да завладее Цариград. По тази причина градът бе изложен на голяма опасност, поради което мнозина от нашите, обезверили се в нашето завръщане, възнамеряваха да избягат по море, повечето пък преминали към оня Ласкарис, като предложили помощ срещу нас и положили клетва.

Поради това се завърнахме с бързина и на Великден [април 1211 г.] достигнахме до един наш град, който се наричаше Руснон; и на следващия ден, като излизахме от града, отдалечавайки се внимателно и малко, получихме от верен пратеник, че Борил е тук, малко пред нас, с голяма войска от кумани, власи и българи и готви засада за нашето идване; той окупирал пътя, по който смятахме да минем, който бе много тесен и труден и заобиколен от двете страни с планини, искайки коварно да ни залови вътре в планинската теснина. И ако господ не бе разкрил неговото вероломство и коварната му примка, той би могъл леко да залови нашето малцинство при това преминаване, защото ние имахме не повече от 60 войници. Но чрез пратеници и съгледвачи, които изпратихме там, наистина се предвардихме от това, като се отклонихме от този път по друг път, който минава покрай морето, удължихме нашия маршрут и преминахме през една крепост, която имахме там, присъединихме войниците, които бяха в нея, към нас и така, като вървяхме, срещнахме множество наши [войници], които на три дни от Цариград идеха насреща; и тогава, като видяхме увеличен нашия брой, веднага насочихме нашия път за преследване на Борил, решавайки да се сражаваме с него, ако можем някъде да го открием. Но той, научил за нашето пристигане, удари на бягство и ние, като го преследвахме два дни, по никакъв начин не можахме да открием бързо бягащия или да го настигнем.

Когато се завърнахме в Цариград, там бяхме посрещнати с голяма радост и тържествено, така че дълго време с желание бяхме наблюдавани от народа. По същото време, докато се задържахме там до месец юли, научихме разни слухове от различни области.

Прочее нашите барони, които оставихме да пазят границите на Солунското кралство, а именно граф Бертолд и нашият брат Евстахий и някои други, ни известиха, че неприятелят Стрез, когото оставихме лишен от каквато и да е войска, възстановил войската си чрез Борил, който му изпратил на помощ 52 отреда, и вече им причинил много злини; но споменатите барони, като събрали своите войски и като привлекли Михаил, който тогава влязъл в съюз с тях, излезли срещу този същия Стрез в равнината Пелагония [Битолското поле], където, като се сражавали с него, постигнали победа, тъй че Стрез оставил по-голямата част от своята войска на това бойно поле. . .

А пък по същото време [октомври 1211 г.], докато така действувахме в тези земи [Мала Азия], ни бе съобщено от нашите барони в Солунското кралство, именно от граф Бертолд и от нашия брат Евстахий и другите, на които бяхме възложили да пазят пограничната област, че там бил пристигнал Борил с голяма войска, за да им причини твърде много щети; но тези барони, обединени заедно и привлекли нашия зет Слав, му се противопоставили, така че той, бягайки със страх, им напуснал земята, като оставил след себе си 24 отреда пехота и два конница, които всички, преследвани от нашите, били избити, като никой не могъл да се спаси.

Така да знаете навсякъде, че ние с божия помощ постигнахме победа и четиримата преди споменати врагове, именно Борил и Ласкарис, Михаил и Стрез, бяха напълно разгромени и изоставени от войските си.

Споразумение между българи и латинци

Из съчинението на Роберт дьо Клари „Превземането на Цариград“. Превод на В. Гюзелев от *Robert de Clari,* La conquête de Constantinople, Paris, 1924, § 116—118.

И малко време след това царството Влахия премина под властта на един племенник на Иван, който се наричаше Борил. Този Борил така стана цар на Влахия и имаше една хубава дъщеря. После се случи, че император Хенрих, който беше много добър император, направи съвещание с бароните си какво би могъл да направи с тези власи и с тези кумани, които толкова много воюваха срещу Цариградската империя и

които бяха причинили смъртта на неговия брат Балдуин. Тогава бароните го посъветваха да изпрати пратеник при Борил, който беше цар на Влахия, и да поиска да му даде дъщеря си за жена. Императорът отговори, че никога не ще вземе жена от толкова долен произход. И бароните казаха: „Господарю, ще направите така и ние ви съветваме да се споразумеете с тях, защото те са най-силният народ и най-опасни за империята и земята.“

Бароните настояваха толкова много, че императорът изпрати там двама рицари, знатни мъже, и ги накара да се стъкмят хубаво. Пратениците отидоха с голям страх в тази дива страна и като стигнаха там, онези искаха да ги убият. Пратениците говориха толкова много на този Борил, че той им отговори, че на драго сърце ще изпрати дъщеря си на императора.

Тогава цар Борил накара да стъкмят дъщеря му като много богато и много знатно момиче, а също и много хора с нея; така я изпрати на императора и нареди да ѝ дадат шестдесет коня, натоварени с богатство, злато и сребро, с копринени платове и разкошни накити; нямаше кон, който да не беше покрит с червен копринен плат, който беше толкова дълъг, че се влачеше седем или осем стъпки зад всеки кон. И макар че пътуваха през кал и по лоши пътища, никой от коприннените платове не беше скъсан — всичко беше запазено в изящество и благородство.

Когато императорът узна, че княгинята пристига, отиде да я посрещне заедно с бароните си, устрои голямо тържество на нея и на хората ѝ и след това се венча с нея.

Въстанието във Видин през 1213 г.

Из грамота на унгарския крал Бела IV от 1 юли 1259 г., дадена заради участието на граф Ивашин в разгрома на въстанието във Видин. Превод на Ал. Милев от *П. Ников,* Цар Борил под светлината на един паметник, СпБАН, III, 1912, с. 133.

Крал Бела, желаейки да запази владението Чоловна за синовете и наследниците на Ивашин, припомня някои от неговите услуги. Това владение някога баща му отделил от Шаладненската крепост и го подарил на Ивашин, граф Сцибиенски, достопаметен син на граф Беха, заради различните му услуги. Между другото, когато българският цар Асен Бурул [Борил] поискал помощ от бащата на краля срещу своите противници от Будин, спирайки се на приятелството си с него, кралят лично изпратил Ивашин със саксонци, олаци, сикули и висени в помощ на Бурул. След като те стигнали отвъд реката Обост [Огоста], излезли срещу тях трима кумански главатари. Завързали с тях сражение. Убили двама от главатарите, а третия, по име Карач, граф Ивашин оковал във вериги и изпратил на царя. Когато Ивашин пристигнал до крепостта Будин [Видин], изгорил две от градските порти. След станалата там люта битка и след като конят на Ивашин бил убит под него, той все пак останал жив, макар и да получил смъртоносни рани. След като били убити четирима родственици [на въстаналите] и други български войници, той възстановил Будин под властта на същия Бурул Асен.

III. БЪЛГАРСКАТА ХЕГЕМОНИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЮГОИЗТОК ПРИ ЦАР ИВАН АСЕН II (1218–1241)

1. БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА ПРЕЗ 1218–1230 Г.

Из „История“ на Тома архидякон

Превод на В. Гюзелев от *Thomae Archidiaconi* Historia Salonitana, Monumenta spectantia Slavorum meridionalium, Scriptores, III, с. 92.

След това унгарският крал Андрей II, като преминал границите на Гърция, достигнал в България, гдето бил задържан от царя на българите Асен, който не му позволил да премине дотогава, докато напълно и със сигурност не му заявил, че ще му даде за жена своята дъщеря.

Из писмото на крал Андрей II до папа Хонорий III

Писмото е писано в началото на 1219 г. Превод на *П. Ников,* Изправки към българската история, ИИД, V, 1922, с. 60–61, от *A. Theiner,* Vetera monumenta historica sacram Hungariam illustrantia, Romae, I, 1859, с. 21.

Прочее от стремеж да постигнем това намерение [завръщане в Унгария от кръстоносния поход], та да си доставим за пътуването си с божия помощ сигурен пропуск, ние обявихме брака на нашата дъщеря Ана с Асен, царя на България... Молим прочее да утвърдите обявените брачни връзки... между Асен, царя на България, и нашата дъщеря, чрез които божият промисъл се грижи за най-големия интерес на светата земя, за което свидетелствуват писмата на който и да било от тях. И изпращаме на ваша светлост писмо от този именно владетел, което, след като получите и разгледате, ни върнете, оповестявайки с ваша була [за решението си].

Из хрониката на венецианеца Марино Сануто

Превод на В. Гюзелев от *Marini Sanuti Torseli* Secreta fidelium Crucis (*-Bongars*, Cesta Dei per Francos, II, с. 72—73, 78).

И така, когато властта в Цариградската империя била наследена от Балдуин, който бил невръстен, за по-голяма полза бил сключен договор и с клетва било утвърдено, че дъщерята на загорския цар [Иван Асен II], мъж славен и могъщ по това време в тези земи, ще встъпи в брак с невръстния, чрез което родство споменатият Балдуин се надявал на големи дела, както и немалко да укрепи своята власт. Преди споменатият император обещал на Балдуин да отвоюва със своя народ и със свои собствени средства цялата земя на Романската империя [Латинската империя], която предшествениците му [на Балдуин II] загубили в областите на Запада [Балканския полуостров].

Тогава бароните, които се бояли, че след като Балдуин укрепи властта си, ще започне срещу тях предишната голяма борба, която те водели срещу неговия предшественик [Робер дьо Куртене], взели коварно решение, а именно: [Балдуин II] да не вземе дъщерята на загорския цар [Иван Асен II] за жена, макар че тя бе твърде красива, а дъщерята на господин Йоан, тогава крал на Ерусалим... И накрая споменатият Йоан бил венчан от същите тези барони за Цариградската империя.

2. БИТКАТА ПРИ КЛОКОТНИЦА И ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ НЕЯ

От Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 161—162, от *Acropolita,* цит. съч., с. 41—43.

И тъй, след като Теодор Комнин се издигнал с успехите си и станал съсед на българите, той сключил договор с царя на българите Иван Асен, за когото вече казахме в разказа, че царувал след Борил над българската земя, и се сродил с него, като взел за своя брат Мануил дъщеря му Мария, която той имал от наложница. А Теодор Ангел, понеже бил дързък и се държал своеволно не само в царските, но просто във всички държавни работи, постоянно престъпвайки клетвите и нарушавайки споразуменията със съседите, скъсал договорите с Иван Асен и тръгнал срещу българите, като събрал голяма войска, съставена от ромеи и италийци. Той минал край Адрианопол и вървял край горното течение на Еврос, търсейки да завърже сражение с българите. А в същност търсел собствената си гибел. Защото той смятал, че българите ще се уплашат и не ще издържат изобщо дори първото нападение на войската му. Но българите не мислели така. Иван Асен, уповавайки се повече на нарушението на клетвите и договорите от страна на Теодор Ангел, отколкото на войските си, взел малка помощ от скитите, която не наброявала [дори] хиляди, и се понесъл смело в сражението, като закачил на знамето, както казват някои, писмената клетва на Теодор. Войските се сблъскали някъде около едно място край Еврос, което наричат Клокотница. И за да ви изложа накратко всичко, Теодор бил решително победен от българите и скитите. Бил пленен от враговете той и мнозина от роднините му, от висшите длъжностни лица и знатните и всичките им вещи станали плячка на българите. Иван Асен се отнесъл към плененото множество човеколюбиво, освободил повечето от войниците, а най-вече попростите и сбирщината и ги отпратил по селата и градовете им. С това той проявявал може би човеколюбие, а може би търсел да извлече и полза. Защото искал да бъде техен господар, като премахне ромейската власт. В това той успял, защото, когато после потеглил срещу тях, всички му се подчинявали без кръвопролития и под негова власт паднал Адрианопол, скоро след това Димотика, после целият Волерон, Серес, Пелагония и Прилеп и земите около тях. Той опустошил и Велика Влахия, завладял и Албанон и плячкосвал чак до Илирик. След като изпълнил голяма част от плана си и уредил своите работи, както желаел, той се върнал в своите земи. Оставил някои от крепостите под властта на ромеите, но повечето подчинил и поставил в тях войници, стратези и събирачи на държавните данъци. Всички му се възхищавали и го облажавали, защото не употребявал оръжие срещу своите и не се опетнявал с убийства на ромеи, както българите преди него. Затова той бил обичан не само от българите, но и от ромеите и от другите народи.

Търновски надпис на цар Иван Асен II

Надписът се намира на една от колоните в търновската църква „Св. четиридесет мъченици“ и е издаван многократно. Текст и превод във *В. Н. Златарски,* История на българската държава през средните векове, т. III, 1972, с. 341 и 593.

В лято 6738 [1230], индикт 3, аз, Иван Асен, в Христа бога верен цар и самодържец на българите, син на стария цар Асен, издигнах из основа и с живопис украсих докрай пречестната тази църква в името на светите 40 мъченици, с помощта на които в дванадесетата година от царуването си, в която година се изписваше този храм, излязох на война в Романия и разбих гръцката войска, а самия цар кир Тодор Комнин взех в плен с всичките му боляри. И цялата му земя от Одрин и до Драч превзех, гръцка още и арбанашка и сръбска; а пък градовете, които се намират около Цариград, и самия този град владееха фръзите, но и те се покоряваха под ръката [скиптъра] на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мене и благодарение на мене прекарваха дните си [съществуваха], тъй като бог така заповяда, понеже без него нито дело, нито слово не се извършва. Нему слава во веки, амин.

Из житието на св. Петка (Параскева)

Написано от патр. Евтимий. Познато по много преписи. Превод на В. Киселков в ХБЛ, с. 354, от *E. Kalužniacki* Werke, с. 69—70.

В това време благочестивият български цар Иван Асен, син на стария цар Асен, тържествено и явно подкрепяше яко благочестието. Той никак не се изплаши от техните лаяния. Нещо повече, като намери сгодно време, той смело скочи срещу владичеството на нечестивите [римляни] и покори цялата Македонска област, още и Сер заедно с цялата Атонска, или по-добре да се нарече Света планина; освен това [той завладя] и славния Солун с цяла Тесалия, също и Тривалия, а също и Далмация, която се нарича и Албанска държава, дори чак до Драч. В тези земи той тържествено и благочестиво постави митрополити и епископи, както с открито лице свидетелствуват неговите царски хрисовули в славната Светогорска лавра и в Протата. Ала той не се задоволи само с това, а здраво и мъжествено покори и завлaдя всичко дори до царствуващия град, па опустоши и покори и самия царствуващ град, а франките, които управляваха там, постави под властта си.

3. БЪЛГАРО-НИКЕЙСКИТЕ И БЪЛГАРО-ЛАТИНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ
ПРЕЗ 1230—1241

Из „История“ на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 162—170, от *Acropolita* с. 43—61.

Епирските деспоти Теодор и Мануил Ангел

И тъй, след като Теодор Ангел, както разказахме, станал заедно с други роднини и знатни мъже пленник на Асен, той бил държан от него под стража. И това продължило дълго време. Но когато бил изобличен, че се занимава със заговори срещу държавата, Асен го ослепил. Брат му Мануил Ангел, който бил удостоен от брат си с достойнството деспот, успял да избяга, когато ромейската войска била разбита, отишъл в Солун и се

провъзгласил за деспот. Управлявайки града и околностите му, той подписвал писмата си с червени букви... Оттогава Мануил Ангел бил господар на останалите на запад земи и градове, без изобщо да бъде тревожен от българите, тъй като бил съпруг на дъщерята на Асен, родена му от наложница.

Сключване на българо-никейски съюз

Той [император Йоан Дука Ватаци] имаше син от императрица Ирина, който получил и името на дядо си, императора Теодор Ласкарис. Тогава той навършваше единадесет години. И Асен имаше от съпругата си унгарка малка дъщеря. Името ѝ беше Елена. И тя беше на девет години. И тъй императорът изпрати при българския владетел Асен пратеничество и предложи годеж между децата, сродство между двамата и [съюз за] взаимно подпомагане и подкрепа. Асен прие пратеничеството и договорите се сключиха, като при това се положиха клетви.

След като, както казахме по-рано, двамата царе, т. е. император Йоан Дука и българският владетел Иван Асен, сключиха договорите за съюза, императорът дойде първо в Лампсак и премина със своите войски в Калиопол. Той нападна крепостта, като постави стенобойни машини, и за кратко време я завладя, изтръгвайки я от ръцете на венецианците. След това и Асен с жена си, унгарката Мария, и дъщеря си Елена дойде в Калиопол и там се срещна с императора. И двамата извършиха необходимото по отношение на приятелството. Иван Асен не премина през Хелеспонт, но остана в пределите на Калиопол. Император Йона премина със съпругата му и дъщеря му в Лампсак, където бе императрица Ирина. Там стана бракосъчетанието на децата, като религиозния обред извърши патриарх Герман. Тогава бе решено с императорско и съборно постановление и търновският архиерей, който беше подчинен на константинополския, да бъде почетен като самостоятелен и бе постановено да се нарича патриарх, тъй като властниците се отблагодаряваха на българския владетел Асен заради родството и приятелството [с него].

След като бе направено всичко, което се отнася до това, императрица Ирина взе сина си и невестата и живееше в източните земи. Също така и съпругата на Асен се завърна в своите земи. А императорът Йоан и Асен взеха със себе си войски и извършиха нападение по западните земи, които бяха под игото на латиняните. Те събраха голяма плячка и — да се изразя с пословицата, направиха цялата земя на скитска пустиня. А крепостите и земята те разделиха помежду си според клетвеното споразумение. Калиопол остана под властта на императора, тъй като бе превзет от него преди срещата с

Асен. Също така Мадит и целият така наричан Херсонес. Императорът взе и крепостта Кисос и постави границите чак до реката, която по-голяма част от народа нарича Марица. Той завоюва и планината Ганос и в нея построи малка крепост. . .

А Асен взе под своя власт земите, които се намират на север и над тези, които споменахме. Те и двамата достигнаха до самите стени на Константинопол, а крал Йоан [де Бриен] стоеше над тях и ги гледаше отгоре. Те внушиха голям ужас на латиняните и ги поставиха в критично положение. След като измина есента и наближи зимата, император Йоан и Асен се уговориха помежду си и българският владетел отиде в своята земя, а императорът се прехвърли на Изток.

Разтрогване на българо-никейския съюз

Тъй като син му [на Йоан Дука Ватаци] Теодор беше дете — той навършваше, както казахме, 11 години, когато беше сключил брак с княгиня Елена, — бракът оставаше формален. Те бяха отведени и възпитавани от императрица Ирина, понеже тя беше с добър характер и беше склонна към всичко добро. И тъй положението на латиняните беше много тежко и със сродяването на двамата самодръжци тяхната гордост бе много унизена. Крал Йоан [де Бриен], след като живя още малко, умря и остави като наследство властта в Константинопол на зет си Балдуин, а Асен, като се разкая, както стана явно, за договорите с император Йоан, търсеше начин да освободи дъщеря си от брака с император Теодор и да я омъжи за друг. Защото като владетел на народ, някога подчинен на ромеите, той се боеше много от благоприятния обрат за тях. И тъй Асен търсеше, както изглеждаше, благовиден повод, макар това да не остана скрито от онези, които познаваха положението. Той изпрати пратеници при императора и императрицата, които да съобщят, че понеже били близо до Адрианопол, той и съпругата му искали да видят малката си дъщеря и да я прегърнат родителски. Те щели да изпълнят обичая и веднага щели да я върнат при свекъра и при съпруга. Император Йоан и императрица Ирина, макар че разбираха добре постъпката и съзнаваха ясно хитростта, все пак пратиха при Асен дъщеря му. Те си казаха, че ако той задържи дъщеря си и я откъсне от законния й съпруг, има бог, който вижда всичко и налага наказания на тези, които престъпват клетвите и нарушават договорите, сключени пред бога. И тъй българинът взе дъщеря си и замина, като върнал назад всички, които я придружаваха. Той преминал Хемус и се отправил към Търново, а дъщеря му плакала и тъгувала за свекървата си — императрица Ирина — и скърбяла много за раздялата със

съпруга [си]. Тогава, разправят, Асен я взел да седне отпред на седлото му, ударил я с ръката [си] по главата и я заплашил страшно, че ще я убие, ако не понесе мълчаливо това, което той е решил за нея.

Възобновяване на българо-никейския съюз

След като това стана така и латинският народ, който винаги хранеше омраза срещу нас и беше още по-лошо настроен поради извършеното наскоро нападение срещу тях от страна на император Йоан и на Асен, а и поради отнемането на земите и градовете им, търсеше случай да ни нападне, като намираше тогава за възможно, както мислеше, да поправи поражението си. И най-напред привлякоха Асен и сключиха с него мир. После заедно с него чрез малки дарове, но с големи обещания привлякоха на своя страна и направиха съучастници в делата си и скитите варвари, скитници и пришълци. И след като събраха толкова голяма помощ от скити и българи, италийците настъпиха едновременно срещу император Йоан. Но тъй като близо до тях се намираше крепостта Цурул, те започнаха войната против нея при участието лично на Асен и толкова хиляди скитски и български войски и с италийски машини. . .

И тъй, когато крепостта Цурул се обсаждаше, Асен получил внезапно известие, че умряла неговата жена — унгарката. Едновременно умряло и детенцето му, и търновският архиепископ. И тъй, като сметнал, че това е божие наказание, той унищожил с огън стенобойните машини и бързо отишъл в Търново. Италийците останаха сами и понеже не бяха достатъчно силни, за да обсаждат крепостта, и те изоставиха войната против ромеите и се оттеглиха в Констанитонопол. . .

И тъй Асен, след като му се случили гореспоменатите нещастия, мислейки напълно благочестиво, че това е станало, понеже е нарушил клетвените споразумения, които сключи с император Йоан, и понеже разделил дъщеря си от съпруга й Теодор, разкаял се за това и изпрати пратеници при императора и обвинявайки се за твърде лошата постъпка, искаше да възстанови договорите и молеше прошка за извършеното. А император Йоан и императрица Ирина, понеже бяха склонни повече към благочестие и набожност, приеха и пратеничеството и без да влизат в дълги преговори, възобновиха клетвите и извикаха отново снахата Елена. И тъй тя бе изпратена при свекъра и съпруга си и отново между българи и ромеи [настъпи] мир.

Иван Асен II се оженва за дъщерята на Теодор Комнин

И тъй, след като загуби съпругата си, за която споменах вече в разказа, че е от Унгария, Иван Асен се ожени за дъщерята на Теодор Ангел Ирина, красива и стройна, като пренебрегна родството си с чичо ѝ, който беше женен за дъщеря му, родена от наложница. Теодор имаше двама сина — Йоан и Димитър, и две дъщери — Ана и споменатата Ирина, от която Асен имаше три деца — Михаил, Теодора и Мария. Поради това и Теодор Ангел бе освободен от тъмница и със съгласието на зет си Асен пожела да стане господар на Солун и на цялата земя, която владееше по-рано. Той взе малко хора от Асен и като не можа открито да потегли срещу брат си Мануил, подготви тайно влизането си в Солун. . .

Но той не пожела да се провъзгласи за император поради повредените си очи, а направи император сина си Йоан, като му обу червени обуща и нареди да се подписва със също такива букви. Самият той се занимаваше с държавните работи и ръководеше делата на сина си. След като лиши от власт брат си Мануил, той го качи на една триера и го заточи в Аталия, а съпругата му изпрати при баща ѝ Асен. Асен пък бе по-благосклонен към тъста си Теодор, отколкото към зетя си Мануил, защото премного обичаше жена си Ирина — не по-малко, отколкото Антоний Клеопатра.

Из „Хроника" на венецианския дож Андрей Дандоло

Превод на В. Гюзелев от *Andreae Danduli* Chronica per extensum descripta, Rerum Italicarum Scriptores, XII, 1, 1938, с. 295 и 299.

1238 година. Императорът на Загора [България] писал на Йоан Ватаци, който владеел Натолино [Анатолия — Мала Азия], за да направи с него роднинство и [да го накара] да воюва срещу латинците в източната част [Мала Азия], а той самият да направи същото в западната част [Балканския полуостров].

1241 година. Тогава татарите, след като разгромили Руското царство, окупирали Хазарската земя и Българското царство. И като разгромили унгарците, опустошили Трансилванската област.

Татарско нашествие в България през 1242 г.

Преписка към гръцки ръкопис от XI в. Текст и превод *В. Златарски,* История на българската държава през средните векове, т. III, С., 1940, с. 425.

Настоящата книга бе купена от Тодор Граматик след нашествието на безбожните татари, когато в България царуваше

Калиман Асен, син на Иван Асен, за 5 перпери в лято 6751 [1242/3], индикт 1, и четящите нека се молят за грешника, за да се спася чрез вашите молитви от вечното наказание.

Из „Хроника на Франция" от Филип Муске

Френският историк Филип Муске (поч. в 1224 г.) е автор на обемиста хроника на Франция в стихове. Превод на *Г. Меламед* и *В. Гюзелев* от Chronique rimée de Philippe Mouskés, publié par le baron de Reiffenberg, II, Bruxelles 1838, ст. 30747—30762.

От Константинопол дошла вест,
която бе много добре дошла,
че беше умрял цар Асен,
който бил много ценен и разумен. . .
За татарите дойде вест,
която навсякъде бе приета добре,
че кралят на земята на власите [българите]
почти ги разбил.

Из „Хроника" на монаха Алберик

Монахът Алберик, абат на манастира „Три извора" в Шампан (Франция), е живял през първата половина на XIII в. Автор е на „Хроника", в която има данни за българската история, които не се срещат в други извори. Превод на *В. Гюзелев* от *Alberici monachi* Trium Fontium Chronica, MGH SS XXIII, с. 946, 949—950.

1239 година. Цариградските крръстоносци потеглили на праздника на Свети Йоан [24 юни]. Те били над 700 рицари без оръженосци и обслужващите каменометните машини, на коне били 30 000 без пешаците. С голяма трудност преминали земята на Асен, а два кораба претърпели корабокрушение, но не и хората, които се намирали в тях, нито онова, което било [в корабите]. И голяма част от куманите, с които господин байулът Нарьо дьо Туси Младши сключил мир — същото сторил и конестабълът му — оказали помощ.

1241 година. . . Около празника на Свети Йоан [24 юни] умрял цар Асен. Той оставил от първата си съпруга, която била сестра на Бела, кралят на Унгария, и сестра на света Елизабета, един син по име Коломан и една дъщеря, за която бил женен синът на Калоян, Ватаци. А пък втората съпруга на този Асен била дъщеря на ослепения Теодор, за когото по-горе много писахме. Прочее след същия този празник на Свети Йоан цариградчаните сключили примирие за две години с Асеновия син Коломан и с Ватаци и неговия син.

IV. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРИ ПРИЕМНИЦИТЕ НА ЦАР ИВАН АСЕН II (1241—1277)

1. БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1241—1257

Из „История“ на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 170—212, от *Acropolita*, с. 64—176.

Възкачването на Калиман Асен на престола

Наскоро умря и българският владетел Асен. Той се прояви като най-добър човек между варварите — не само за своите, но и за чужденците. Той се държи по-човешки към идващите при него чужденци — и най-вече към ромеите — и щедро им предоставяше храна. И тъй, след като той умря, властта взе роденият му от унгарката син, когото наричаха Калиман. Този Калиман имаше и родна сестра, чието име беше Тамара. А от дъщерята на [Тодор] Ангел на Асен се бяха родили три деца — син Михаил и дъщери, както казахме, Мария и Ана. И тъй Калиман, като взе бащината власт, поднови договорите с император Йоан [Дука Ватаци] и при това положение владееше мир.

Походът на никейците против България през 1246 г.

И тъй император Йоан [Дука Ватаци], както казахме, предприе пътуване на отвъдния материк, на Запад, за да инспектира тамошните земи и намиращите се в тях крепости. Защото той владееше всичко до така наречената крепост Зихна, близо до Сяр. Тогава над българите царуваше 12-годишният Асенов син Калиман. След като императорът дойде в земите на Кисос и като прекара там един ден, на сутринта продължи пътуването и пристигна до река Еврос, наричана на местното наречие Марица, на мястото, където тя тече близо до така наречения Вироски манастир. Когато императорът бе по средата на реката — тя можеше да се премине на кон, понеже беше краят на лятото, третият или четвъртият ден от края на септември, — пристигна писмено съобщение, изпратено от управителя на Ахридос, че умрял владетелят на българите Калиман. Както някои казваха, това станало с него вследствие на естествена болест, но според други той починал от отровно питие, което му приготвили противниците тайно. Но тъй или иначе той умрял и известието беше истинско, защото се потвърждаваше от постоянни съобщения.

Като научи това, императорът продължи напред и отминавайки Христопол, бързо пристигна във Филипи. И там той се посъветва със своите първи хора дали трябва да нападне българските земи и да си подчини нещо от владенията на българите и дали е лесно да превземе крепостта Сер. И тъй някои даваха на императора съвети против войната срещу българите. Те казваха, че не водел достатъчно силна войска, тъй като той не се бил приготвил за война, но отивал само да огледа своите владения. А крепостта на Сер, която трябваше да нападне най-напред, била непревзимаема поради високото си местоположение, а да се обкръжи не било толкова лесно с такава малка войска. Да постави срещу нея стенобойни машини било невъзможно. А да нападне и да бъде отблъснат, след като направи опит, било срам за силата на ромейската държава — славата ѝ по това време бе голяма. И никак не било полезно да предизвиква към война мируващите българи. Така съветваха едни императора, като го отклоняваха от такъв опит. А Андроник Палеолог, за когото по-рано казахме, че е велик доместик, съветваше императора по-скоро обратното. „Трябва да се направи опит да се завладее крепостта Сер. И ако я завладеем, бихме имали голяма полза. Българската държава ще бъде унижена и тя би приела с по-голяма готовност пратеничеството за мир, тъй като владетелят им умря и българите ще бъдат управлявани от друго дете — Михаил, което роди на Асен Ирина, дъщерята на Теодор Ангел. Ако случайно ние не превземем крепостта, каква вреда се нанася на ромейската държава? След като се опитаме, ще спрем и пак ще изпратим пратеници при българите. И те радостно ще приемат пратеничеството, понеже се управляват от дете, което няма понятие от война. А всеки обича удобствата на мира и се стреми към почивката.“

Императорът реши, че великият доместик дава най-добър съвет, и веднага пое пътя, който водеше към Сер. Като пристигна до него, той опъна шатрите и се разположи на лагер срещу него. Разбира се, той се опитваше да превземе крепостта не с достатъчно силна войска — както казахме, такава нямаше, — но с военно изкуство и хитрост. Сер някога беше голям град. Но българинът Иван го разруши, след като го бе обсадил заедно с другите македонски градове. Сега беше като село и само акрополът бе укрепен със стена и приготвен да посрещне нападение. Неин защитник беше българинът по име Драгота, който пребиваваше в Мелник. Тъй като долната част на Сер беше неукрепена със стена (разрушеното бе бързо заградено само с камъни, без вар, но и то на малка височина), императорът свика тези, които слугуваха на воините срещу възнаграждение, наричани на простонароден език цулукони, и понеже те нямаха необходимото за живот, подбуди ги да я завладеят. Те и домовете си бяха напуснали, за да имат в достатъчна степен потребното за живот. Виждайки, че мястото е леснодостъпно, те грабнаха лъковете, също и мечовете, а някои приспособиха дъски за щитовете и като ги държаха пред себе си, нададоха боен вик, веднага настъпиха срещу мястото и в течение на малко часове се намериха вътре. Те, разбира се, ограбват намереното. А хората вътре, които не успяха да избягат в крепостта, излязоха като просители пред императора. Началникът на крепостта Драгота, който беше българин и не беше научен да защищава дълго време крепост, след като видя, че долната част на града е завзета, а и като се научи за смъртта на своя господар, благодарение на този щастлив случай не издържа дълго и изпрати пратеници при императора. И крепостта веднага приветствува императора, а Драгота се яви облечен в пурпурна мантия, подшита със злато, и получи много златни статири. Той даде на императора бляскави и съвсем истински обещания относно Мелник.

След като получи всичко това от императора, Драгота си замина, подхвърлен като примамка. Когато дошъл в Мелник, той съобщил всичко на жителите и ги подбуждал да предадат крепостта на императора. Той не казвал това открито, но говорел тайно за тези неща с твърде много хора. Всички имали свободата да си правят каквото искат, тъй като Николай Литовой, началникът на крепостта, бил болен и бил прикован на легло от подагра. А и Николай Манклавит, един от по-знатните измежду жителите на Мелник, предприемчив човек и много способен да се съобразява с промяната на обстоятелствата, като открил намеренията на Драгота и разбрал, че би могъл да извърши [сам] обещаното [от него] на императора, ако привлече по-голямата част от народа, престанал да говори тайно и изложил открито пред всички ползата [ако го послушат]...

Той лесно и без много затруднения убедил всички да минат на страната на императора. Те изпратили като пратеници някои от съгражданите си — уж тайно, а в същност повечето хора знаели — и се свързали с императора. Императорът направи хрисовул, съдържащ исканията им, и го даде на пратениците, като нареди да го занесат на жителите на Мелник. Те веднага се събрали всички — тези, които били първенци, които били записани във войската и изобщо по-видните от жителите — и дойдоха при императора, който стануваше около така нареченото място Валовища. Те бяха над 500 души, добре облечени и знатни мъже, от пръв поглед достойни за уважение и почит...

За кратко време той [императорът] беше станал господар на много градове и на много земи, без да стане някаква война, без да падне някой в сражение, без да се пролее кръв и без

да играе меч по човешко тяло. Но тихо и спокойно без пот завладя всичко това, като че ли му се падаше някакво наследство от баща му. Защото му станаха данъкоплатци Станимака и Цепена и каквито градчета и села лежаха край планината Родопи. И граница между него и българите стана река Еврос. От земите на север на императора се подчиниха Стубион и Хотово, силни укрепления, и областта на Велбъжд, и Скопие, и Велес чак до Прилеп и пелагонийските селища Невстапол и Просек — всичко стана подвластно на императора. И след това императорът сключи договор с българите при условие, че той ще се ограничи само с тия земи и не ще отива по-нататък.

Българо-никейската война през 1254/55 г.

Българският владетел Михаил, който беше брат на жената на император Теодор и син на тъста му Иван Асен от дъщерята на Теодор Ангел, като се научи за смъртта на император Йоан [Дука Ватаци], понеже знаеше, че западните земи са оголени от ромейски войски, пожела отново да възвърне към българската държава земята, която бе отнета на българите от император Йоан, и градовете в нея. Това измъчваше отдавна българите. Като намери, както смяташе, момента за удобен, той се впусна от Хемус и като прекоси Еврос, за кратко време си подчини обширна земя и си присъедини много градове без никакъв труд. Жителите, които бяха българи, преминаваха на страната на съплеменниците си и се отърваха от ярема на чуждоезичните. А крепостите, оставени само с ромейска охрана, която не беше достатъчна да окаже съпротива при тия обстоятелства, бяха лесно достъпни за българите. Едни бяха изпаднали в паника поради страх и предаваха крепостите, като получаваха свободата да си отидат по домовете, други бягаха и ги оставяха без защитници поради внезапното нападение, понеже не можеха да измислят веднага нещо полезно, трети, естествено, бяха уморени от дългата служба, тъй като им беше възложен прекомерен срок за пазене. А повечето от крепостите бяха недоправени и без нужното оръжие. Веднага бяха завзети Станимака, Перущица, Кричим, Цепена и всичко в Ахридско освен Мниак, който единствен беше запазен от ромеите. Подчиниха се на българите и Устра, Перперакий, Кривус и разположеният край Адрианопол, наречен Ефраим...

Той [Теодор II Ласкарис] взе със себе си тези, които го съпровождаха случайно и образуваха малка войска, онези, които срещна при движението си, и тия, които бяха по-близо до пътя му и можеха да го последват с оръжието и конете си. Така той премина Хелеспонт и по най-бързия възможен начин пристигна в Адрианопол.

Като остана в този град един-единствен ден, той тръгна на другия ден. А някой от българските съгледвачи, като видял императора да напуска Адрианопол, отишъл тичешком при българина — защото и той се бил разположил на стан около Еврос, — разкрил работата и съобщил за бързото настъпление на императора срещу него. Той потвърдил с клетва, че видял с очи императора да преминава моста, който се намира близо до града. Това смутило свитата на българина, но той не напуснал мястото, където били избрали да стануват, а останали там, докато установят по-ясно и по-точно слуха. Но разположението на стана на българина не остана скрито от императора. Той се бе научил за мястото, където бил лагерът им. Императорът ускоряваше похода и движението на конете, като се молеше да срещне българската войска. В този устрем една случайност му попречи да осъществи успешно желанието си. Предните части от ромейските войски се сблъскали с войниците от предния стражеви пост на българския лагер. Те избили с мечове мнозина, други заловили в плен, в чието число и военачалника. А останалите в дълбока нощ си послужили с бягство и изтичали при българската войска. Те разправили всичко и потвърдили, че императорът е близо до тях. И тъй, както били, всички българи и самият им владетел скочили на конете и се понесли в по-отдалечените български земи. Лицата им се одрасквали от клоните на дърветата, когато попадали в гъста гора. Пострадал и самият български владетел. Някои от тях при препускането яздели конете без седла. Така те избягаха и се спасиха от ромейския меч. На сутринта инмператорът пристигна на мястото и като видя, че българската войска го е изоставила, наскърби се и не знаеше какво да направи. След като се посъветва, тръгна към Берое и като пристигна там, веднага превзе крепостта, защото цялата ѝ стена беше разрушена и имаше много дупки. Тя бе срината от българите заедно с другите ромейски крепости, макар че жителите, изглежда, че я бяха заздравили с колове от лозя и дървета от коли. И тъй войската — и хората, и конете ѝ — се снабди богато с храна, защото градът беше пълен с припаси. И може би императорът щеше да напредне и по-нататък и щеше да извърши нападение до самия Хемус и намиращите се в него крепости (защото той беше внушил немалък страх на българите), ако внезапно настъпилата много тежка зима не го беше възпряла от похода. Защото дълбок сняг покри лицето на земята и съветниците намериха, че не е добре ромейската войска да стои на чужда и враждебна земя. И тъй императорът остана там 6 дни и като нямаше какво друго да извърши, плячкоса всичко в Берое — мъже, жени, деца, овце, волове и всичко друго, което можеше да се носи — и се завърна в Адрианопол.

После, като събра достатъчно войска, изпрати я към крепостите в Ахридос, които бяха покорени от българите малко преди това време, та, ако може някак, да бъдат върнати отново под ромейска власт. След като пристигнаха с войските си при крепостите, ромейските военачалници ги овладяха твърде лесно с машини и стенобойни уреди. Защото българите бързо напускат защитата на крепостите, ако видят неприятели, с които биха се вплели в по-сериозни военни конфликти. И тъй за късо време бяха покорени повечето крепости. Но и императорът, като събра войска около себе си, отиде към крепостите в Родопите. Той превзе с машини Перущица, след нея Станимака, а след тях Кричим — всички те бяха твърде силни крепости, разположени пред планината Родопи, и охраняваха всичко зад себе си. Той дойде и при Цепена посред зима, но неудобното разположение на мястото и студеното време не му позволиха да се задържи там ни най-малко време. Но когато се пукна пролетта, той изпрати нареждания до Алексий Стратигопул и до Константин Торник, когото император Йоан беше почел с титлата велик примикирий — те бяха на стан в Сер, да съберат цялата войска и да дойдат при Цепена. Те това и направиха, но се проявиха като лоши военачалници в това предначинание, защото, макар и да не срещнали неприятелски войски, нито мъже, с които заслужавало да се сражават, но като чули само шумове и гласове и доловили звуци от рогове, побягнали в безредие, изоставяйки на българските овчари и свинари целия си обоз и повечето коне. И тъй те така се завърнали отново в Сер като бегълци, без коне и оръжие. Това изпълни с ярост императора и той разгневено заповяда на същите тези, в каквото и положение да са, да влязат отново в същото сражение. А тази работа не беше по силите им.

След като това стана така, случи се и нещо по-тежко и заплашващо ромеите с големи бедствия. Защото началникът на мелнишката войска, по име Драгота, бил замислил да въстане открито. Той по природа — като българин, хранел омраза против ромеите, но изпитвал още по-голяма омраза от вродената поради ненавистта си спрямо императора — той се надявал да получи от него големи облаги и не смятал за достатъчно даденото му от император Йоан, макар то да беше много. Той събрал всички войници и други хора в Мелник, също така и мнозина от околността, заобиколил крепостта на Мелник, започнал да я обсажда и се стараел да я разруши. В тази крепост началници на защитниците ѝ бяха Теодор Нестонг и Йоан Ангел, и двамата способни да защитят крепост и да прогонят неприятели. Нищо друго не притеснявало хората в крепостта — те били богати с храна — освен недостига на вода, която е най-необходима от всичко през лятото и чиято липса е най-тежка. Но те — водата не им липсвала напълно — се противопоставяли здраво на неприятелите, стреляли със стрели, наранявали с камъни и се сражавали с всички други оръжия.

Чувайки това, императорът понесе мъчно слуха, но като взе най-доброто решение, с най-голяма бързина събра войската и на дванадесетия ден пристигна в Сер; той измина за кратко време толкова дълъг път, като водеше със себе си такава голяма войска, свикнала да се бие от близко разстояние, в пълно въоръжение, снабдена с товарни коне, а също натоварена и обременена и с всякакъв друг багаж. Когато дойде в Сер, той пренощува там, а на разсъмване нареди войската и заповяда пешаците и стрелците да вървят напред. Той беше осведомен, че българският отред от малко конници и много пехотинци пази Рупелската теснина, по която тече река Стримон, заключена между двете планини, така че през нея едва може да мине кола, понеже реката прави прохода съвсем тесен — такива места повечето хора наричат клисури. Българите бяха приготвили в нея и врата, укрепена с колове и напречни греди, за да бъде двойно непревзимаема за тях — поради непристъпността на мястото и поради положените от тях грижи, както и благодарение на други укрепления. Когато императорът се научил, че това е така, той бързо дойде до това място и намери всичко при него така, както беше осведомен. И той отдели от пехотната войска достатъчен отред и му нареди да отиде в планината над главите на българите, та от по-изгодно положение да стрелят от твърде високите места по българите и да ги улучват в низината. Те изпълниха бързо заповедта, защото планината беше покрита с дървета и беше проходима за пехотинците. А на конниците заповяда да се бият срещу вратите.

Прочее, като видяха, че по тях хвърлят стрели отгоре, от хълмовете, и че отсреща им е наложено тежко сражение, и като съзряха, че положението им е много критично, българите се обърнаха в бягство, преследвани от императорската войска. И тъй ромеите съсякоха там мнозина, а останалите, които се спасиха, избягали чак до българските войски и им известили за делата на императора и за това, колко са пострадали. Те пък, смутени от внезапния слух и понеже бедата ги сполетяла ненадейно, всеки, както си бил, метнал се почти върху първия попаднал му кон и така се втурнали да бягат. Но тъй като нощта, в която ставало бягството, беше безлунна, мястото опасно и посоките на пътищата неизвестни, някои падали от конете, други ги стъпквали и убивали, някои изхвърквали от седлата по стръмнините, други пък по друг начин свършвали нещастно, така че малцина от тях се спасили и пристигнали в българска земя. Тогава и началникът им Драгота, който беше и подбудителят на бунта, бил изпотъпкан от конски копита по цялото тяло и издъхнал на третия ден. . .

И тъй след като уреди тамошните работи, както подобаваше, императорът изгони от крепостта и жените, и децата на

разбунтувалите се и заповяда да се конфискуват всичките им имущества и като се вдигна от Мелник, пристигна в Солун. После той прекоси Вардар и като отмина на известно разстояние от Воден, там разпъна шатрите. . .

Той остана там малко, колкото да оздравее от болестта, и после се насочи към Прилеп. Там той се приготви, както трябва, снабди се с машини, натовари на коли стенобойни уреди и се отправи за Велес, за да го обсади и да го освободи от ръцете на неприятелите. А те, поразени от самото пристигане на императора и без да дочакат поставянето на машините, се споразумяха за мир при условие да не пострадат нещо лошо, но да излязат от крепостта с оръжието и вещите си. Като получиха клетвено обещание от императора, те излязоха от крепостта. А императорът, като ги видя, че са твърде многочислени — наброяваха към петстотин души, — едри на ръст и в добър вид, се разкая за постъпката, че ще остави толкова много и такива хора да отидат в неприятелска земя и да станат противници на ромеите. Но принуден от клетвите, той ги освободи, като ги пусна на свобода.

След това, като тръгна с цялата войска, той мина през Невстапол. Мястото беше безводно, необитаемо и непроходимо за голяма войска. И тъй войската прекара немалко дни лишена от хляб, а повечето коне не бяха пили вода два дни. Като отминахме крепостта Струмица и прекосихме земите на Мелник, ние отново се върнахме в Сер, понеже там самодържецът получи писмо от източните предели, изпратено от неговия приятел Музалон, че татарите тревожат мюсюлманите. Той ускори похода и започна да прави по-дълги дневни преходи. Когато дойде до Еврос, който простолюдието нарича Марица, и се научи, че положението на Изток не е такова, той престана да бърза, пътуваше по-бавно и правеше обикновените царски престои. Като се отклони от правия път за Изток, той пристигна в Димотика, а оттам в Адрианопол.

Не беше останало нито едно от завзетите от българите укрепления и крепости, защото императорът беше завладял всички освен две: едно съвсем малко укрепление, разположено в хълмовете на Ахрида, наречено Патмос, което Алексий Дука Филантропин, оставен от императора да пази Ахридската област, завзе твърде лесно, и друга крепост, наречена Цепена, която беше твърде укрепена и се намираше там, където се срещат двете най-големи планини — Хемус и Родопите, посред които тече река Еврос. Затова императорът се сърдеше, че не е завладял и тях подобно на другите, но като по-силни не са в ръцете му. Особено много му тежеше за Цепена. И тъй той бързаше да предприеме поход срещу нея и да изпита наличните си сили. Лятото беше вече минало, а есента беше към края си. А той никак не се грижеше за времето, не мислеше и за зимния студ — той целеше да изпълни единствено своето желание. Вдигна цялата войска от Адрианопол, нареди да се съберат отвсякъде от македонската земя извънредно много коли — едни, за да возят машините и стенобойните уреди, а други да прекарват припасите на войската — и заповяда да бъдат събрани безбройно много мъже пехотинци, стрелци и боздуганоносци. След като всичко бе приготвено добре и така, както смяташе, той се вдигна от Адрианопол и потегли срещу Цепена. Войската измина четири прехода и ужасна зима ги връхлетя около местността, която наричат Макроливада. Сигурно тези, които са я видели за пръв път, са ѝ поставили името по формата. . .

И тъй императорът ги освободи всички да си отидат в своите палатки, за да се подкрепят с храна поради зимата, а сам влезе в шатрата си и се съветваше със свитата си какво е по-добре да направи. Някои искали да приложи на дело съвета на външните съветници, други пък, които императорът реши, че са разсъдили по-добре, предложили обратното. Защото те казали: „Колкото път има назад до Адрианопол, толкова ни е пътят и напред до крепостта Станимака. И както там можем да се снабдим богато с припаси, също така можем и в Станимака. Ако постъпим така, неприятелите няма да мислят за нас, че сме се върнали от страх пред тях или от затруднения поради зимата.“ Императорът намери това за най-добро и тъй като силата на бурята поутихна и снеговалежът спря, той заповяда на другия ден да свирят за сбор. И така, като взе оттук войсковите съединения, той се отправи за Станимака. И като заповяда да се нахрани тук цялата войска, тръгна направо за Цепена.

И тъй той пристигна в града, наречен Баткунион, който може да задоволи с храна в продължение на много дни най-голяма войска. . .

Императорът тръгна нагоре с цялата си войска. Мястото навсякъде беше стръмно за изкачване и твърде дебелият и гладък лед правеше целия път много мъчен за вървене. И тъй войската през цялата тази нощ пали огньове и се гря, защото слугите на повечето воини, у които били палатките им, не можаха да намерят господарите си. Те започнали да плачат с непрекъснат, макар и не скърбен плач, защото димът от огньовете се задържаше от гъстите дървета и като не можеше да намери изход към свободното небе, връщаше се назад, щипеше остро очите и ги караше да сълзят. Това изпрати и императорът. Когато нощта премина и светна денят, той разбра, че крепостта е недостъпна за обсада, и заповяда на войската да слезе в полето. И тръгнаха, а той изостана като ариергард с малко войници, и то от личната си охрана и новобранци. Той

сам слизаше отзад пеша, както и останалите, защото беше невъзможно да върви като конник по склона на хълма.

И тъй той се забави там два дни и като плячкоса селището Баткунион, отново се върна в Адрианопол и оттам в Димотика. . .

Когато българският владетел узнал, че императорът се намира по-далеч, той извикал в своя подкрепа скитска войска и я изпратил из земите на Македония да плячкосва и да тероризира ромеите. Както казваха осведомените скити, те наброявали около четири хиляди души. Някои казваха, че били повече, а други, че били по-малко. И тъй скитите, като отминаха Адрианопол, плячкосваха местата край реката, чието име е Регина, и ограбваха селищата около Димотика. А споменатите по-рано военачалници на оставената в Димотика войска забравиха царските нареждания и като се въоръжиха, втурнаха се срещу скитите. Ромеите според обичая си бяха облечени в тежко въоръжение, а скитите бяха леко въоръжени и си служеха с лъкове. И тъй те отдалеч замеряха ромеите със стрелите и като нараняваха конете, лесно правеха конниците пехотинци и накрая ги обръщаха в бягство. Мануил Ласкарис с извънредно бързия си кон, който затова бе нарекъл и Златоног, отиде като беглец в Адрианопол, а Константин Маргарит и с него много други от поставените начело на войската бяха пленени. Тях скитите предадоха на българите. Императорът се натъжи, като се научи за това, но бързаше много да дойде в околностите на Булгарофигон и като усили препускането, още повече ускори движението. Но когато и съгледвачите започнаха да казват, че скитската войска се намира наблизо, той насочи натам, където съобщаваха, че бродят скитите, цялата си войска. В един ден той измина повече от 40-стадиен преход, но не се натъкна на тях. Защото и те се бяха научили за бързия поход на императора и избягаха колкото им държаха краката. Но повечето от тях и по-знатните от племето паднаха жертва на меча някъде около земите на Визия. Като не успя в това си предприятие, императорът разположи шатрата си около реката, която се нарича Регина, и там събра цялата си войска, която беше на брой голяма.

И тъй, като не можеше да направи нищо против ромеите, понеже императорът бе преминал на запад с толкова много войски и се бе приближил до неговата земя, българският владетел прибягна към споразумение и реши посредник в мира да бъде неговият тъст, русинът Ур, който беше зет по дъщеря на унгарския крал. И най-напред изпрати при императора посланици, които предварително да уредят идването на Ур при него — да бъде без страх и да бъде посрещнат от страна на императора с почести. Така и стана и Ур дойде при императора. И той, и свитата му бяха приети от страна на императора радостно и с подобаващи почести. Той сключи мира, като се закле от свое име и от името на зетя си — владетеля на българите, да бъде предадена на императора крепостта Цепена — българите държаха само нея от крепостите, които владееше император Йоан, а императорът да бъде в мирни отношения с българите и двете страни да се задоволяват с предишните граници. След като това се извърши по този начин според желанието на владетеля, Ур каза прощалната си реч и си отиде, като получи царски подаръци. Те, ако бъдат събрани всички видове коне, тъкани и други неща, бяха на брой около двадесет хиляди. А императорът оставаше да чака предаването на Цепена в мястото до Регина.

Начало на междуособицата в България (1256—1257)

Българският владетел Михаил [Асен], шурей [на Теодор II Ласкарис], който хранеше голяма омраза против своя зет и император и против ромеите, умрял веднага, ударен смъртоносно от първия си братовчед Калиман със знанието и на някои жители на Търново, когато се намирал някъде извън тази крепост. Като го убил, Калиман му взели жената и, изглежда, си присвоил властта над българите. Но русинът Ур нахлул с войска в Търново и взел дъщеря си, съпругата на Михаил. Защото някои бяха успели да убият Калиман, който бягал от едно място на друго. Но тъй като българският престол останал без законен наследник, първенците се събрали на съвет и решили да приемат да ги управлява Константин, синът на Тих. Но за да му стане властта и подходяща и за да изглежда, че царува според наследственото право, изпратиха посолство при император Теодор, за да даде голямата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Тиховия син Константин и да се омъжи за него законно, понеже била внучка на предишния български цар Иван Асен и подхождала за подобно властвуване. Но той като Константин Тих имаше законна жена, дадоха му развод с нея и я изпратиха при император Теодор. Така се развиха работите на българите, така и император Теодор се помирил с тях и положението в двете страни се успокои.

Пратеничество начело с Георги Акрополит в Търново (1260 г.)

И тъй, като преминаха Хелеспонт, императорът [Михаил Палеолог] дойде в пределите на Пиги и там прекарваше. А когато изтече времето на лятото, а освен това минаваше и времето на есента, той се вдигна от тези места и дойде в Нимфея, обичайното почивно място на императорите, откак те загубиха Константинопол, а мене изпрати като пратеник при владетеля на българите Константин [Асен]. Аз отидох прочее при него и прекарах там няколко дни. Защото тогава се случиха Христовите празнични дни — рождението и кръщението. В този ден на кръщението българските владетели празнуват найбляскаво и тогавашният български владетел Константин желаеше да бъда и аз при тях и да бъда зрител на това, което става. Като изпълних дадените ми нареждания, аз излязох от Търново и отидох при императора, който пребиваваше в Нимфея.

Българо-никейски военни действия против латинците през 1247 г.

Приписка от 1247 г. Превод на В. Гюзелев от *D. A. Polemis*, A manuscrip of the year 1247, Byzantinische Forschungen I, Amsterdam, 1966, с. 270—271.

В годината 6755 [= 1247], месец август, император Йоан Дука дойде на запад [Балканския полуостров] и достигна чак до града на Константин [Цариград] и с него бе войската на нашия господар, великия цар кир Михаил [II Асен], син на благочестивия и свет наш цар кир Иван Асен. И той изпрати от войската си военачалници с множество войници и те завладяха Мидия безкръвно, а тези, които бяха вътре [в крепостта], оставиха на мира. И отидоха към Деркос и завладяха това селище с бой. И отидоха към Виза и превзеха и нея без бой, но франките избягаха в кастела, който беше във вътрешността на Виза, и започнаха жестока и голяма битка. И те издигнаха стълбите, овните и обсадните машини и разрушиха големите и здрави стени. Тези, които бяха вътре, като видяха, че не могат. . ., поискали от тях клетва, че ще им бъде пощаден животът. И когато клетвата бе изпълнена, те веднага акламираха [Йоан Дука] като император, а един от тях, след като отиде при императора, му каза, че се повинува на неговата повеля. А латинците, жители на Цурул [Чорлу], излязоха и опустошиха цялата [област]. Императорът, като узна това, събра цялата войска и дойде до Цурул и го превзе с голяма битка, а живеещите в него латинци постави в окови и изпрати всички в Никея.

Данъчна зависимост на България от татарите

Известие на францисканския монах Вилхелм Рубрук, посетил през 1253 г. Златната орда. Текст и превод у *В. Златарски,* История на българската държава през средните векове, С., 1940, с. 425—426.

От устието на Танаис [Дон] към запад чак до Дунава всичко е тяхно [на татарите], дори отвъд Дунава, към Цариград, Влахия, която е земя на Асен, и малка България [Дунавска България] чак до Славония — всички им плащат данък; а също освен условения данък през недавна миналите години взимали от всяка къща една секира и всичкото желязо, което намирали на кюлче.

Война между България и Сърбия през 1254 г.

Превод на П. Петров от *Љ. Стојановић*, Споменик СКА, III, 1890, с. 8.

Излязоха българите и ограбиха църквата на светия апостол Петър в Лим и взеха ризницата, църковните съдове и златопечатните хрисовули.

Венецианско нападение срещу Несебър през 1257 г.

Из „Слово за пренасяне на мощите на свети Теодор", съставено през 1267 г. от неизвестен венециански монах. Превод на В. Гюзелев от *P. Riant*, Exuviae sacrae costantinopolitanae, I, Geneviae, 1877, с. 156—158.

Случи се в годината от превъплъщението на същия този господ и спасител наш Исус Христос 1257, на четиринадесетия ден от месец юни, по времето на светия господин отец Александър IV, папа на пресветата Римска църква, когото овдовялата Кастеланска църква имаше някога за свой пастир, когато управляваше и повелителствуваше светлейшият господин Райнер Зено, славен и преблагороден дож на венецианците, някой си знатен мъж Джакомо Доро, венециански гражданин, заедно с някои свои съграждани да преминава през царствуващия град Цариград и да остане там по молба на императора на Цариград, който подготвяше поход срещу народа на власите [българите]. И така при този поход споменатият знатен мъж Джакомо Доро бил поставен за капитан и предводител. След като били подготвени галерите и всички необходими за война неща, след като било измолено милосърдието на всемогъщия бог и било издигнато знамето на блажения Марко, те прекосили морето, което обикновено се нарича Голямото, достигнали до града, който се зове Несебър, и го превзели без голяма загуба на хора благодарение на божията помощ.

След като бил превзет този град Несебър, победителите с голямо вълнение и радост влезли в най-голямата църква „Св. София" [Старата митрополия] и намерили споменатото съкровище — тялото на великославния Христов мъченик Теодор. Най-после, след като взел такъв и толкова голям откуп, същият Джакомо го докарал със себе си в царствуващия град Цариград и го поставил с почести в църквата „Св. Николай", която според гръцката дума е в квартала на венецианците.

Когато и подир десет години скъпоценното тяло на тъй големия и прославен мъченик продължавало да се намира в споменатата църква, Марко Доро, братовчед на същия онзи Джакомо — нека бог да удължи с десет години живота му, вземайки от царствуващия град толкова голямото и великолепно съкровище със себе си, го донесе във Венеция и посвети благочестиво и предано тъй скъпоценния дар на църквата [на името] на господа и спасителя наш Исус Христос [Сан Салвадор].

Арменска летописна бележка от 1258 г.

Текст и превод у *A. Margos*, Deux sources arméniens du XIIIe siècle concernant certains événments historiques du Second Empire bulgare, Etudes balkaniques, 1965, 2—3, с. 295.

В името на господа аз, Аракел, идвам от Търново, където бях запопен в 707 година от арменското летоброение [= 1258] в един ден [28] на месец май и бях ръкоположен на 26 юни, което прави 60 дни от посвещаването до ръкополагането. Това бе във времето на българския цар Катанд [Константин Асен], който наследи кир Михаил, сина на Иван [Асен II], убит от Калайман [Калиман], син на неговия чичо. И по време на запопването ми бях подпомогнат от Кали и неговия брат Ханнес, които дадоха два гроша за помен на тяхната душа и тази на родителите им Корки и Храпия.

Боянският надпис от 1258—1259 г.

Надписът се намира в Боянската църква и е издаван многократно. Текст и превод у *В. Златарски*, Боянският надпис, ГСУ ИФФ, кн. LXXXI, 1935, с. 5.

Въздигна се от земята [т. е. от основи] и се съгради [този] пречист храм на светия йерарх Христов Никола и на светия и великославен мъченик Христов Пантелеймон със залягането, труда и голямата любов на севастократор Калоян, братовчед царев, внук на свети Стефан, краля сръбски. Написа се [т. е. изографиса се] пък при българското царство, при благоверния и благочестив и христолюбив цар Константин Асен, индикт 7, в годината 6767 [1258/59].

2. БЪЛГАРИЯ ПО ВРЕМЕТО НА ЦАР КОНСТАНТИН АСЕН (1257—1277)

От Георги Пахимер

Георги Пахимер (1242 — ок. 1310) е един от най-изтъкнатите византийски хронисти от втората половина на XIII и началото на XIV в. Автор е на множество реторични произведения, стихотворения, писма и др. Най-значителното му произведение е неговото историческо съчинение в 13 книги, обхващащо периода от 1255 до 1308 г. Благодарение на широкото си образование и висшите длъжности, които заемал, Пахимер бил добре запознат със съвременните му събития и ги изложил доста подробно. Въвлечен в сложните догматически спорове, той не е могъл да остане безучастен и безпристрастен. Общо взето обаче, той се ползува с името на добър и осведомен хронист. Превод на М. Войнов от *G. Pachymerls* De Michaele et Andronico Palaeologis libri XIII, I, Bonnae, 1835, с. 137—430.

Владенията на деспот Яков Светослав

А третата [сестра на Йоан Ласкарис [императорът] Михаил VIII Палеолог] даде на българина Светослав, владетеля на планинската област около Хемус и Мизия.

Влошаване на българо-византийските отношения (1261—1263)

Що се отнася до българите, императорът [Михаил VIII Палеолог] не ги оставяше на мира, а ги дразнеше отблизо. Омразата на Констинтин срещу императора беше и без това очевидна, тъй като беше подстрекаван от съпругата си Ирина заради брата ѝ, момчето Йоан... Естествено беше и сам императорът да ги мрази, понеже беше мразен от тях, и да отговаря на удара с удар. Когато ромейската империя се простираше до Одрин и едва ли по-нататък, защото земите оттатък бяха под властта на българите, императорът изпращаше там често войскови експедиции, като за учудване сам се разпореждаше оттук. В местата, които случайно бе видял, той оттук умело напътствуваше изпращаните войски — и къде да се разположат на лагер, и как да нападнат и откъде да връхлетят — от засада или открито, нощем или денем. И нареждаше всичко оттук. Ако пък не познаваше мястото, заповядваше на тия, които го познават, да го начертаят и започваше да дава нареждания. И със съд заплашваше неподчинилия се. И тъй той пращаше там войските и си подчиняваше много от тамошните места: превзет бе Пловдив, завладяна бе крепостта Стенимахос и бе завзета цялата планинска верига отсам Хемус. Бе превзет, предаден от Мицо, както ще бъде казано, големият град Месемврия, а заедно с него и Анхиало и околните им земи, които, почувствували веднъж промяната, с удоволствие се подчиняваха на императора. Константин беше потресен от това. Не можеше да се защищава тогава, но все пак се сърдеше за станалото и търсеше удобен случай, който се смята за решаващ фактор при събитията, за да си отмъсти достойно.

Българо-татарско нападение срещу Византия (1265 г.)

Когато императорът беше вече обиколил западните области и се връщаше в столицата, те [татарите] в същото време заедно с Константин нападнаха и като се промъкнаха с цялото

множество през теснините на Хемус, открито се разположиха на лагер... Отделно на колесница се возеше и Константин, заобиколен от българите. Той си беше счупил някога крака и не можеше да си служи нормално с краката при пътуването, а още по-малко с кон. Той винаги следеше къде станува императорът, за да го залови, когато остане сам... Неприятелите се научиха за случилото се със султана Изедин и че той заедно с другите се намира в Енос, събраха се масово заедно с Константин и обсадиха града.

Българо-византийският договор от 1268 г.

След малко време умря Ирина, съпругата на българския цар Константин. След това владетелят поиска да сключи с него съюз, за да настъпи спокойствие за тези при Хемус и за самата Македония [Източна Тракия] и Тракия, понеже там бяха загубени много войски поради постоянните войни. Той проводи пратеничество при Константин и обеща да му даде за съпруга племенницата си Мария, втората дъщеря на Евлогия, за която по-рано беше женен великият доместик Алексий Фил. След като бяха положени клетвите, че им се дават Месемврия и Анхиало (те бяха негови, но императорът ги бе завзел и справедливо беше да ги вземе отново този, който ги е владеел по-рано, като зестра за бъдещия брак). Императорът изпълни условията за брака много щедро и по царски. Самият той и патриархът излязоха заедно с невестата и като стигнаха до Силиврия, стъкмиха там като господарка изпращаната при Константин и му я проводиха, придружена от най-голяма свита, а сами се върнаха. Така императорът изпълни това, което се отнасяше до брака, а въпроса с градовете протакаше, понеже знаеше, че с това ромейската държава наистина ще бъде ощетена. А пред Константин измисляше убедителни предлози, между които и този, че той не можел да ги даде веднага, тъй като жителите на градовете не се съгласявали. Градовете били част от Романия, а те ромеи и не било разумно ромеи да бъдат поданици на българин. Императорът не отказа напълно предаването, но го свързваше с раждането на син, така че като добие наследник от ромейско потекло, и предаването да бъде благовидно. Това беше открита подигравка и благовидна лъжа на човек, който ги прикриваше с времето. Все пак Константин, макар и против волята си, чакаше и сключи договора, ако и от изпращането на дадената му за съпруга да имаше полза не толкова той, колкото ромейската империя. След като му роди син Михаил, Мария негодуваше и принуждаваше съпруга си да наруши договора и да започне война, като изиска градовете. След това се случиха немалко неприятности, а биха се случили още по-големи, ако императорът не беше побързал да се сроди с Ногай, като му даде незаконната си дъщеря Ефросина. И така със сродяването си с Ногай не спря нападенията на Константин и не развали плановете му, тъй като татарите веднага щяха да го нападнат в гръб, ако той нападне войските на императора.

Прочее, като имаше Ногай за съюзник, готов да нападне Константин и да ограби земята му, ако той нахлуе в неговата земя, императорът здраво владееше не само Месемврия и Анхиало, но и Созопол, Ахтопол, Кастрициум и други някои крепости, които императорските пълководци бяха спечелили и завоювали за императора. И ги държеше, разбира се, в ръцете си, без дори да отстъпва сянката на някоя крепост. Наистина той владееше отдавна по право Месемврия, която получи от Мицо. А този Мицо — нека се върна по-назад и да разкажа по-ясно — бе зет на Асен [Иван Асен II] и водеше дъщеря му и беше баджанак на Теодор Ласкарис. Този Асен, който според историята се беше свързал с императора Йоан Дука и заедно с него нападаше западните области, имаше прояви на всякакво благородство. След неговата смърт Мицо пое като българин властта над българите. Случваше се той да раздразни и императора, така че често враждуваше и воюваше с ромейските войски, но се случваше да раздразни и много български велможи и да се натъкне на големи неприятности. Защото, завиждайки му, те минаха на страната на Константин, който по произход беше наполовина сърбин. Но тъй като той нямаше от своя род право на властта, понеже не беше роднина на Асен, той взе за съпруга неговата внучка, която му бе изпратена от Йоан, и така получи същото право като Мицо на Асеновото царство. И той имаше за столица Търново и величествено носеше царските знаци. А Мицо владееше околните земи и ту се задоволяваше с тях и мируваше, ту пък враждуваше с Константин, когото веднъж преследвайки го, затвори в нашия Стенимахос. И ако не беше си послужил с помощта на ромейската войска, може би би бил пленен и би загинал. Но съдбата наклонява везните и замогналият се отново Константин преследва по-смело Мицо. А той с децата си отива в Месемврия и оттам помолва императора да го приюти и като откуп да вземе града. Императорът веднага изпрати куропалатът Глава, по-късно велик папий, и той заедно с други и достатъчно войска отиде в Месемврия и я присъедини към ромеите, а Мицо отведе при императора по суша през Хемус. Той го прие любезно, смъмра го леко и Мицо, почетен достатъчно с пронии при Скамандър, се засели с децата си там. Императорът сключи с него договор и обеща да даде дъщеря си за най-големия му син.

Влошаване на българо-византийските отношения (1271—1276)

Събитията при Хемус отново започнаха да създават грижи на императора. Защото споразуменията с Константин и договорите за брака бяха вече нарушени. Мария настройваше мъжа си да враждува, защото макар и да добиха деца, Михаил все отлагаше въпроса за Месемврия. За тях беше ясно, че императорът измисля причини да не даде това, което той изобщо нямаше намерение да даде. Омразата ѝ бе разпалвана и от презрението на императора към майка ѝ Евлогия. А причината за станалото беше разногласието в църквата. Така че императорът приписваше на омразата ѝ към него не само това, че се откъсна от общение с църквата, но и че се огради с много схизматици, които подкрепяше. Това Мария научаваше от тези, които всекидневно отиваха при нея (имаше и мнозина монаси, които просеха от нея подаяния), и кроеше страшни неща против вуйчо си, отвращавайки се от постъпката му [сключването на унията с Римската църква през 1274 г.], както казваше на просителите монаси, и ужасявайки се от омразата на императора към майка ѝ. Затова и тя, проявявайки същата омраза, се опитваше да направи нещо повече, отколкото е по силите на една жена. Тя изпрати в Палестина Йосиф, когото наричаха и Катар, заедно с други да осведоми елийския патриарх за станалото, а същевременно, доколкото му е възможно, да възбуди султана против императора, та едновременно той оттам, а българите оттук да се съберат и да опустошат земята му. Императорът бил омразен и на бога като нарушител на вярата в него, а нищо друго не опълчвало хората така, както нарушаването от тях на установената от старо време вяра. На патриарха се струваше, че пратениците на Мария говорят верни неща, тъй като той научаваше за станалото и от други. И затова въпреки преувеличаването на нещата той смяташе, че пратениците говорят истината и не се интересуваше за този, който ги е пратил, а вярваше, че хората около александрийския Атанасий и антиохийския Евтимий ще направят онова, което и самият той би решил да стори. А за султана пратеничеството им беше напълно неочаквано, защото и в миналото не е имало такова до управляващите преди него в Египет. Освен това и българският народ не беше така известен, че да бъде въздигнат в степен на царство. И затова тяхното пратеничество му бе подозрително и тихомълком го отпрати [1276 г.].

Убийството на деспот Яков Светослав (1276 г.)

Мария, като коронова сина си Михаил въпреки възрастта му, гледаше го и го възпитаваше по царски и при тържествените приветствия отреждаше на сина си място пред родителите. Тя много подозираше Светослав, който беше деспот, и коварно се мъчеше да го измами. Положението на болния Константин я караше да подготвя такива неща, защото се боеше за сина си. Тя прочее проводи пратеници и с клетви, че не злоумишлява против него, убеди Светослав да дойде при нея. А той, уповавайки се на клетвите, дойде в Търново и поиска, макар и на напреднала възраст вече, да бъде осиновен. И той бе тържествено осиновен в църква от Мария. След молитвите на йерея при светлината на свещите тя разтвори горната си дреха и загърна от двете си страни двамата —— Михаил и Светослав. След сключването на споразумението Светослав, наречен син на господарката на българите след Михаил, си отиде у дома. Не измина много време от осиновяването и постъпилата коварно мнима майка убива повярвалия, че е осиновен.

Български пратеници при неаполитанския двор

Из писмо на неаполитанския крал Карл I Анжуйски от 28 юни 1272 г. до управителя на областта Бари. Превод на В. Гюзелев от *G. del Giudice*, Codice diplomatico del regno di Carlo I e II Angiò, I, Napoli, 1865, с. 220—221.

Тъй като Джирацио де Никотера и Йоан, наречен Испанеца, уважавани служители и наши поданици, заедно с пратениците на височайшия господар, царя на българите, за някои наши дела изпращаме при същия цар, искаме и на твоя върност строго нареждаме, щото, когато получите настоящето писмо чрез представяне от същите Джирацио и Йоан, да избегнете всякакъв инцидент, пречка и оправдание. На вас се възлага и полага, щото както нашите пратеници, така и на споменатия цар надлежно да снабдите с 24 коня до Задар или Рагуза [Дубровник], като се постараете да ги превозите без увреждания и да предвидите за тях необходимата храна за тяхното плаване до Рагуза или Задар за лицата и техните коне от служебното имущество или от каквото и да е друго имущество, което ви е под ръка.

V. БЪЛГАРИЯ ПРИ ТЕРТЕРОВЦИ
(1280—1322)

1. ОТНОШЕНИЯ С ВИЗАНТИЯ И ТАТАРСКАТА „ЗЛАТНА ОРДА“

Из „История“ на Георги Пахимер

Превод на М. Войнов от *G. Pachymeres*, цит. съч., II, с. 57, 264—267, 406—409, 445—448, 480—481, 558—559, 561, 601, 606, 628—629.

Византийският император връща на цар Георги Тертер законната му съпруга

Тертер, за когото посочихме, че стана цар на българите след оттеглянето на Асен оттам, проводи пратеници и си поиска съпругата. Той отстрани родната сестра на Асен, тъй като се бил свързал с нея незаконно, пък и защото тамошната църква не го допущала до светите тайнства, понеже, както казваше, бил постъпил незаконно със съпругата си. Като съобщаваше това, Тертер заявяваше, че предпочитал след това да сключи договор. Затова императорът изпрати да доведат съпругата му от Никея, където се пазеше, и я изпрати на Тертер, който също веднага щял да изпрати сестрата на Асен. Това и стана. После, тъй като бе невъзможно Асен да царува над българите, защото Тертер беше станал вече силен, императорът сключи договор с последния (наистина той нямаше годни за воюване ромейски войски), а Асен остави за ромейски деспот съгласно предишните споразумения с баща му.

Възкачването на Тодор Светослав на престола

Доверявайки се на тях, той [Ногай] нападна земята на българите. А и сам Тертер, уплашен от заплахите на Ногай, беше избягал при императора и пребиваваше някъде около Одрин, защото императорът бе отклонил молбата му да бъде приет, за да не би, като го поиска Ногай, да предизвика гнева му, ако сам, както е известно, го приеме като молител. И тъй след смъртта на Ногай синът му Чоки, доверявайки се на тези около себе си, нападна българите не без основание, защото имаше за жена дъщерята на Тертер. Той взе със себе си и брат ѝ Светослав и заедно с него пожела да си подчини българите. А Светослав, като беше беден, срещнал бе някакъв забогатял от търговия човек Панталеон. Той бе благородник и от царска кръв, а другият — прост и обикновен човек. Светослав се ожени заради богатството на Енкона, дъщеря на някой си Манкус, възприета някога при светото кръщение от Ефросина, жената на Ногай. Той спечели с дарове симпатиите на българите, като имаше за господар Чоки, заедно с него завзе Търново. След това Светослав за малко остана спокоен и когато реши, че е много по-близък на българите от Чоки, защото по майка беше българин, а баща му бе от куманите, нахвърли се върху зетя си и като го нападна коварно, предаде го на сигурни стражи. По-късно го удуши в затвора с помощта на еврейски палачи, които с доверие използуваше за такива цели. Той хвърли в пропастта и тамошния патриарх Йоаким, подозиран отдавна, че иска да ги предаде на татарите. И така вследствие на толкова голямо престъпление той стана господар на всички. И напредвайки постепенно, той се възмогваше, макар императорът да бе успял, преди да се засили напълно, да изпрати Михаил, тъй като българите бяха проводили пратеничество и искаха за цар сина на Константин и Мария поради желанието им да останат независими, защото татарското своеволие се проявяваше вече. Михаил нападна българите, но не можа да успее в нищо, а само скиташе извън Търново и водеше живот не по-добър от този на частно лице и съвсем неподобаващ на царска власт. Така Светослав се закрепи. Той след време размени мнозина хора от ромейския двор срещу собствения си баща Тертер. Българският севастократор Радослав бе минал на страната на императора, който го удостои със севастократорското звание. Той бе от най-знатния род между българите (беше роден брат на Смилец). Заедно с мнозина той нападна при Крън почетения с деспотство Елтимир, брата на Тертер, и самата съпруга на Смилец. Малко преди това и сам Смилец беше станал цар на българите по желанието на Ногай след бягството на Тертер. След малко обаче благодарение на роднинството бе предпочетен Светослав пред Чоки. И след Чоки изчезна и Смилец. Тогава именно изпратените от страна на императора от Солун хора на Радослав заедно с велможите на императора нападнаха българите на Елтимир, който владееше самостоятелно при Крън. Елтимир ги победи и като ослепи севастократора, изпрати го на съпругата му при императора, а ромейските велможи проводи на Светослав. Тях именно Светослав задържа и не ги пусна, преди да ги размени с императора срещу баща си Тертер. И така бяха освободени оттук Тертер, а оттам ромейските велможи, на брой тринадесет. Обаче и след като получи обратно баща си, той не го върна

на царския престол. Светослав го затвори в един от своите градове според дошлия до нас сигурен слух и му създаде условия да живее безгрижно в разкош и уединение. Това направи Светослав. Той от малък бе затворен с майка си в Никея. И отново след нейното освобождаване остана съгласно договора заложник у ромеите. По-късно бе изпратен при баща си, когато българският патриарх Йоаким бе проводен при императора по повод на някакъв предполагаем брак с дъщерята на великия стратопедарх Синадин. Но това беше по-рано.

Българите превземат крепостите на юг от Стара планина

В това време и Светослав, император, както някой би казал, на българите, било защото сръбският крал поради сродяването си с императора пренебрегна собствената му сестра, било пак поради същата и мъжа ѝ, неговия зет деспота [Михаил], който бе задържан по причини, за които се каза, било поради изтощението на нашите войски той се отнесе с презрение към императора и съдбата на ромеите и възгордян, веднага нападна съседните на Хемус крепости. И с изключение на малък брой едни превзе със сила, а други по споразумение. Очакваше се да нападне и другите, след като варварската му дързост порасна при благоприятни обстоятелства. Прочее императорът пое върху себе си и това зло и сметна за добро и спасително за ония места да пресече яростта на варварина и затова бързаше да им изпрати колкото можеше помощ. Междувременно той подозираше направо и управителя на Крън Елтимир, зетя на Смилец, който бе чичо на Светослав (този пък бе брат на Тертер). Между българите имаше достойнството деспот. И затова императорът желаеше да осуети съюза — не само той да не нападне заедно със Светослав, но и, ако е възможно, да защищава ромеите. Затова той изпрати хора и се опита с достатъчно дарове да го спечели и обеща да го почете с пронии от ромейската държава. А вярвайки най-много на тъщата му, съпругата на Смилец, която му бе братовчедка (защото бе дъщеря на севастократора Константин), че ще убеди и умилостиви зетя си, той изпрати брат ѝ Михаил Палеолог и уреди нужното за тамошните места. Император Михаил предстоеше да тръгне за тази цел, тъй като си подготвяше със свои средства домашните работи и се готвеше по царски. Понеже беше загубил дадените му на изток пронии поради нападенията на агаряните, неговият баща му даде имотите на запад на деспот Михаил, с които неговият тъст, императорът Михаил [VIII Палеолог], като доведе деспота от запад след страшни клетвени споразумения, го беше надарил великодушно и го почете като зет, оженвайки го за дъщеря си.

Битката при Скафида

А на Запад положението беше отново тежко и лошо поради Светослав, тъй като Елтимир мина на негова страна. И императорът беше в безизходно положение и бързаше да спре напредването му, понеже те [българите] опустошаваха крепостите край Хемус, а множеството от тях завземаха по споразумение — Ктения и Русокастро и твърде много други, а и селищата край Созопол и Месемврия, именно Ахтопол и Анхиало, вече изнемогваха и изглеждаше, че са готови да се предадат. Положението прочее на Изток не му позволяваше да насочи вниманието си към другите неща. Все пак, обезпокоен от неудържимото положение, той реши да изпрати на Запад сина си император. И като приготви необходимото за заминаването, проводи заедно с него и протостратора Глава от Тарханиотите, мъж войнствен и опитен във военните работи, но най-много със съветите, защото подаграта му пречеше много, за да може да действува успешно. Прочее западните войски се събраха около младия император, който стануваше във Виза. Но те, изглежда, не бяха достатъчни, за да се противопоставят. Все пак, когато българите се появиха около Созопол, императорът изпрати заедно с мнозина други българина Войсил, който е най-малкият брат на Смилец и Радослав. Той нападна бързо и като внуши голям страх у враговете, веднага обърна в бягство настъпващите българи. Когато преминаваха така безредно през реката Скафида, сполетя ги нещастие — мостът се срути, и така реката и мечът си разделиха нещастниците, като настъпи обикновено избиване. Това поощри българите, които имаха обичай да освобождават невредими пленените с изключение на знатните и големците, така че се случваше да загинат само тези, които се противопоставяха в сражението. Но сега те, понеже нашите претърпяха поражение поради променливата съдба и непостоянния Марс, настъпиха срещу Одрин, грабеха плячка и не се поколебаха да избият мнозина. От това императорът много се наскърби. И тъй като щеше да отива в Одрин, трябваше да въоръжи достатъчно войски. Затова той събра от Изток много опитни войници, но те бяха без средства и нуждаещи се. Стараейки се да ги задоволи според възможностите си, той изпрати в столицата и нареди да насекат много пари от неговите скъпоценности, изработени от злато и сребро, като в това го поощряваше и императрица Мария (повечето от скъпоценностите бяха от нейната зестра, донесени от дома ѝ). Това стана по най-бърз начин и той приготви войска от хиляда души. После много самоуверено тръгна с тях към Одрин. Той остави в него императрицата и след като се помоли на Богородица, на двадесет и трети посейдон [23 август 1304 г.] нахлу враждебно в земята извън Зигос [Стара планина], която наричат и Романия. И употребявайки старата поговорка, обърна в мизийска плячка земите от Ряхово до Стилвнос [Сливен] и чак до Копсис и отрязаха Елтимир. А като извърши отново същите опустошения и прекоси за кратко време вражеската земя, той се върна в Одрин. Когато братът на императора Теодор извести това с писмо до императрица Мария, омонимът Ряхово предизвика смут в императора. Защото той знаеше от мълвата за Стилвнос и Копсис. А когато попита и за Ряхово, чу, че е разположено близо до границите на Търново откъм южната страна, на един ден път от него. Той взе писаното изцяло за шега. И не можа да съпостави разположените далеч едно от друго места и естествено смяташе, че е наистина необмислена смелост, ако това е направено и че то представлява неизбежна опасност за нахлулите. Обаче в същност имаше друго едно едноименно Ряхово, което звучеше много близко. Него хората, които говорят умалително, го наричат Ряховица. Така смущението изчезна и истинността на писмото бе потвърдена. Още не изтекъл посейдон и сигурни слухове, а и категорични на завърнал се по-късно потвърдиха, че българите са пострадали.

Опит за използуване на каталаните срещу България

Великият дук [Роже дьо Флор] пострада много при Магнезия... След като събра из градовете най-жестоко и безмилостно пари, той се завърна и отново се намери в Митилени. Едни той водеше с кораби, а на други заповяда пеша да отидат в Галиполи. Причината за това беше, че императорът му бе заповядал писмено да се откаже от обсадата на Магнезия и като вземе от своите хора най-храбрите, да се насочи към Хемус, където император Михаил се беше разположил на лагер край Одрин и от едната страна нападаше Елтимир, а от другата, доколкото можеше, задържаше устрема на Светослав към границите ни.

Отношенията между цар Тодор Светослав и деспот Елтимир

Тогава и бившата съпруга на Смилец, след като беше пристигнала в града [Цариград], уговори с императора брака. Когато се научи за това, Светослав, който също упорито искаше от императора да се сроди и се беше отчаял от Елтимир, тъй като и той като зет на Смилецовата жена клонеше на страната на императора, изпрати хора и по споразумение си взе отново обратно две от най-хубавите крепости Ямбол и Ларденя, които по-рано беше отнел от ромеите и ги бе дал на чичо си Елтимир. Той ги затвърди за себе си, като постави в тях гарнизони и се надяваше да вземе и другите. Защото и несполуката му да се сроди с императора, макар и това да стана по-късно в подходящо време, го поощряваше в нападенията. И той си присвояваше крепостите като отдавна принадлежащи на българите.

А що се отнася до западните области, от една страна Светослав, влачейки и мъкнейки всичко, плячкосваше подвластните на Елтимир земи, като с нищо друго не се оправдаваше, освен дето го обвиняваше, че клони към императора. Той не се спираше и пред самите ромейски земи.

Аланите преминават на страната на България

И аланите, след като се отделиха веднъж от императора, проводиха пратеници при Светослав (той си бе подчинил по споразумение Анхиало, още и Месемврия, а също и Ахтопол и околните места). Те поискаха да им изпрати българи, които ще попречат на ромеите, ако ги нападнат, когато отиват при тях. Българите според мълвата им изпратили около хиляда войници. При тяхното идване аланите станаха дръзки и след като опустошиха и оплячкосаха много от тамошната земя, отидоха при Светослав заедно с жените и децата си.

Тодор Светослав влиза в съюз с каталанския вожд Рокафорт

При Рокафорт дойдоха пратеници и от страна на Светослав, които искаха договор и му предлагаха да се ожени за сестрата на Светослав, жената на убития Чоки, за да воюват заедно срещу ромеите. И Рокафорт се съгласи на това.

Българо-византийски договор от 1308 г.

Освен това Светослав жадуваше за мир и искаше да се сроди с императора и затова изпрати при императора за посредник в своите искания бившия патриарх Йоан, който бе пленен заедно със созополци. А императорът отлагаше, но отстъпи пред необходимостта. Той проводи пратеници и одобри мирът да се сключи според желанието му. А онзи искаше да вземе една от дъщерите на император Михаил. А градовете, които бе успял да превземе, той не освобождаваше, но смяташе, разбира се, да ги запази за децата и приятелите си. Императорът, искайки да постъпи другояче, забавяше това споразумение. И междувременно онзи, бидейки в трепетно очакване, позволи тамошното жито да се превози с кораби. И така ромеите се снабдиха с жито и станалото бе лекарство срещу глада.

Из „Доклада за пратеничеството в Сърбия“ на Теодор Метохит

Теодор Метохит (1260—1332) е виден византийски писател и държавник, който в периода 1314—1328 г. заемал висшата длъжност велик логотет. През декември 1298 — март 1299 г. предвождал византийското пратеничество при сръбския крал Стефан Урош II Милутин, където имал дипломатически двубой с пратениците на българската царица. Резултатите от своята мисия той е изложил в писмо-доклад до своя приятел Никифор Хумнос, личен секретар на византийския император и негово най-доверено лице. Превод на *П. Ников,* Татаро-български отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилац, ГСУ ИФФ, IV—XVI, 1921, с. 91—95, от *K. Sathas,* Bibliotheca graeca medii aevi, I, Venetiae, 1872, с. 148—153.

Но същевременно не само старанията на тези домашни злодейци и завистници, които денонощно го атакуват [сръбския крал], смущават и плашат, но също и старанията на външните съседни на него и нам владетели: от една страна, на Мизия [България], а от друга, на Тесалия и тамошните господари. . .

А пък добрата тая и почетна пресмела племенница на императора, владетелка [царица] на мизийците, завчера [неотдавна] попаднала в злочестина и отскоро жалееща вдовица, и този авантюрист-скит [деспот Елтимир], от дълго време вече скитник-беглец, пристигнал наскоро от чужбина за жених на обичната ѝ дъщеря, причиниха колко и какви ли не грижи и сега още не престават да причиняват на краля и на мене с чести пратеничества против нас, като молят с чести съобщения тях да приеме, а да не се осланя на думите на императора, понеже не са истински и никога няма да бъдат изпълнени. За тази цел почти всекидневно пристигат оттам и други [лица] и твърде често и спешно занимават с тия работи. Особено един, който, както изглежда, първенствува и е пристигнал отначало там, когато и аз, остава тук и досега заедно с мене и прекарва тук толкова време, колкото и аз. Окаяний съсед, бидейки тук заедно с мене, прави във всичко противни предложения и убеждава против онова, което аз бих казал. Отвратително и остаряло човече, побеляло в невежество, злоба и бледословие, порядъчно глупаво, във всичко далеч от истината и неспособно да извърши нещо за работа. С него ние трябва иначе често да се срещаме и на друго място и на улицата и да бъдем заедно при краля и да обядваме заедно. Ние сме се срещали вече много пъти при краля на обеди и на някои други събрания, но не сме били удостоявани със същите почести. И дано никога да не стане това и да не патим подобно нещо, защото не бихме претърпели. Но ясно е, че никога не ще бъде така. По нарочно искане на краля той присъствува, както казах, понякога и е с нас, та като присъствува и слуша моите предложения по нашите работи, които кралят приема и сериозно изучава, той да се досажда, да се утеснява и да се изобличава за това, което казва, че не казва нищо добро. За да види явно, че царицата не успява лесно във всичко, което желае, та да се извести жената чрез него и всички други, които често, както казах, пристигат при нас — не за да кажат дума мъдра, интересна и благородна, но за да сплашат краля и да преобърнат намеренията му, на които той сега добре постоянствува, като настоява, желае, очаква и е убеден, че императорското сватовство, колкото и да не се среща сега, ще се свърши. Това иска тя и, както казах, [иска] по всякакъв начин да го разубеди, като го сплаши, и тя подобно на мнозина, че уж точно знае и благосклонно го предизвестява и убеждава, че всички наши думи са лъжливи и скоро ще изчезнат. Той не трябвало да вярва, без да знае, нито да се мами съвсем. С тези работи тя нарочно клюкарствува и отклонява, за да го излъсти и омае, а всъщност, като става смешна с безвременната си замисъл и старание. Тя се старае, както може, да спечели за себе си женитбата, като унищожава клетвите и спогодбите с нас. Тя без друго ту обещава, осигурява и възхвалява мизийското [българското] царство, на което тя е господарка и което той непременно ще има чрез нея. Такива работи, накратко казано, бъбри и използва тя, като прибавя всеки път неблагоприятни известия за нас и като употребява всички средства за постигане на целта: разпространява слухове — ту че татари нападат земята на императора и опустошават Тракия, ту че провинциите на империята на Изток страдат. Затова прочее онзи е загрижен и той не трябва да очаква оттам нищо добро. Ту пък друго нещо, съвсем злокобно, и нищо, което да не е лошо. Кой измежду смъртните би изприказал всичко това, избягвайки същевременно бледословието и хулата?

Наистина човек не би трябвало да говори и споменува за подобни работи, но понеже императорът трябва да знае всичко това, а и ти заради положението, което заемаш, понеже си в центъра на държавните работи, трябва да знаеш за това и да не го пренебрегваш като нещо незаслужаващо внимание, за да не срещнеш нещо неочаквано поради такива работи и поради нашата бавност...

Всичко е вече осмислено, решено, свършено и скрепено от двете страни с клетви. Договорите, спогодбите и съглашенията са готови. Трябва следователно сега да се пристъпи към дело, и то бързо, да се превземат и пресекат тези интриги, за да не би въпреки надеждите да се нанесе някоя пакост...

Досега аз противостоях на тези влияния и злонамерено ги и говорейки и убеждавайки, надделявах с думи и клетви, а може би още до известно време пак ще противостоя и навярно няма да обърна скоро гръб, няма да се отчая, няма да отстъпя и да бъда победен; но накрай без друго няма да устоя, нито да ги надвия с думи. Неизвестно е дали някой би могъл да побеждава във всичко, ако казва всякога по-доброто, и не ще ли бъде победен от злото и няма ли злото да остави надире оногова, който действува само с думи, само на тях се уповава и закъснява. Защото във всичко словото е в действителност само сянка на делото. И това е така особено за тези варвари и малоумни, които не винаги лесно се поддават на думи, а особено при такива сплетни, интриги и пакости, а още повече, понеже се считаме, че най-умело си служим с думите — по-умело от тях и другите, и надделяваме, и убеждаваме и преубеждаваме, и всичко обръщаме, както бихме желали.

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Йоан Кантакузин (поч. 1383 г.) бил едър византийски феодал, а от 1347 до 1354 г. заемал императорския престол. От съчиненията му най-голям интерес представлява историческият труд „История“, състояща се от 4 книги и обхващаща събитията от 1320 до 1362 г. Като автор Кантакузин е много добре осведомен и дава изобилни сведения за българо-византийските отношения. Същевременно обаче той е и твърде много пристрастен относно собственото си поведение и връзките си с турците. Превод на Л. Йончев в ГИБИ, 10 (под печат), от *Joannis Cantacuzeni imperatoris* Historiarum libri IV, Bonnae, I, 1828, с. 13, 108—109, 169—171, 172—175.

Тодор Светослав се намесва във византийската междуособица

И тъй същият император Михаил, който управляваше заедно със своя баща и император Андроник, имаше, както вече казахме, двама сина и толкова дъщери. Едната от дъщерите, Ана, омъжи за деспот Тома, сина на деспот Никифор, който управляваше Акарнания, а Теодора — за царя на мизите [българите] Светослав...

Междувременно при него пристигна пратеникът Мартин от страна на Светослав, царя на мизите, който бе женен за сестра му Теодора, заедно с триста тежковъоръжени конници мизи под предлог, че ще му помагат, понеже молеше за помощ поради войната с дядо си. Обещаха, че ако иска и повече войска, то зетят с готовност ще му я даде. А в същност [те целеха] да го хванат и да го отведат при Светослав, ако видят, че императорът няма войска. Това стана ясно от събитията след това. А Мартин, като видя, че войската следва императора, веднага се върна в родината си. А императорът, като пътуваше на преходи, разположи се на лагер с войската в деня преди петдесетница при река Черна.

По същото време Светослав, царят на мизите, който бил женен за сестрата на младия император, заболя и умря. Георги Тертер, негов син, пое властта над мизите. Когато войната между двамата императори още продължава и когато Андроник Палеолог, началник на подвластните на ромеите области в Родопите, се отметна от младия и премина на страната на стария император, Тертер, като нападна ония градове и опустоши другите, завзе Филипопол, голям, многолюден град, защитен с пехота и конница, разположен в много удобно място, така че той бе най-самозадоволяващ се от другите градове на континента. А завзе Филипопол по следния начин. Един от близките му в Цариград от омраза към младия император тайно го осведоми, че жителите на Филипопол воюват заедно с младия император, а другите местни жители били заети с прибирането на реколтата. Затова, ако нападнел, щял да го завладее, понеже бил с малко хора. Следвайки това внушение, той лесно покори града, понеже беше без защитници. Младият император след мира дойде в Димотика. Тертер изпрати войска, която нападна и опустоши градовете около Одрин. Императорът ги преследва до пределите на Мизия и като ги нападна ненадейно, едни от тях изби, други хвана живи и само малцина се спасиха поради настъпване на нощта. Войниците разграбиха лагера им и отмъкнаха плячката. След това сражение императорът разбра, че трябва не само да се защищава от нападащите мизи, но и сам да ги напада. И като събра достатъчно войска, след тридесет дни нахлу в Мизия и опустоши значителна част от нея, но не взе никакъв пленник (понеже имало обичай у мизи и ромеи при нападения да не се поробват едни други), а награби добитък и много друга плячка...

Докато младият император пребиваваше в Цариград, Тертер, царят на мизите, умря. След неговата смърт градовете между Месемврия и Стилбнос [Сливен], подвластни на мизите, доброволно се присъединиха към ромейските императори. И старият император изпрати началници на предалите се градове, които сам избра. Войсил, брат на предишния цар на мизите, който бе беглец при ромеите, когато узна за смъртта на царя на мизите, се върна и сам си подчини останалите градове на Мизия от Стилбнос до Копсис, които му се подчиниха доброволно поради племенна общност. Същевременно той извести с пратеници императора, че и той, и съпровождащата го войска ще му бъдат подчинени, и императорът нареди да се нарича деспот на Мизия. Младият император [Андроник III], който бе отгледан от дядо си — императора [Андроник II], като събра войската от Цариград и Тракия, отиде да превземе Филипопол. А когато той дойде там, Войсил го срещна заедно с подчинената си войска, за да започне войната. Те се разположиха на стан около града и го обсадиха, но тъй като вътре имаше достатъчно войска, те нищо не постигнаха, а претърпяха поражение. Защото Тертер едновременно със завземането на Филипопол, като се страхуваше да не би ромеите да го завладеят с внезапно нападение, както и сам бе направил поради малочисления гарнизон, и още повече, че беше на границата между неговите и ромейските владения, той прати да пазят града 1000 конници алани и мизи и 2000 тежковъоръжени пехотинци, които се считаха за най-добри сред тях. Началник на всичките бил Иван Русина, сръчен и твърде опитен в стратегията. И те, като умря царят им, не изоставиха града, но останаха да го пазят. Тогава, обсадени от императора, те никак не излизаха извън вратите, наредени като за сражение, и като залостиха вратите, защищаваха се упорито и нанесоха много вреда на императорската войска. И тъй императорът ги обсажда непрекъснато в продължение на четири месеца, като всекидневно се сражаваше. Когато вече загуби надежда да го превземе, един от германците, специалист по обсадните машини, понеже градът изглежда, бе удобно разположен за превземане, внуши на императора истинска надежда за превземането му. Той по заповед на императора направи машина. А тя бе такава. На шестнадесет колела съоръжи дървена постройка, която можеше да побере 100 мъже, които трябваше чрез тикане отвътре да движат машината. Отгоре на постройката имало дървена кула с пет площадки, така че във всяка площадка щяло да има по осем души, които щели да стрелят с латински лъкове, наречени чангри. Те щели със стрелбата си да прогонят хората по стените. Когато машината била направена вече и тежко въоръжените войници, и тия, които трябвало да я движат, били наредени, цялата останала войска с вдигнати знамена и под звука на тръбата се втурнала срещу крепостта. А кулата, раздвижена от хората отвътре, тръгвала, както изглеждало, като че ли се движела сама. Защото никой от намиращите се вътре хора не се виждал отникъде, за да бъде улучен. А когато се доближила на един хвърлей, тези от дървената кула стреляли срещу тия върху стените. А те, като не можели по никакъв начин да противодействуват и понеже изстреляните стрели от чангрите силно и лесно прониквали и преминавали през цялото им въоръжение, били наранявани от стрелите, а някои умирали. Като се задържали малко, след това отстъпили, оставяйки стената незащитена. Понеже дървената кула щяла почти да се допре до стената на града, случило се следното нещо. Пред стената на града от старо време бе построена цистерна за събиране на вода. Тя бе покрита с греди и дъски и понеже отгоре имаше натрупана пръст, тя не се виждаше и никой дори от местните жители отдавна не знаеше, че има покрита цистерна. А и гредите издържали колите и каквито тежести минавали по нея. Когато кулата се намирала върху нея, гредите се счупили и тя пропаднала в цистерната. От хората, които били вътре, никой не загинал, но всички оцелели. Филипопол, който се изложи на такава голяма опасност, избягна завладяването. Защото вътре се окуражили, изкачвали се и се защищавали от стената, а войската на обсадителите престанала да напада.

2. ОТНОШЕНИЯ С НЕАПОЛСКОТО КРАЛСТВО И СЪРБИЯ

Български пратеници до неаполитанския двор

Писмо на Карл I Анжуйски до ковчежниците на неаполитанската крепост Сан Салвадор от 10 юни 1281 г. Превод на В. Гюзелев от *В. Макушев,* История Болгарии в труде К. Иречка, ЖМНПр, 197, 1878, с. 70.

Карл и т. н. До магистър Гийом дьо Ноар от Париж — капелан Рис дьо ла Мар от Балет и отец Боден д'Анжие, ковчежници на палатата в крепостта Салвадор до морето в Неапол, негови обични поданици и служители — нашата милост и добър поздрав. Ние ви заповядваме и нареждаме незабавно, след като получите и прочетете настоящето именно чрез връчване от благородника Лодовико де Монте, пръв военачалник и заместник на магистъра — същия, наш обичан съветник, дворцов човек и служител, дайте и изразходете необходимото количество пари от имуществото на нашето съкровище, което вие пазите, за разходи на пратениците на царя на Загора [България], които са в Неапол и ще бъдат доведени при нас незабавно. И впишете за нас и в сметката на нашия кралски двор цялото количество пари, които ще изпратите за тези разходи, а тези пари дайте на казания Лодовико, който трябва да ги даде и изразходи за разходите на тези пратеници. И получете съответна разписка за ваше оправдание от казания Лодовико за парите от съкровището, които вие сте му дали и изразходвали за разходи на гореказаните пратеници. Дадено в град Витербо, на десетия ден от юни, девети индикт.

Шуменски надпис от XIII в.

Превод на *А. Маргос,* За новооткрития старобългарски надпис в Шуменската крепост, Археология, 1969, кн. 1, с. 23.

Аз, Георги, като погледнах долу и горе, рекох: Боже, заради името ти избави ни от татарите.

Из „Жития на сръбските крале и архиепископи" от Данило

Превод на Хр. Коларов от *Л. Мирковић,* Архиепископ Данило, Животи кралева и архиепископа српских, Београд, 1935, с. 86—90, 92—93.

Браничевските владетели Дърман и Куделин

Не много време след като благочестивият крал Стефан [Драгутин] отново приел властта над сремската земя, се намериха някакви двама велможи, които се бяха закрепили в земята браничевска в мястото, наричано Ждрело, от много време тук, утвърждавайки се като самовластни, неплашещи се от никаква сила, братя от една майка, по име Дърман и Куделин. Те много се хвалеха със своята сила и като не даваха на никой да има власт около техните предели, от дяволско действие натоварени, започнаха да се отнасят със зла мисъл против този благочестивия, като искаха да озлобят и него, и неговата държава. И този христолюбив крал, като научава за този зъл техен заговор и събирайки цялата сила на своята държава, се отправи в тяхната област, като искаше да ги прогони, за да им попречи да изпълнят своята воля. И когато дошел в тяхната държава, земята браничевска, тъй като тази земя била твърде укрепена, не могъл никаква пакост да им стори, нито да ги прогони от тези предели и отново се завърнал в своята държава. И тези, виждайки насилието на този благочестив крал против тях, събраха около себе си много войска от татарския народ и от кумани, давайки им много злато. И тези нападнаха единодушно държавата на благочестивия крал Стефан. И тогава, завоювайки много земи от неговата държава и често нападайки го, му причиняваха много пакости. А господин крал Стефан, като се видя в такава беда, и като нямаше какво друго да прави, тъжен отиде при своя брат крал Стефан Урош [Милутин] и с него се срещна в държавата му в жупа Расинска на река Морава, в мястото, наричано Мачковци. И му разказа за многото свои скърби, които са му причинили неговите бойни неприятели. И започна да му се моли с голяма жалост, казвайки: „Задължен си, възлюблени брате, да почувстваш болка заради моята скръб и да ми помогнеш да се избавя от това насилие на онези, които воюват против мене, както съм и аз преди помагал на тебе. Но побързай да ми помогнеш с твоята мощна сила." Като изслушва тези молби от възлюбления си брат, този господин, моят превисок крал Урош, в същия час, без да се бави ни най-малко, заповяда да се съберат всички войници на неговата държава в помощ на възлюбления му брат. И така двамата, събирайки своите войници и имащи в тялото си една воля и любов братска, тръгнаха срещу държавата на онези, които бяха повдигнали вътрешни войни и крамоли. И тогава с божията помощ, налагайки цялата си воля, прогониха онези злоумишленици от тяхното наследство и те си отидоха посрамени в погибел и голямо презрение. Този мой господин крал Урош, след като превзе цялата тяхна държава и имане, даде ги на възлюбления си брат крал Стефан.

Видинският владетел Шишман

И след това, възлюблени, отново трябва да отдам похвала, удивлявайки се на живота на благочестивия мой крал, който му бог запази невредим от погибелта, която го споходи. В това време се установи в земята българска някой си княз, наричан Шишман, живеещ в града, наричан Бъдини, държейки и околните области и много земи български. Наговорен от дявола, Шишман завидял на отечеството на благочестивия крал. Увлечен от своята мисъл, нависоко искаше да повдигне своята сила над този христолюбивия. И не със своята сила, а с мошеническа тревога, от която стана сам за присмех, а на този превисок крал не са и наум идвали неговите лукави мисли. Този, като събрал триклетата ерес на татарския народ и своите войници, с изненада навлезли в държавата на този благочестив крал до мястото, наричано Ждрело, за да вземе тамошното голямо достояние от църквата на дома Спасова, т. е. от архиепископията, но не успя. Тук те бяха победени със силата господня и молитвите на светия архиерей Христов Сава; бе избито голямо множество от тях. В тази нощ, когато са били близо до това място, наричано Ждрело. . ., яви им бог велико знамение за страх. . . И така, като видя този техен злонамерен вожд това знамение за своята гибел и за всички, които са с него, започна да бяга, преследван от гнева господен, с малко войска в своята държава, не можейки да постигне своята воля, само навличайки на себе си погибел. И като видя всичко това, което е станало, този мой господин кралят и след като събра цялата си войска, с нея тръгна срещу онзи неестивия, ограждайки се със силата на св. Дух. И като постига в неговата държава до града, наричан Бдина, завзе цялата негова област, а този неразумният се отправи в бягство, избяга в горята и премина реката, наречена Дунав, смирен и посрамен. На този господин превисокия крал всичко се оказа в ръцете му и щеше всичките негови имения да разори и също и града, в който беше неговият двор, до основи да разруши и да опустоши цялата негова държава. А този злоумишленият, като видя, че за кратко време можеше да бъде лишен от цялата своя слава и богатство, започна да отправя към благочестивия крал думи на молба, казвайки следното: „Господине мой, славни кралю, отстрани яростта на твоя гняв от мене; защото каквото съм направил, нека да падне заради моите дела всичко върху мене. Но недей да правиш така, че да остане някаква зла мисъл в моето сърце. Приеми ме като един от твоите възлюбени, като с клетва се задължавам, че до издихането си няма повече да престъпвам твоята воля.“ На това господин кралят рече: „Ако искаш да угодиш на моята воля, както ми обещаваш, направи това, което ти заповядвам. Искам да вземеш дъщерята на един от моите велможи и по това ще се разбере, че са твоите думи истински.“ А той с радост рече: „Господине мой, ще направя, каквото си ми заповядал.“ И когато това станало, което уверило благочестивия крал, че всичко е по неговата воля и желание, върна му неговата държава, която му беше отнел и града, наричан Бдин. И след като всичко това извърши, което беше по неговата непоколебима воля, отново и с голяма слава се завърна към своя престол. И след това му даде дъщерята на своя велик жупан Драгош да му стане жена и го почете с голяма чест и с много дарове. И като видя отново неговата голяма привързаност и всякакво истинско послушание и вярна служба, този благочестив крал заради своята всесърдечна любов даде своята дъщеря за неговия син, наречен Михаил, който после стана цар на цялата българска земя.

Сключване на съюз между България и Сърбия

След това унищожаване на всички злоумишлени неприятели на този благочестив крал Урош, с което бог непоколебимо е утвърдил неговия престол, при което цялата негова земя е живеела тих и безметежен живот, този христолюбивият пожела да ожени възлюбления си син, наричан Стефан, като баща, който истински обича децата си, и взе дъщерята на царя български, наричан Смилца, и тя му стана жена. И му отдели достоен дял от своята държава, зетската земя с всичките нейни градове и области.

Из „Ромейска история“ на Никифор Григора

Никифор Григора (1295—1360) е византийски историк, роден в Мала Азия. Образование получил в Цариград. Като книжовник принадлежал към дворцовия кръг. Неговата „Ромейска история“ обхваща събитията от 1204 до 1359 г. Сведенията за българската история, които той дава, са твърде обилни, но не са съвсем точни. Превод на Ал. Милев от *Nicephori Gregorae*, Byzantina historia, I, Воппае, 1829, с. 202—203.

След като поживял известно време с първата си съпруга, дъщеря на владетеля на Влахия, той [Стефан Митулин] я върнал в родината ѝ и си взел за съпруга сестрата на братовата си жена, като предварително свалил от нея монашеското облекло. След доста време той освободил и тая си съпруга и си взел за трета жена сестрата на българския княз Светослав. Кралят обаче нямал деца от нито една от трите си жени. Щом охладнял и към третата си съпруга, той започнал да търси по-знатно родство чрез брак.

Из типика на цариградския манастир „Св. Богородица Добра Надежда“

Този манастир е основан от племенницата на император Михаил VIII Палеолог — Теодора Палеолог, която през 1330 г. е съставила неговия първи типик. В долуприведените откъси се споменава името на сина на българския цар Смилец (1292—1298) — Йоан, който е стоял на престола, макар и малолетен между 1298—1300 г. Превод на Ив. Божилов от *H. Delehaye*, Deux typics byzantins de l'époque des Paléologues, Bruxelles, 1921, с. 84, 93.

Месец август [ден] 8 трябва да се отбележи паметта на обичания ми племенник господин Йоан Комнин Дука Ангел Врана Палеолог, син на височайшата господарка на българите, наречен пред бога и монашеската схима монах Йоасаф.

Друго лозе произхожда [е дар] от обичания ми племенник, син на височайшата господарка на българите, господин Йоан Палеолог Ангел Врана, наречен пред бога и монашеската схима монах Йоасаф. [Лозето] се намира близо до земята на [манастира] Космидион, около [един] модий.

VI. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРИ ПЪРВИТЕ ШИШМАНОВЦИ (1323—1331)

БЪЛГАРИЯ ПРИ МИХАИЛ III ШИШМАН (1323—1330)

1. БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРИ МИХАИЛ ШИШМАН (1323—1330)

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., I, с. 175—182, 298—300, 323—329, 340—341.

Войната между България и Византия продължава

По същото време мизийските велможи, след като техният цар [Георги] Тертер умря без наследник, извикаха и обявиха за свой цар Михаил, владетел на Видин и син на техния деспот Срацимир, който произхождал от мизийски и кумански род, и му предадоха Търново, където бяха техните дворци и цялата останала власт. А той събра своята войска и немалко съюзна от угровласи, като взе и скитска войска, реши, че не трябва да напада ромейския император, който обсаждаше Филипопол, понеже чувствуваше, че не е достатъчно силен, но потегли срещу градовете, които след смъртта на Тертер минаха на страната на ромеите. Те бяха в планински места, които защищаваха съратниците му скити и други съюзници стрелци. Той ги нападна и опустошаваше земята, като обсаждаше градовете. Това беше съобщено на императора и той, като се посъветва със сановниците, реши да изостави обсадата на Филипопол и да се отправи на поход срещу Михаил, за да се сражава с него. Като реши това, императорът заповяда на деспота на мизите Войсил, който беше наблизо, да се върне в земите си и като приготви войската и себе си за сражение, на третия ден да дойде в Потука — градче, разрушено, както изглежда, от някаква войска; то отстоеше на един ден път от мястото, където се бил разположил на лагер Михаил. Там императорът щеше да го чака. Войсил замина за родината си в Копсис, за да се приготви за сражение. Императорът пък постави за стратег на Станимака и Цепена Георги Вриений, като остави достатъчно войска за гарнизон, за да не пострада земята от нападащите филипополци. Сам потегли с цялата войска и пристигна в Потука, за да чака там Войсил. Но един човек пристигна и съобщи на разположилия се на лагер император, че Войсил внезапно умрял. Но изглеждало, че този човек лъжел и не казвал нищо вярно. След малко пристигна втори, който съобщи същото, но изглежда и той не заслужаваше доверие. Третият, който дойде след тях, каза, че действително е умрял и че уж сам видял да го смъкват мъртъв на носилка от стръмнината, за да бъде погребан. На този повярваха, понеже бе ромеец и свидетелстваше като очевидец. Поради това императорът реши, че не трябва да се сражава с Михаил. Тогава ромейската войска не бе равностойна на неприятелската, първо, понеже последната бе разположена в планински места и бе заобиколена с дълбоки окопи и разполагаше с много стрелци, които можеха да нанесат големи вреди в теснините и, второ, защото немалка част от войската на ромеите, която трябваше да се яви за сражението, липсваше. Намиращите се под командуването на Войсил войници, които бяха около три хиляди, не бе сигурно, че ще пристигнат след смъртта на Войсил. А и в сраженията при Филипопол мнозина бяха ранени (убити бяха не повече от трима) и всеки се отправяше за дома си, за да се лекува. А и мнозина бяха останали за гарнизон при Вриений в Станимака и другите градове. Поради всичко това императорът реши да се върне, без да се е сражавал. Понеже не му се удаде да накаже неприятелите, той се върна в Адрианопол, тежко засегнат. След осем дни императорът получи писмо, в което се съобщаваше, че Войсил е жив. Понеже ял гъби, сърдечните мускули се били парализирали и в продължение на три дни бил обхванат от тежка летаргия и силна безчувственост, така че изглеждало като да е умрял. След това близките му си послужили с териак и с така наречените от лекарите противоядия и едвам го върнали към живот.

Ромеите превземат Пловдив

Това попречи на младия император да се сражава с царя на мизите и съюзниците [му]. Сам Михаил подчини по споразумение обсадените градове, понеже не получиха подкрепа от императора на ромеите. Същевременно той прати стратег и друга свежа войска във Филипопол, за да го пази. А повика Иван и обсадените войници заедно със стратезите им, за да ги награди за усилията и храбростта, която проявиха при обсадата. Стратегът на изпратената войска, след като се приближи до Филипопол, изпрати да кажат на Иван за пристигането си и защо били дошли. А Иван заедно с подчинените му военачалници и целия гарнизон излязъл да посрещне идващите и пренощувал с тях извън града, за да може да им предаде града на следния ден. Същата нощ и Вриений пристигна до

Филипопол и устрои засада, за да заграби рано сутринта градския добитък. Като узна, че Иван и гарнизонът заедно с техните стратези са излезли да посрещнат смяната, вдигна се и дойде до градските стени. Жителите на града сметнали, че моментът е удобен да се освободят от мизите, и като отворили вратите на града, пуснали Вриений заедно с ромейската войска. . . А Иван и другите, като узнаха рано сутринта за завземането на града, върнаха се в земите си. След това Михаил, царят на мизите, изпрати войска и като го обсади здраво, притисна Войсил, който владееше Копсис и четири други крепости. В продължение на една година и повече Войсил се съпротивяваше силно във войната, понеже и императорът му помагаше с пари, конница и пехота. След това, като видя, че подчинените му проявяват симпатии към Михаил поради непрекъснатите нападения и понеже бяха откъснати отвсякъде от продоволствие, изостави ги и дойде при императора. А те заедно с крепостите се предадоха на Михаил.

Поход на българите в Югоизточна Тракия

След като завладя тази земя, той [Михаил III Шишман] с цялата си войска се втурна в ромейска земя и оплячкоса всички по-горни области на Тракия чак до Вира, като ги преброди най-много за дванадесет дни. Но не взе много плячка, понеже селяните предвидливо се затвориха в крепостите и градовете. Младият император, който се намираше в Димотика, не се противопостави на мизите, понеже нямаше достатъчно събрана боеспособна войска. Обхвана го голяма мъка, тъй като не можа да се противопостави на неприятелите. Удряйки с крак в земята, обхванат от гняв и като се подготви, съобщи на Михаил, който се връщаше: „Ти събра подвластната си войска, нахлу в нашата земя и я опустоши, колкото можа. Понеже аз не мога да се сражавам с тебе сега в редовен бой, най-добре би било да се сражаваме в единоборство.“ А той отговори, че няма ум ковачът, който може да вземе нажеженото желязо с клещи, а вместо с тях си служи с ръка. И самият той щял да предизвика голям смях, ако рискува не с голяма и добра войска, а със собственото си тяло. Поради това той не щял да направи онова, за което императорът го подканял. Императорът бил обхванат от гняв, понеже Михаил го надхитрил в играта. А след малко, когато щели да се свържат в здраво приятелство, те щели да се сражават заедно срещу други неприятели. Михаил отговори по този начин и се върна в Мизия.

Българи и ромеи сключват мир

Докато се събираше войската, от царя на мизите пристигнаха при младия император пратениците на Гръд и Панчо, които съобщиха, че техният цар, желаейки да бъде приятел на ромейските императори, се оженил за сестрата на императора, която се била омъжила за царувалия преди него над мизите, и извършили определените за брака обреди. Редно било прочее да бъдат премахнати всички различия и поводи за война. А те, като сключели мирните договори, ромеи с мизи завинаги да се сприятелили и да не се обиждат помежду си в нищо, но всички да бъдат като под една власт. Императорът ги приел радостно и ги наградил царски с дарове и казваше, че станалото сродяване отговаряло на неговите желания. След това сам изпрати при царя на мизите като пратеници своя сват, великия стратопедарх Андроник Палеолог и Йоан Аплесфар, за да потвърдят мира с тях. И ромеи и мизи прекараха в мир дълго време.

Български отред в помощ на Андроник II

Когато все още разговаряха за тия неща, от началника на Скопелос пристигна пратеник, който съобщи, че Михаил, царят на мизите, пристигнал в пограничните области на неговата и на ромейската държава, като се разположил на лагер при Диампол [Ямбол], който му бе подвластен. Той водел със себе си съюзна скитска войска, която била разположена на лагер около Росокастро... На следния ден им бе съобщено, че войската на мизите, около три хиляди конници, пристигнала до Цариград в помощ на стария император. Предвождал ги Иван Русина. Това смути немалко младия император. А той заедно с великия доместик и с протостратора търсеше причината, поради която царят на мизите, макар и съпруг на сестра му, е нарушил договора и клетвите с него и е отишъл на помощ на стария император, и подозираха, че сключеният договор и военният съюз са неискрени. Мизиецът, виждайки, че старият император — било от омраза към своя внук, било от страх да не би привържениците му от ромеите да бъдат подкупени от него и да му устроят заговор, по-лесно би приел в дворците си българска стража, като смята, че като чужденци и съюзници повече щели да бъдат разположени към него, прати войска под предлог, че ще се сражава на негова страна срещу нас, а в същност, ако могат с малцина, които влязат, да превземат двореца. След това и сам като пристигне с цялата си войска, щял да си подчини Цариград и така да завладее цялата власт над ромеите. За доказателство те посочваха, че водел скити съюзници от страх да не би те да помогнат на тях срещу Цариград, ако се случи нещо такова. Такива бяха подозренията им за този съюз в разсъжденията им. А това бе истина, както по-късно можаха да научат. Един от ромеите, изгнаници при царя на мизите, му внушава тази идея и му обещава, че сам ще извърши тази работа. И поради това бил избран като пратеник за сключване на военния договор. За опит императорът прати пратеничество при Иван, като му заповяда да напусне пределите на ромеите, понеже бил сключил договор със зетя му, царя на мизите, а той бил влязъл с войската си в земята на ромеите. Ако е дошъл да му помага, да се върне в земята си, тъй като той не се нуждае от него, а ако е дошъл да воюва, той щял да го чака за сражение. Това каза императорът, като изпитваше Иван, тъй като той смяташе, че не е изгодно тогава да влиза във война с мизите. Иван с писмена клетва уверяваше императора, че нито неговият господар е нарушил договора, но държи на съюза с него, нито пък той сам е дошъл с войската си тук срещу него. Императорът, като прочете клетвата, още повече се уверява, че е истина онова, което подозираше за военния съюз на мизите. И веднага, като изпрати Георги Пепагомен при стария император, помоли го да не счита думите му като думи на негов приятел, но да повярва, че той съветва полезни неща и за ромеите, и за него. Ако смята да си послужи с дошлите му на помощ мизи за война срещу него, да не приема мизите вътре в двореца — нито множина наведнъж, нито въоръжени...

Младият император чрез пратеника Йоан Рундзерий съобщил на Михаил, царя на мизите, че е узнал, че той се е разположил на лагер в пограничните области на ромейската държава. Той не знаел какво значи неговото идване. Той желаел да разбере дали е нарушил клетвата и договора спрямо него и желаел да води война, за да може и той сам да се приготви за същото. Той не знаел дали причините за похода са други. Все пак, че той е дошъл неповикан, е доказателство, че идва против него, че е изпратил военна помощ от три хиляди войници заедно с Иван на ромеите, които са му неприятели, и за него това е доказателство, че е враг... А когато Михаил узнал, че императорът е пристигнал в Цариград и се е разположил на лагер недалеч от неговата войска, бил изплашен много за войниците си и не виждал никаква надежда за спасението им, освен ако убеди императора колкото се може по-бързо, че не е нарушил договора с него и че войската не щяла да воюва срещу него, но била дошла в Цариград поради други причини. И като извадил веднага светите реликви пред пратеника, които държал в пазвата си, и като му подал кръста, който бил между тях, казал: „Като занесеш на императора това, кажи, че аз се кълня в тялото, разпънато върху него заради нас, че нито съм нарушил договора с него, нито съм изпратил войската срещу него. И поради това моля те [моите войски] да не претърпят нищо лошо...“ И изпратил с писмо един от приближените си заедно с пратеника, заповядвайки на Иван да върне войската, и крило, опърлено от огън, защото това бе знак у мизите за бързина. А когато пристигнаха при императора с кръста и съобщиха какво е отговорил Михаил, императорът изпрати на Иван и на мизите писмото и крилото на техния цар. А те, като ги видели, върнали се у дома си. Това приключи така.

Възобновяване на войната между България и Византия

А по същото време и царят на мизите Михаил с цялата си войска нахлу в ромейската земя, като водеше и съюзници скити и опустоши в разстояние на доста дни градовете на Горна Тракия. Императорът, като узна за нахлуването, събра колкото можеше войска и пристигна бързо във Виза. Там се приготви за сражение. Михаил пък, като узна от съгледвачите си, че императорът се приготовлява във Виза (защото дотогава все още стоеше в ромейска земя и я опустошаваше, уплаши се, че не е в състояние да се брани, ако го нападне, и сметна, че трябва да го излъже... Императорът на сутринта заповяда войската да бъде в бойна готовност и да чака нападението на варварите. И сам приготви всичко необходимо за сражението. Изпрати няколко войници да огледат лагера на неприятелите. А около обед съгледвачите войници се върнаха заедно с шест пленени мизи. Разпитани, те казали, че техният цар предният ден се вдигнал с войската и заминал за страната си, а те, останали за грабеж, били пленени от войниците. Така Михаил надхитри императора. Немного дни след това и той нахлу в Мизия, опустоши и други места и завзе Ямбол при първо нападение. Той го опустоши и се върна в страната си. А Михаил на шестдесетия ден от нападението на императора и сам нахлу отново в ромейската държава. Той пристигна в земята на одрисите и завзе с предателство така нареченото градче Вукелон, понеже стражите го предали през нощта, и се разположи в него на лагер, без да извърши нищо лошо. А императорът, който беше в Димотика, като узна за нападението, пристигна бързо в Адрианопол. И там събираше войската, за да се сражава с мизите. И Михаил, като се бе разположил на лагер във Вукелон, се приготвяше, като викаше войски от страната си. Малко дни след това се разположи на лагер около Проватон, което градче бе наблизо, и го обсаждаше. Като се разположиха така на лагер едни срещу други, в продължение на тридесет дни те приготвяха необходимото за сражение. Когато всичко бе приготено и трябваше да нападнат, императорът проводи пратеничество при Михаил и каза, че той е забравил и клетвите, и договора, които са сключили при срещата си в Черномиан, и затова пръв бил нахлул в ромейската земя и бил започнал войната, а той помнел споразумението и държал на договора. Но онеправдан и коварно нападан, той се бранел и бил въвлечен във войната против волята си. Не трябвало да се нападат едни други, а заедно да нападат неверниците варвари в името божие, защото, първо, двете войски били от една и съща вяра и, второ, понеже сам той бил съпруг на сестра му и не би желал да го има за неприятел, а за приятел, ако, разбира се, върнел градчето, което бил взел с предателство. Ако ли не го върнел, той, поставяйки на знамето кръста, който по-рано му бил изпратил, щял да се отправи срещу него. И Михаил също чрез пратеници съобщил на императора, че по същия начин той и неговата сестра са деца на баща си. Прочее редно било, като имал сам цялата бащина власт, и сестра му на законно основание да получела известна част от бащиното наследство. Императорът каза, че той желаел това много и му дал като на сънаследник на бащиното наследство не само градчето Вукелон, но и други градове... Михаил, който се бе разположил и сам на лагер наблизо, веднага отговорил и казал, че не подобавало нему, който е император, да бъде под властта на друг император, но ако желаел да получи градчето Вукелон, вместо него да дадел многонаселения и голям град на Черно море Созопол. Тогава императорът не отговори нищо, но нареди пратениците да почиват в лагера. На следния ден на разсъмване заповяда цялата войска да се въоръжи... А пратениците колкото могли по-бързо пристигнали при своя владетел и съобщили думите на императора и че войската, която е толкова голяма и така въоръжена, била вече на поход срещу тях. А Михаил, който преди това не смятал да влиза в сражение с ромеите, като ги видял да се насочват към сражение, а и като научил за множеството и колко голямо било въоръжението, реши, че не трябва да се излага на явна опасност в неприятелска страна. И той проводи отново пратениците по най-бърз начин при императора и извести, че щял да предаде градчето Вукелон и щял да живее занапред в мир, и помоли императора да върне войската в лагера си. Императорът, като видя, че връщането им ще бъде почетно и че победата е безкръвна, радостно се върна в лагера... И поради това императорът реши да се възползува от случая и да не се стреми към нищо прекалено. Защото предишните години, когато при управлението на стария император Андроник мизите извършваха много нападения срещу ромейската държава и понеже никой не им се противопоставяше, императорът с пратеничества и убедителни думи отстраняваше споровете с тях, [сега те] мислеха, че ромейските императори не биха могли да издържат дори погледа им като на непобедими. . . Все пак, когато бе сключен мирният договор, Михаил върна Вукелон на императора и на следния ден, срещайки се на коне, подновиха и приятелството и вече война не се води между ромеи и мизи, но занапред заживяха в мир. Когато решиха помежду си, че в бъдеще ще се срещат на това място, когато е нужно, единият се върна в Мизия, а императорът — в Цариград и войската бе разпусната по градовете.

Сключване на съюз между България и Византия

А императорът се върна във Византион. Когато беше там, царят на мизите Михаил му съобщи да се срещне с него, ако му е удобно, и да подновят договора и мира. Защото срещата преди това, която станала в Адрианопол, била кратка и тревожна, тъй като времето и положението пречели поради случилата се тогава война. И понеже на императора бе удобно, направиха срещата между Созопол и Анхиало в така наречената Кримни и сключиха здрав мир и вечен съюз и като се разделиха, върнаха се в родината си. . .

Из „Ромейска история“ на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *Gregoras*, цит. съч., I, с. 379—380.

Среща с български стражи при Струмица през 1326 г.

Докато още ние бяхме в такова тежко положение, изведнъж се появиха от тамошните скали и пропасти някакви мъже, облечени в черни дрехи, които бяха от вълна и овчи кожи, които сами си приготвяли от овците, когато имали нужда. Тия мъже бяха същински демонски привидения. Наистина те не бяха целите в желязо като тежко въоръжените войници, но и не бяха съвсем без оръжие. Повечето имаха в ръцете си някакво оръжие за сражение отблизо, каквито са например копията и брадвите. Някои пък имаха и стрели. В първия момент ужас и страх обзеха нашите. И можеше ли да бъде иначе? Нали ние се намирахме в чужди места при непрогледен нощен мрак и при това сред хора, които не знаеха нашия език? Повечето местни жители са преселници от мизите, които живеят наблизо, и имат начин на живот като нашите единородци. Ние се ободрихме и скоро дойдохме на себе си, защото те ни приветствуваха ласкаво и добродушно на своя език, без да показват никакви разбойнически намерения било поради това, че според нашия брой те бяха твърде малко, било пък бог ги беше възпрял. Аз допускам повече второто, а по-малко първото, защото като местни жители, ако наистина бяха замисляли разбойничество, те биха се възползували от непрогледната тъмнина и

непроходимите гори и биха нападнали от засада на нас, чужденците, лесно биха ни победили, както е лесно хората с очи да надвиват слепи. След като и те получиха подобно приветствие от наша страна (някои от нашите разбираха нещо от техния език), те веднага ни съобщиха причината за тяхното пребиваване там. Те били пазачи по пътищата и трябвало да прогонват всички, които биха пожелали да плячкосват съседните области.

2. БИТКАТА ПРИ ВЕЛБЪЖД (1330 г.) И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., I, с. 427—431.

Немного дни след това от Запад бе съобщено на императора, че войска на трибалите [сърбите] се готвела да нападне Ахрида, град на запад, разположен до планината Пиериа. И след малко трибалите опустошиха местата около него и като се разположиха край града, започнаха да го обсаждат. И императорът бързо дойде на помощ. Трибалите, като научиха за това, изоставиха обсадата и се върнаха в родината си. И императорът пристигна в Ахрида и се погрижи за града колкото можа и завладя веднага някои от разположените около него крепости, подчинени на трибалите. Той се погрижи за другите западни градове и веднага се върна в Димотика. А Михаил, царят на мизите, настроен враждебно срещу краля, архонта на трибалите, поради някакви недоразумения, се подготвяше да воюва срещу него. Когато разбра, че императорът е също негов враг, проводи пратеничество при него и го помоли да нападне краля, за да бъде сразен лесно от двамата. А тъй като и императорът реши, че е време да накаже трибалите, които обидиха ромеите, предложи на Михаил войска. Той добави, че и да не го вика, той сам смята с войска да нападне трибалите, понеже твърде много е оскърбен от тях. Императорът събра войска и като си набави всичко, от което се нуждаеше, през Пелагония нахлу в земите на трибалите и опустоши известна част от нея. Веднага завзе някаква крепост, наречена Вудзунис, а Деврица, Дуврунис и Каваларион и Сидерокастро, също крепости, си ги подчини доброволно. А и Михаил през Пеония с цялата си войска потегли срещу трибалите, разположи се на лагер в място, наричано от местните жители Велмаздис. Той пренебрегна неприятелите, тъй като те нямало да се осмелят да го нападнат. Архонтът на трибалите крал Стефан [Дечански], когато се видял обграден и от двете страни с неприятелски огън, реши, че не е в състояние да се противопостави на двамата царе, ако раздели войската си. Той предпочете да се срази с царя на мизите и като пристигна, разположи се с цялата си войска на лагер до него в удобно място, с тесен и мъчнодостъпен проход. Там постави пехота да го охранява така, че никой да не може да го нападне през него. Те водили преговори помежду си и като не могли да се разберат, решили, че трябва да воюват. Съгласили се да сключат примирие за един ден, за да се сражават на следния ден. Тъй като вече не достигала храна в лагера на мизите, царят Михаил решил, че трябва да изпрати отбрана войска за храна в деня на примирието. И по-голямата част от войската се пръснала по околните места за грабеж. А кралят, като видял пръснатата войска на мизите и като счел, че моментът е удобен да се нахвърли върху Михаил, който бе надхитрен от него, с най-голяма бързина взел въоръжената войска и като довел триста тежко въоръжени алемани, пренебрегнал договора и потеглил срещу мизите. Като видял идващата войска на трибалите, Михаил разбрал, че е излъган, но и сам с възможна бързина въоръжил войската и я извел за сражение. И преди да се подредят, трибалите нападнали, обърнали мизите в бягство и ги победили напълно. Едни от тях избили в сражението, а колкото хванали живи, взели им оръжието и ги освободили. Защото не бе редно да се поробват помежду си, тъй като бяха едноплеменни. Михаил, ранен смъртно, бил хванат още жив и отведен в лагера на неприятелите. И като живял малко, умрял. Трибалите разграбили лагера на мизите. А когато пръснатата за продоволствие войска узнала за поражението на своя цар, едни от тях, заловени на различни места, били избити, а по-голямата част от тях намерила спасение в бягство. А кралят след победата не се отправи срещу ромейския император, който също нападаше и обсаждаше градовете в граничните земи между неговата и ромейската държава, но остана разположен на лагер надалеч. Неясно беше дали да събере повече войска, понеже наличната изглеждаше, че е неравностойна на ромейската, или да намисли нещо друго. След малко бе съобщено на императора, че знатните у мизите, след като умрял техният цар Михаил — било желаейки да спечелят крал Стефан, било пък че кроели нещо друго, изгонили сестрата на императора заедно с децата, а на сестрата на Стефан, която преди това бе съпруга на Михаил, и на децата ѝ предали и дворците, и властта над българите. Императорът събра съвета на знатните и се съветваше какво трябва да прави. И реши, че трябва да напуснат тамошните места, понеже нямало да спечелят почти нищо за себе си, тъй като кралят вече се освободил от войната с мизите и би могъл лесно да се защищава срещу тях, като опустошават страната му, и да се отправят бързо срещу Мизия, понеже надеждите там бяха големи. Повод за война имало немалък: лишаването от власт на сестрата на императора, която имала по-голямо право да управлява, понеже сестрата на краля била изгонена още докато бил жив Михаил. А императорът, след като реши да се върне, постави стражи в градовете, които неотдавна му се бяха подчинили доброволно, прояви внимание към останалите погранични градове. . ., взе цялата останала войска и се върна в Адрианопол. Немного дни след това събра и останалата ромейска войска, колкото имаше, и нахлу в Мизия. И освен това, като опустоши извънредно много страната и си подчини доброволно намиращите се под властта на мизите градове Анхиало и Месемврия и Аетон, Ктения и Росокастро и Диампол, върна се в Цариград.

Из сръбските летописи

Превод на П. Петров от Љ. *Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, с. 199.

След това излезе скитският владетел, наречен Михаил, цар български, с голяма сила, т. е. татари, бесараби и други околни народи, искайки да го отстрани от отечеството му. Но този блажен [Стефан Дечански] се устреми срещу него и го уби в лето 6838 [= 1330] на Велбъжд.

VII. БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ЦАРУВАНЕТО НА ИВАН АЛЕКСАНДЪР

(1331–1371)

1. ВЪЗКАЧВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА ИВАН АЛЕКСАНДЪР НА БЪЛГАРСКИЯ ТРОН

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., I, с. 458—470, 504—505, 507—511; II, Воппае, 1831 с. 88—92, 336—339.

Българо-византийската война през 1331 г.

В началото на пролетта дойде писмо от Цариград до императора, което му известяваше, че двама от знатните у мизите, протовестиарият Раксин и логотетът Филип, въстанали срещу управляващата ги съпруга на Михаил, която бе леля на крал Стефан, и я лишили от властта. Тя заедно с децата си избягала и отишла при своя племенник краля. А онези убедили и другите динати на мизите и посочили за свой цар Александър, племенника на царувалия преди това Михаил и син на Срацимир. Щом заел властта, той взел колкото войска имало у мизите и немалка съюзна скитска войска и се отправил на поход срещу предалите се преди това доброволно на императора градове. И освен Месемврия едни от тях си подчинил с оръжие, а други доброволно. Императорът, като научи за това, реши, че не е нужно да остава в Солун, но се вдигна оттам и пристигна в Цариград. И най-напред изпрати за началник в Месемврия протостратора Синадин. Той се страхуваше да не би жителите на Месемврия да се отметнат, преди да бъде приготвена войската. Нареди да се събира войска в Цариград и сам се готвеше да воюва срещу мизите... Той се вдигна от Цариград и след малко дни нахлу в Мизия и опустоши известна част от нея: като премина Хемус, отново доброволно си подчини другите градове, които преди това притежаваше. А Анхиало все още се владееше от мизите. Защото Александър, царят на мизите, като узнал за нахлуването на императора, бързо се притекъл на помощ с цялата си войска от мизи. И като пристигнал, разположил се на лагер при Айтос, отстоящ недалеч от императора, който се бе разположил на лагер при Росокастро.

Освен това двете войски ги разделяше един тесен и каменист проход, който Александър успя да заеме и го пазеше, като бе поставил пехотна войска. А императорът, като узна, че Александър се е разположил на лагер наблизо, на разсъмване на следния ден заповяда войската да се въоръжи. Като се въоръжи, той я пое наредена за сражение, дойде близо до прохода, който се пазеше от Александър, и подканяше мизите към сражение. Защото не беше възможно да ги нападне в лагера поради неравния и тесен проход, който се пазеше от тях. Като прекара деня там в бойна готовност, понеже никой не излезе срещу него, върна се обратно в лагера си. И немного дни след това отново пристигна с въоръжената войска, за да се срази, но прекара деня, както и по-рано, при входа на теснините. А мизите и тогава не се осмелиха да слязат в равнината и да се сражават с императора при равни условия. Той отново се върна в лагера си, като уплаши варварите със смелостта си. Александър видя, че не е в състояние в открито сражение да се противопостави на императора, и проводи пратеничество и преговаряше за мир... Императорът, понеже думите му се сториха любезни и приемливи, пък и Анхиало превъзхождаше много Ямбол, счете, че никак не би бил упрекнат даже ако даде и нещо за мира. И понеже липсваха припаси за войската и вече имаше голяма оскъдица в лагера, та трябваше или да се сражават с неприятелите, или да отстъпят, а освен това, виждайки желанието у мнозина да се върнат в родината си, той прие пратеничеството и договорите станаха при тия условия — ромеи и мизи да сключат мир и никога да не се онеправдават взаимно. Но ромеите да получат Анхиало, а да дадат Ямбол и в бъдеще да живеят в мир и всеки да владее това, което има. Договорът между двамата императори беше сключен при тия условия на 17 юли. От двете страни се явиха пълномощници, за да предадат градовете и да положат клетвата...

А в същата нощ, през която смятаха да се положат клетвите на следния ден, при Александър дошла съюзна войска от скити. Той ги беше повикал срещу чичо си Белаур, който въстанал срещу него и като му бил отнел част от царството, бил безпощаден и жестоко опустошавал страната. Той сметнал, че добре може да се възползва от случая, ако ги поведе срещу императора с измама, и затова им казал, че чичо му се намирал наблизо и трябвало да го нападнат, преди да узнае... И като разчиташе на тях, Александър с готовност влезе в сражението и смело потегли напред.

Когато се приближиха едни до други така, че да се виждат, когато слънцето се издигна над хоризонта и даде възможност да се види по-ясно войската, тогава вече ясно се виждаше, че войската, която напредваше, е скитска. Защото те не бяха наредени заедно с мизите, но си имаха свой собствен строй.

Когато бяха толкова близко, че да нападнат, скитите отбягнаха императора и предните редици, а нападнаха тила, който след малка съпротива бе обърнат в бягство и бе преследван чак до Росокастро. А ромеите се струпаха там и се защищаваха от варварите извън стените. Императорът с предните шест отреди, макар задните да бяха обърнати в бягство, ни наймалко не отстъпи, но веднага потегли срещу мизите и се сблъскаха малцина с мнозина. Когато сражението стана твърде тежко и продължително и ромеите показаха голяма храброст и мъжество, накрая те бяха надвити от множеството мизи и, изпаднали в тежко положение, отстъпиха назад. А императорът заедно с великия доместик и с Мануил Асен, брата на жената на великия доместик, който командуваше императорския отред, и с други 50 отбрани измежду знатните най-напред прогониха намиращите се срещу тях. После, след като сражението стана твърде ожесточено и мнозина [неприятели] се стекоха, те не можаха да запазят строя, но като се пръснаха кой както можа, отстъпиха... Същевременно императорът и тези, които бяха влезли в сражение с мизите, макар и да беше настанало бягство, като отстъпваха, без да се обръщат, не допуснаха да бъдат обстрелвани в гърба, но като се отбраняваха и защищаваха, дойдоха до Росокастро. А там, като се събраха с останалата войска, заедно геройски се отбраняваха срещу скити и мизи до третия час на деня. А варварите, като не можаха да постигнат нищо повече (те не можаха да дойдат да превземат със сила Росокастро), пръснаха се и се върнаха в собствения си лагер. В сражението паднаха и бяха пленени 37 ромейски конници, от които шест бяха от императорския отред, а пехотинци 65. Повечето или почти всички бяха пленени от скитите или погинаха. От мизите загинаха малко повече от ромеите. При това победата бе явно на страната на мизите, понеже ромеите не се противопоставиха, но като побягнаха безредно, дойдоха в Росокастро. А около обед на същия ден Александър, царят на мизите, изпрати Иван, един от своите знатни, като пратеник при императора и помоли сключените предния ден договори да останат нерушими и за по-голямо приятелство и сигурност на договорите, да сгоди дъщеря си за неговия син. Императорът отговори, че сключените договори харесвали и нему, тъй като той и по-рано смятал, че мирът е бил сключен не по принуда, но заради изгода... И царете положиха клетва според обичая. И пуснаха оцелелите ромейски пленници без откуп, защото така бе уговорено в договора. На следния ден, като се събраха на същото място, ядоха заедно и разговаряха през целия ден за случилото се предния ден по време на сражението...

Понеже всичко около брака на дъщеря му бе готово, [императорът се] вдигна от Цариград и пристигна в Адрианопол, за да извърши там бракосъчетанието. Пристигна и царят на мизите Александър заедно със сина си Михаил Асен и той, провъзгласен от него за цар. И в Адрианопол бяха изпълнени благословии и каквито обреди са определени от църквата при брака. В така наречените Комнинови ливади, отстоящи недалеч от града при така наречената река Тунджа, бяха приготвени ястия и напитки и всичко каквото е измислено за приятно прекарване на празненството. След като осем дни ромеи и мизи отпразнуваха заедно брачното тържество на своите царе, на деветия ден на разсъмване цар Александър и мизите с дъщерята на императора, тяхна царица Мария Палеолог, се върнаха в Мизия. Много знатни ромеи я следваха чак до Търново. А там останаха определените от императора лица, които щели да бъдат винаги с дъщерята, а останалите се върнаха у дома си.

Възобновяване на българо-византийския договор

А когато бе в Димотика, всякак се стараеше да направи напълно готови за военни походи сенаторите, обитаващи тракийските градове, и войската, а също така и ромеите. И той направи това в разстояние на няколко дни. После като узна, че царят на мизите Александър се е разположил на лагер с войската си в Стилбно, градче, подчинено на мизите и намиращо се в пограничните области на неговата и на ромейската държава, реши, че трябва да проводи пратеничество при него. И като проводи пратеници, съобщи, че се намира в Адрианопол и желае да разбере дали той предпочита повече войната, отколкото мира. Защото отсрочката, която бе дал на неговите пратеници, когато бяха в Цариград, вече изтичаше. А Александър, виждайки, че ромеите не са се изплашили, както мислеше, но са готови да се защищават срещу тия, които искат да ги обидят, и не можейки да ги убеди нито със заплахите по пратениците, нито с подготовката си за война да постъпят според желанието му, и считайки, че за него е безполезно да почне война, съгласи се на споразумение с него. И веднага, като бяха подновени предишните договори и клетви, Александър се върна в Търново в двореца си.

Намеса на България във византийските междуособици

И Александър, царят на мизите, като не можа да завземе Адрианопол, дойде до Димотика и се разположи на лагер, без да преминава Хеброс. Като отдели немалка част от войската си, изпрати я да опустошава градовете в Тракия. Случи се така, че войската, която се връщаше от Цариград с пинкерна Ангел, срещна немалък брой от тях и ги изби в сражението, понеже бе по-силна. А същевременно и персийската [турската] войска, която дойде по крайбрежието на Тракия за плячка, като срещна случайно останалите мизи, изби и плени някои от тях. Останалите се върнаха в собствения си лагер не само без нищо, но след като бяха загубили мнозина от своите. Александър, въпреки че преди това се отнасяше презрително към императора Кантакузин, сметна, че не може да му се противопостави ни най-малко, понеже бе притиснат от две страни — от ромеи и от перси; освен това, като узна, че императорът има достатъчно голяма и храбра войска в Димотика, уплаши се и за останалите да не би храбростта му да му навреди. Затова той проводи пратеничество и поведе разговор за мир. От близките на императора тези, които бяха млади и по-дръзки, го съветваха да не приема мира. И го поощряваха повече към сражение. Той обаче не скланяше, като смяташе, че войната не ще им донесе никаква изгода. „Защото — казваше той, — ако бяхме водили борба само с мизите, смелостта ни би имала някакъв смисъл, а сега ние трябва да обмислим как да се браним не толкова от тях, а по-скоро от тези в Цариград. Защото, ако победим мизите, ние само ще ги прогоним оттук, което те трябва да направят — било че бъдат победени или не. А ако ние сами бъдем победени, ще доведем неприятелите като че ли нарочно срещу нас. Така че какво по-изгодно и по-полезно би било за тях, отколкото ние самите да извършим поради безумие това, за което те се молят? А освен това понеже и Александър не ни е дал сериозен повод за война, бихме постъпили несправедливо, ако не пожелаем да сключим мир. Защото той не би потеглил на поход срещу нас, но като пристигна по друг повод, нареди им, без да иска. И така, понеже войната не е от полза за нас и понеже нямаме справедлив повод [за нея], трябва да предпочетем мира.“ Това каза той и като повика пратениците, преговоряше за договора. И тъй като и те бяха готови да се споразумеят, той им даде дарове и ги отпрати в техния лагер. Той проводи пратеничество при Александър и сам потвърди договора. Макар царете да желаеха и лично да се срещнат, за да заздравят повече приятелството, настъпилата тежка зима им попречи. Поради това войската на мизите се върна в страната си, понеже не можеше да издържи на палатки, като им измряха от студ известно число войници и коне. . .

Гражданите на Димотика, когато узнаха, че императорът [Кантакузин] отново се е върнал при трибалите [сърбите], се изплашиха и изпълниха със страх и смущение. . . Решиха, че трябва общо да се посъветват и да проводят пратеничество при Александър, царя на мизите, а освен това да сключат договор с него, за да им стане съюзник и приятел и да им помага срещу неприятелите и да се грижи за всичко, което

подобава на приятел към приятели. И ако императорът Кантакузин се върне, той щял да му благодари за съюза и за приятелството, а ако се случи да умре във война или по някакъв друг начин, преди да се върне, градът щял да му се предаде, като се отдели от ромейската власт. . . И [Александър] употреби всички средства, за да възпрепятствува завръщането му или пък, ако може, и да го погуби. И провождайки често пратеничества при краля [Стефан Душан] и при сестра си Елена, жена на краля, той ги подканяше да не пускат императора Кантакузин, но вързан да го пазят в затвора или дори да го убият, защото така би било възможно без усилие да завладее ромейската империя. Но кралят сметна внушенията му за неразумни и не ги прие, още повече че и жена му го подтикваше към същото. А Александър изпрати войска, колкото смяташе, че е достатъчна за обсадата на жителите на Димотика, и ѝ заповяда да пази разположилите се наоколо на лагер под предлог, че ще помага срещу ромеите, които обсаждат града, а в същност, за да затегнат сами още повече обсадата. И всичко бе извършено според желанието му. Понеже ромеите вършеха чести нападения, но твърде бързо се оттегляха, жителите в Димотика използваха случая и опустошаваха тракийските градове и през нощта, и през деня и чрез грабеж и плячка си набавяха необходимото за живот. А мизите нападаха и непрекъснато напираха в продължение на много дни и, разбира се, положението се влоши, тъй като всички рискуваха да погинат от глад. Наистина мизите пречеха еднакво и на ромеите да нападат жителите на Димотика, и на жителите да излизат от града. . . Разбира се, по такъв начин те поставиха жителите на Димотика в тежко положение, защото бяха извънредно много притеснени от оскъдицата. Императрица Ирина видя опасността и затова заповяда [мизите] да се оттеглят от града, понеже нямало нужда вече от тяхната помощ, тъй като те достатъчно помогнали. Заради тази помощ те изказаха голяма благодарност не само на техния цар, но и на самите тях. А те казаха, че по никакъв начин не щели да се оттеглят, но оставали твърдо там, за да помагат, защото техният цар им бил наредил така. Този отговор предизвика голямо смущение и страх всред жителите на Димотика. Защото гибелта им изглеждаше неминуема. . . А мизите, които се бяха разположили на лагер около Димотика, узнаха след известно време от съгледвачите си, че множество персийски кораби са навлезли в устието на Хеброс, и от страх и смущение се тъпчеха помежду си и веднага отстъпиха, като не знаеха къде да се скрият. А гражданите на Димотика, като не знаеха причината на бягството, се учудваха какво ли е смутило толкова мизите.

Из „Ромейска история“ на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *Gregoras*, цит. съч., II, с. 625—627, 631—632.

Едвам [Кантакузин] довършвал вече този строеж и трибалът Хрельо имал възможност да пристигне. Той по-рано се подчинявал на властта на краля на трибалите, но по някакви причини скъсал връзките на подчинение и си създал собствена власт в Струмица, надоблачната крепост, и във всички земи около река Стримон и до Амфипол. Поради гражданската ромейска война той бил уважаван от двете страни, станал страшен и мъчно победим за краля на Сърбия. Хрельо използвал някак си времето и сам станал щастлив от нещастието на другите и трупал собствено щастие от нещастието на съседите си. Същият, разбирайки още тогава и смятайки за сигурна бъдещата императорска слава на Кантакузин, се стараел да му бъде приятел и съюзник. Привържениците на византийците, подражавайки на ония триста спартанци при Термопилите, които някога преградили прохода за Ксеркс, тогава предварително завзели теснините около Христупол и с твърде голямо усърдие се установили там и пазили нощем и денем, за да бъде недостъпен оттам входът за императорската войска на Кантакузин. Уведомен, Хрельо пристигнал съвсем близо до Христупол с немалка войска, за да помага и доколкото е по силите му, да направи по някакъв начин по-лесно пристигането на императора в Солун. . .

Към края на лятото император Кантакузин тръгнал от устията на река Нест, като оставил отляво тия, които пазили теснините при Христупол, и превел своите войски през височините на планината. Той използвал по-дълъг и труден път, пълен с препятствия от скали, долини, дърветата и трънаците на гъстата гора. Все пак прекарал войската си и се разположил на стан на равнината край Филипи, където в миналото са воювали Брут и Касий с Октавиан Цезар.

Докато задържал там войската си на почивка, при него пристигнал Хрельо, като обещавал, че ще прави с готовност всичко по негово желание. Императорът пък му казал, че иска да го има за приятел, но в момента нямал никаква нужда от тази му помощ, защото разбирал, че Хрельо само с езика си му обещава помощ поради настъпилия страх от война. Намерението му обаче било лукаво и той очаквал да види точен и определен край на боя. Затова и сам императорът си послужил по отношение на него с думи, които му обещавали трайно приятелство. Задържал го много дни и после го изпратил радостен, понеже му обещал, че в бъдеще ще му бъде добър съсед.

2. РОДОПСКИЯТ ВЛАДЕТЕЛ МОМЧИЛ, ВИЗАНТИЯ И БЪЛГАРИЯ

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., II, с. 402—403, 403—407, 420—422, 426—432, 433—436.

Когато императорът [Йоан Кантакузин] обсаждаше Перитеорион и се приготви да го нападне със стълби и машини, крепостите Света Ирина и Повисд в областта на Меропа минаха на неговата страна. Жителите им дойдоха при императора и го помолиха да им назначи управител. Заедно с тях в същата планина живееха в неукрепени села и други номади, които поради благоразположеността си към императора (защото му бяха подчинени по-рано, още докато беше жив император Андроник) от всички други първи пристигнаха и доброволно се подчиниха на императора. Като обмисли кого да им постави за началник, реши, че трябва да повери властта над тях на Момчил не само поради това, че са едноплеменни, но и затова, че не му липсва храброст и смелост в сраженията и е твърде опитен в плячкосванията и грабежите. Този Момчил по род бе мизиец, но поради плячкаджийство и грабеж избяга оттам и отиде при ромеите, където бе зачислен от императора в списъка на стратиотите. Понеже винаги с удоволствие плячкосваше и опустошаваше много Мизия, понеже познаваше местата, той бе често съветван от управителите на пограничните области между мизите и ромеите да не започва война и да не върши такива опустошения, понеже бяха в договорни отношения. Той изобщо не можеше да се убеди и за известно време мируваше, но след това отново се захвана със същите работи. И той щеше да бъде наказан за злодеянията си, понеже стана омразен на мизите заради грабежите и не се доверяваше на ромеите, които искаха да го хванат. Затова избяга при трибалите [сърбите] и там прекара продължително време. След това император Кантакузин пристигна от Верея в Перитеорион, а той, който малко преди това се отметна от краля на трибалите, се присъедини към императора. Като видя, че той е подходящ за тази служба, предаде му крепостите и останалите села в Меропа, които бяха немалко. От тях Момчил събра немалка разбойническа войска. Конниците бяха малко повече от триста, а пехотинците — над 5000. Тогава императорът му повери командуването над всички тях и нареди да опустошава градовете, които не биха минали на страната на императора.

А понеже той нямаше успех в обсадата на Перитеорион, изгори приготвените машини и след като цялата флота отплува за родината си, сам заедно с Омур и 6000 отбрани перси пристигнаха в Димотика. . . Той прекара малко дни в Димотика и след това замина за Родопа. И веднага всички градчета в Мора минаха на негова страна — освен едно, наречено Ефрем. Миналите на негова страна градчета не претърпяха нищо лошо от персите,които обаче жестоко опустошиха Ефрем. Той постави за управител на градчетата брата на жена си Йоан Асен и веднага се върна в Димотика. Като изпрати ромейска и персийска [турска] войска срещу градовете в Тракия, той искаше да му се подчинят.Понеже не му се подчиняваха, опустоши ги, доколкото бе възможно, а всички села бяха разрушени и поробени се предаваха на близките им. И мнозина загинаха. . . Тъй като имаше и друга област в Родопа, подчинена на ромеите, наречена Станимака и Цепина, в които градове имал и не по-малко от хиляда твърде храбри конника и много пехота, той реши, че трябва да се отправи на поход срещу тях. Те излязоха от Димотика и дойдоха до Мора. Там, понеже Омур заболя, останаха, докато оздравее. . .

Императрица Ана, патриархът, великият дук и останалите знатни решиха, че трябва да се проводи пратеничество при Александър, царя на мизите, за да им помага срещу император Кантакузин. Защото персийската войска опустошаваше и неговата страна. И той обеща, ако му дадат като награда за помощта градовете при Станимака и Цепина, по-големи и по-малки, заедно с намиращата се в тях войска. А те бяха девет: Цепина, Кричим, Перущица, Света Юстина, Филипопол, град забележителен и голям, Станимака, Аетос, Беаден и Косник. Войската по-рано била над 1500 души. А тогава — по време на ромейската война, понеже [войниците] бяха избити, бяха останали малко повече от хиляда, всички твърде храбри и неотстъпващи по храброст на някои от останалите воюващи при ромеите. Те, когато узнаха молбата на Александър, предадоха на драго сърце градовете, понеже се уплашиха, както изглежда, да не би, ако и тези градове минат на страната на император Кантакузин, да ги имат за неприятели вместо съюзници и подчинени. И като че ли по споразумение предпочетоха да имат за съюзник повече Александър, отколкото император Кантакузин за неприятел. Така те проявиха голяма грижа и старание да не отслабне властта на ромеите. Когато Александър получи градовете, те поискаха [от него] военна помощ според уговорката. А той казал, че не може [да я даде], докато персите пребивават в Тракия. Ако могат по някакъв начин да ги убедят да се върнат в Азия, тогава вече на драго сърце ще потегли срещу Кантакузин. . .

И царят на мизите Александър дойде с цялата си войска при Стилбно, за да помогне на младия император Палеолог, както беше обещал. . . Те проводиха пратеничество и при Момчил, комуто император Кантакузин даде властта над крепостите

в Меропа и над останалите номади, и го убедиха с много обещания да почне война срещу него. Защото той беше вече известен и разполагаше с достатъчно войска. Войната пламна отвсякъде около императора и той. . . проводи пратеничество при Александър, царя на мизите, и го увещаваше да мирува, тъй като войната срещу императора щяла да причини не след много нещастия на самия него. . .

А когато пратениците на император Кантакузин дойдоха при него и му съобщиха целта на идването, царят на мизите Александър не отговори нищо. Той пристигна с войската до Мора, за да си подчини, ако може, тамошните градчета, подвластни на императора. Едно от тях, наречено Хиперпиракион, преди да дойде Александър, бе приело изпратения от него архонт. Щели да приемат и гарнизон. Императорът, когато узна от пратениците тия неща, тъй като персийската войска беше налице. . ., с голяма бързина се отправи към Мора срещу мизите. Александър, като разбра, че не може да излезе в открит бой, с голяма бързина премина Хеброс безредно и неорганизирано и се разположи на лагер там, понеже реката щяла да попречи на императора да влезе в сражение с тях. При преминаването загинаха малко войници, а много коне и обоз не само поради течението, но и понеже наредените най-отпред от императора нападнаха мизите, докато още преминаваха. Императорът отново си възвърна Хиперпиракион, а началникът, [назначен] от Александър, можа да избяга, щом узна, че императорът идва. Александър пък, като влезе веднага във връзка с пратениците на императора, сключи договор и ги отпрати. Той каза, че нищо несправедливо не е извършил, за което императорът справедливо да си отмъщава, и се върна в родината си.

Императорът се зарадва, че е отстранил Александър, и се готвеше да нападне жителите на Хераклея, които бяха благоразположени към младия император. Момчил, убеден от цариградчани да почне война срещу императора, като узна, че той е пристигнал в Димотика, нападна Абдера, където стоели на котва пристигналите в помощ на императора петнадесет кораба, пратени преди това от Омур. Те се охраняваха от двеста и петдесет перси, а останалите следваха императора. По време на това нападение Момчил изгори три от тях, понеже останалите се спасиха. Нито един персиец не загина. А един човек пристигнал при хората на императора и съобщил, че Момчил при нападението бил изгорил всички кораби и бил избил стражите, като никой не е успял да избяга. Тези, които бяха въоръжени, веднага се втурнаха срещу Момчил. Императорът се опита да ги възпре, за да се отправят на поход срещу него със съответната подготовка и бързина, след като се завърнат от Хераклея, и доказваше, че походът срещу Хераклея е по-важен от всичко. А те отвърнаха, че няма нищо по-важно от това да отмъстят за гибелта на сънародниците си. Императорът видя, че не може да ги обуздае, и изпрати ромейска войска, за да опустоши владенията на Момчил, който вече явно се бе отметнал, а и защото се страхуваше за варварите да не бъдат избити от него, който имаше боеспособна войска и не отстъпваше на никого от тогавашните [военачалници] по храброст и мъжество. А Момчил, като подозираше, че императорът не ще понесе обидата, но ще изпрати войска срещу него, което и стана, събра хората си в градовете и крепостите и сам се приготви за сражение. Като видя, че персийската и византийската войска са по-силни, за да рискува срещу тях, реши в момента да кротува и да ги остави да плячкосват, а когато се завръщат, да ги нападне и ако може, да им навреди. Заедно с войската си пристигна при Перитеорион, който бе още подвластен на императрицата, и изчакваше заминаването на войската... Същевременно съгледвачите пристигнаха и известиха, че приближава войска, но те не видели точно откъде идва... Това бе Момчил с хиляда отбрани войници. Той се научил от съгледвачите си, които сам изпратил, че императорът се намира в настоящия момент в Месина. Защото Перитеорион отстои недалеч от Месина. Императорът събра хората около себе си и в боен ред се устреми през Месина към Комотини. Момчил, като видя, че те не побягнаха изведнъж, но заминаха бавно и в боен ред, уплаши се да не настане смут около него и да ги нападнат изведнъж неподредени и разпръснати, ако са останали в засада в развалините на града. Затова той събра войската си, която бавно потегли в три отреда. Когато императорът и хората около него бяха извън развалините [на града] и нямаше никакво подозрение за засада, хората на Момчил се нахвърлиха неудържимо върху тях. След като всички се втурнаха да бягат, тия от неприятелите, които бяха изтичали напред, се намериха близо до императора (защото той бе останал последен от другите). Той се защищаваше, заобиколен с тия, които бяха успели да се притекат първи. И когато императорът влезе в бой с неприятелите, конят му бе убит. Един от приближените на императора, който беше там, по име Ланзарет, слезе от коня си и го даде на императора, като същевременно му помогна да се качи. Когато се качваше на коня, някой го приближи и го удари с меч по главата, без да му навреди нещо, понеже здравият шлем издържа на удара. После той се бранеше през целия път, като нанасяше и получаваше удари (защото мнозина неприятели бяха връхлетели върху него) и така пристигна в Комотини, спасен като по чудо... Така, без някой да очаква, императорът се спаси от толкова голяма опасност, а Момчил незабавно се върна... А Момчил след малко, когато нападналата го войска се върна, проводи двама от пленниците, Апелмене и Теодор Каваларий, при императрица Ана и искаше възнаграждение за съюза и за участието си в битката срещу неприятеля. Тя радостно прие молбата и го провъзгласи за деспот. Той проводи пратеничество и при императора и го молеше да му прости, понеже се показал неблагодарен и се отблагодарил лошо на благодетеля си. Съобщи му, че вече не ще действува необмислено. Императорът, като видя, че е безсмислено да отмъщава тогава и че е безполезно да има Момчил за враг, който може да вреди, помири се и му прости, изчаквайки удобния момент. След като научи, че той е провъзгласен от императрицата за деспот, сам го удостои с титлата севастократор. [Момчил] реши, че е удостоен от него повече, отколкото от импературицата, и, разбира се, желаеше да бъде за кратко време на страната на императора... Същевременно царят на мизите развали договора с императора и обеща, че ще помага... Когато ставаха тия неща и Момчил, който бе удостоен от императрицата и се нарече деспот, почна веднага война срещу императора, за да опустоши градовете в Халкидика, колкото бе възможно... А Момчил се издигна и стана вече велик поради гражданската война всред ромеите и като сметна, че е достатъчно силен да образува свое царство, едновременно се отметна от император Кантакузин и от императрица Ана, макар че бе удостоен от нея с титлата деспот. Той воюваше едновременно и с двете страни и си подчини градове и села. Най-много бе безпощаден към сина на императора Матей, като го нападаше и вършеше постоянни грабежи. Той беше събрал близо четири хиляди конници, всички подбрани по храброст, и изглеждаше, че е непобедим поради храбростта си и природната защитеност на местата, които владееше...

Омур помоли императора да не се бавят, а да се отправят срещу Момчил. Варваринът му се гневеше заради дързостите му срещу императора. Понеже ромейската войска не беше готова, варварите се отправиха срещу Мизия, като казаха, че веднага ще се върнат, щом ромейската войска се приготви. Когато императорът се опита да ги възпре и им казваше, че е сключил договор и съюз с Александър, те не послушаха, като казваха, че са неприятели на мизите. Те нападнаха и се върнаха с голяма плячка от роби и добитък. След това, когато и ромейската войска се приготви, те настъпили срещу Момчил. А Момчил имаше вече голяма войска и си бе създал собствено царство. Той нападна и завзе Ксанти, владееше всички крепости в Меропа и достигна чак до Мора. Като се научи, че императорът се готви да отиде срещу него с персийската войска, проводи пратеничество и се опита да го измами, както и порано го бе измамил. Разкайваше се много за неблагодарността си към него, понеже, след като толкова много го е бил облагодетелствувал, той се бил показал лош, забравил добрините, и ако му простел [сега], никога след това не щял да действува необмислено, но щял да му служи вярно. А когато молбите не му помогнали никак и като узна сигурно, че войската идва, събра колкото войска имаше около него и сам се отправи за да се сражава с всички едновременно — и с ромеи, и с варвари. Наистина безумието и дързостта го докараха до такова голямо безразсъдство. Когато дойде в Перитеорион, пристигнала и персийската войска. А преди това настояваше пред жителите на Перитеорион и ги принуждаваше да го приемат, но те не го приеха, а му затвориха вратите, като сочеха варварите и го подканяха да се сражава с тях, та градът да бъде на победителите за храбростта им. Наистина те се бояха да не би, като избегне опасността, да ги накаже жестоко за предателството. Той беше неумолим в гнева си и сурово и нечовешки убиваше негодуващите и наказваше със смърт и при малки, и при големи провинения. И затова, за да не изглежда, че изобщо са се отметнали от него, те приеха братовчеда му Райко заедно с петдесет войници, та, ако победи, приемането на братовчеда да послужи като извинение при гнева му. А ако бъде победен и убит, онези, бидейки малцина, не биха били никаква пречка гражданите да направят това, което решат, че е полезно. Момчил нареди войската при укреплението пред града, като смяташе, че ще устои, като има и укреплението, което ще го подпомогне немалко. Персите прочее нападнаха първи, отблъснаха войската на Момчил, която беше около пет хиляди души, и разрушиха укреплението. Повечето от войската се пръсна за грабеж и същия ден нападна и опустоши всичко до Мигдония. Императорът, който вървеше отзад заедно с Омур и останалата войска, забеляза, че войската на Момчил не е била победена, но че само отстъпва по пътя пред персите. Защото виждаше, че е подредена правилно и в боен ред, поради което изглеждаше, че сражението тепърва предстои... И Момчил също така нареди войските и потегли за сражение. Когато се сблъскаха, стана тежко сражение и войските дълго време устояваха една срещу друга. Все пак войската на Момчил бе победена и мнозина от нея загинаха. Когато войските на Момчил бяха притиснати към стените на града, понеже за конете нямаше изход и място за разгръщане, тъй като оставаше малко пространство между неприятелите и стените на града, а жителите на Перитеорион не бяха наклонни да ги приемат, Момчил пръв слезе от коня, а след него и всички други и те се хвърлиха срещу неприятелите. Сражаваха се пеша, като се биеха мъжествено и устояваха дълго време било поради храбростта си, било понеже градът пречеше да бъдат обкръжени и мнозина паднаха в сражението. Докато Момчил бе жив, храбростта не ги напускаше и те не си предаваха оръжието. А когато и той падна в сражението, останалите веднага предадоха оръжието си и бяха пленени от ромеите и персите, без да може да избяга нито един. И това, което разправят при големите нещастия, че не бил останал дори факлоносец, същото тогава се случи и с войската на Момчил. Наистина едните паднаха в сражението, а другите бяха пленени. А тези в Перитеорион, които бяха застанали по стените, нито се сражаваха в полза на Момчил, нито сами се намесваха, но седяха по стените само като зрители на боевете. Императорът проля сълзи за нещастието не само поради промяната на положението, защото малко преди това той [Момчил] замисляше големи неща, като смяташе, че е непобедим и опитен стратег, и в един миг загина безславно, мачкан от враговете, но също и затова, че загиналите, които бяха толкова многобройни и бяха показали такава храброст и доблест, бяха ромеи... Така Момчил за кратко време достигна цветущо положение и изглеждаше, че се е издигнал до голяма слава, но бързо залезе и пропадна. След сражението императорът пристигна в Ксанти, където бе домът и съпругата на Момчил. Жителите на Ксанти, като не знаеха в началото нищо за Момчил, разпитваха за него къде е. Когато узнаха, че по време на сражението той и цялата войска са загинали, оплакаха смъртта на близките му и предадоха града на императора. Императорът прояви голямо внимание към съпругата на Момчил. Той заповяда да не ѝ отнемат нищо от имуществото, но да запази всичко и или да остане на ромейска земя, ако желае, или пък да замине за родината си. Защото тя беше от Мизия. Понеже предпочете да се върне в родината си, тя с цялото си имущество замина при мизите.

Из „Книгата за напътствията“ от Енвери

Историята на турския поет Енвери, завършена в 1465 г., описва войните на селджукските и османските турци в стихове. В нея основно място заема описанието на подвизите на владетеля на Смирна Умур паша. Съчинението на Енвери съдържа интересни сведения за българската история в периода 1343—1345 г., към който се отнасят и приведените откъси. Превод на В. Гюзелев от Le Destān d'Umūr pacha (Düsturname-i Enveri). Texte, traduction et notes par Irene Melikoff-Sayar, Paris, 1954, с. 101, 104, 110, 123, 124.

Имаше в сръбската земя един войн,
наречен Момчил; той бе много висок.
Начело на четири хиляди души той дойде при пашата [Умур],
на когото тези отдадоха почит, скръствайки ръце пред гърдите.
Той целуна ръката на пашата и на текфура [Йоан Кантакузин]
и се постави в тяхна служба, този смелчага.
Всички, които го виждаха, биваха изумени,
всички бяха учудени от неговия величествен вид;
той бе висок, колкото двама души,
гледан отстрани, наподобяваше минаре.
Пашата го облече в турски дрехи и го взе на служба с армията му.

После корабите навлязоха в Марица и се отправиха към Димотика.
Пашата се върна в Гюмюлкюне [Гюмюрджина],
армия излезе срещу му, тя идеше като поток.
Момчил се качи на своя кон и го пришпори,
воините на вярата атакуваха с него;
изумени от неговия величествен вид,
неверниците [християните] се уплашиха, да се приближи никой не посмя.
Навсякъде се разнасяха викове, молеха „милост“.
Той, шахът на света, направи знак с ръка на Момчил,
пашата го извика и му рече: „Аз давам милост,
пощади тези хора, о храбрецо.“
Оттам те взеха много богатства и платове,
злато и сребро, а също и скъпоценни камъни.
Имаше един град в близост до морето,
като напусна онова място, владетелят дойде тук;
това бе град Игрикан [Грацианопол]; много хора излязоха оттам
Пашата ги атакува, но отстъпи,
после се обърна и пришпори отново коня си срещу тях.
Врагът бе победен. Би ли се намерила възхвала за това?
Повечето бяха убити, а някои пленени,
емирът си присвои петдесет коне с ризници.
Те нахлуха в земите на сърбите и българите и отвлякоха много волове, кобили и овце,
те заграбиха също ечемик и жито в изобилие и всичко откараха в Димотика.

÷

Неговите хора [на Умур] нахлуха в равнината Загоре,
те опустошиха, разориха и опожариха тази област.
После, като изпратиха конете си по пасбищата,
останаха в Димотика.

÷

Албанците, гърците, българите и франките
се съюзиха, за да воюват срещу него [Умур паша].
Те отидоха да намерят пашата и се оплакаха нему,
те му разказаха всичко, което пашата бе им сторил.

÷

Пристигайки на другия бряг,
те [Умур паша и Сюлейман бег] починаха тук ден или два;

после нахлуха в страната на Александрос [Иван Александър],
оттам взеха богата плячка и я разориха.
Този път той [Умур] тръгна към Одрин
и рискува своята войска, за да направи лесно трудното.
Синът на текфура му отдаде почит,
целуна му ръката и му отвори вратите на крепостта.
Оттам се отправи към Димотика.
Неговият брат [текфурът] го посрещна и му отдаде почит;
той му даде угощение, те разговаряха;
пашата му разказа всички свои подвизи.
После текфурът тръгна с него [Умур],
за да се сражава срещу враговете си.
Те пристигнаха в Гюгерчинлик [Перистерна], там събраха хараджа,
после преминаха пред Игрикан, но и тук не останаха.
Игрикан и Гюгерчинлик им поднесоха дарове,
защото те още по-рано бяха покорени.
Момчил бе станал враг на текфура,
той бе хвърлил неговия пратеник в затвора и не беше такъв, какъвто преди.
Той започна битка срещу пашата,
пашата го срази — не му остави сила
и му отряза главата, понеже Момчил не искаше милост.
И плени неговите храбри воини — този щастлив човек!
Той [Умур] вече пое пътя към Солун,
когато един пратеник му донесе вест: той му каза, че текфурът на Истанбул [Алексий Апокавк]
бе напуснал вече този свят — големците го убили.

Из сръбските летописи

Превод на П. Петров от Љ. *Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, с. 207.

6854 [= 1346 г.]. Погубиха турците храбрия Момчил (снажен витяз, периторски войвода) и превзеха Перитор, месец април, 23 [ден].

3. ОТНОШЕНИЯТА НА БЪЛГАРИЯ С ВИЗАНТИЯ, УНГАРСКОТО КРАЛСТВО И ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ ПРЕЗ 1347—1371 Г.

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., II, с. 584—585, 595—596; III; Воппае, 1862, с. 159—165, 362.

Добруджанският владетел Балик се намесва във византийската междуособица

Когато императрицата [Ана] видя, че ѝ остава само град Константинопол (защото почти всички останали градове минаха на страната на император Кантакузин), проводи пратеничество при някой си Балик, владетел на Карвуна, и поиска помощ. Той радостно прие пратеничеството и изпрати в помощ на императрицата братята си Теодор и Добротица с хиляда отбрани войници. И те, като минаха през крайбрежните градове покрай Понта, убедиха ги да се отцепят от императора и да минат на страната на императрицата. Защото се надяваха, че те ще извършат нещо голямо. Императрицата прие мъжете с голяма благосклонност и уважение и омъжи дъщерята на великия дук Апокавк за Добротица и го назначи стратег на ромейската войска. А когато императорът пребиваваше в Димотика, Добротица заедно със своята и ромейската войска нападна Силиврия. Протостраторът Факрасес, оставен от императора с войска в Силиврия, като излезе заедно със силиврийците, влезе в бой с Добротица и го победи напълно. Добротица не познаваше местата и затова командуваше лошо и хвърли конниците в ровове, теснини и лозя. Поради това те бяха надвити и малцина загинаха в сражението, мнозина бяха пленени, като малцина успяха да избягат. По-знатните от тях бяха вързани и държани под стража, а останалите бяха съблечени и освободени. Насмалко и Добротица е щял да бъде пленен, но успял да избяга и се върна посрамен. След това поражение Добротица остана в Цариград вече с жена си ромейката и се радваше на голяма почит от страна на императрицата. А брат му Теодор се върна в родината си с останалата войска...

Турски набези в Тракия

А онези, като сметнаха за немалка загуба да се върнат с празни ръце, се отправиха на поход срещу мизите. Те избиха и поробиха мнозина по време на този поход, заграбиха твърде много добитък и като никога опустошиха Мизия. А се говореше, че императорът им бил разрешил похода, за да им се отплати за съюзничеството... Той обаче нямал никакво прилично оправдание за избиваните, поробваните и понасящите найголеми мъчения. Защото каква вина имат хора селяни, жени и пеленачета, които ежедневно биват убивани и продавани в робство, биват възпитавани във варварските нрави и закони и биват принуждавани да се откажат от създателя бог? Или каква вина имат опозорените девици, разрушените храмове, потъпканите и осквернени свети предмети, предадени в ръцете на безбожници против всяко право и справедливост?... А пък варварите преминаха в Азия с много пленници от мизите...

Сулиман направил това, както му наредил баща му. Той се представил за някакво измислено лице и през някакъв брод на Хеброс се отправил да плячкосва Мизия и отвличайки много добитък и хора, се върнал в Азия... Когато императорът се върна в Цариград, научи за царя на мизите Александър, че много се огорчил от станалото внезапно нападение на варварите, които опустошили извънредно много страната му. Той подозирал, че варварите не са нападнали по своя инициатива, но че ги е бил изпратил императорът. Това именно наймного го тревожело, понеже без да е давал никакъв повод за война на императора, той, Йоан Кантакузин, нарушава договора и опустошава зле земята му. Императорът проводи пратеничество при него и най-напред се оправдаваше относно нападението на варварите. То не било станало с негово знание, но те като станали твърде силни, изглежда вършели това по свой почин. Това ставало не толкова поради тяхната сила, колкото поради нежеланието им да се откажат от алчността си и от стремеж към чуждото. Те лесно могли, ако се споразумеели, да си помагат взаимно, колкото могат, и да възпират варварите... Императорът това съобщи на Александър. И онзи реши, че съветът на императора е полезен, и се залови за работа. Случи се и нещо друго, което го подтикна повече към действие. В дворците му в Търново имало някакъв нарочен пратеник. Събрал се много народ и когато той преминал между тях, а пратениците на императора го следвали, всички викали на своя език, че трябвало да направят всичко според предложението на император Кантакузин и на всяка цена да се предпочете мирът с него, за да не би, като бъде въвлечен във война, самите те да загинат, погубени от варварите. И те искали да се съгласи с пратениците. Когато Александър попитал пратениците дали са разбрали казаното, а те отвърнали, че не са разбрали, той им заговорил на гръцки и считал искането на тълпата за твърде добър признак, че делото е твърде полезно за тях, понеже, без да бъде питана от някого, [тълпата] сама съветвала това, което е изгодно. И той веднага се съгласи и отпрати пратениците. А императорът се зарадва, като научи, че Александър на драго сърце е приел предложението и е пожелал да даде пари за приготвянето [на флота] Той смяташе, че ще може да попречи на варварите да погубват с нападения ромеи и мизи, и се отправи да се приготви с флотата, за да се противопостави на варварите.

Последната българо-византийска война (1364 г.)

Александър, царят на мизите, изпрати помощ [на императора], който бе проводил при него пратеничество. Защото винаги подозираше император Кантакузин, че той не пречи на персите да опустошават земята му...

Когато това ставаше, и императорът потегли срещу градовете покрай Понта, подчинени на мизите. Защото имаше някакъв спор между него и царя на мизите Александър. И при първото нападение завзе Анхиало, а Месемврия обсади откъм сушата, като построи кула на теснината, където бе пътят. А откъм морето го обсади с кораби. И големият недостиг на вода измъчваше обитателите много (защото черпеха вода от някакъв извор немного далеч от града). Тогава обаче, възпирани от войската, използуваха водата (която се намираше в града), в малко количество и лоша. А Александър, царят на мизите, си послужи с много средства, за да прогони императора от обсадата (той прати на града военна помощ от собствената си войска и от варварите в Тракия, като ги привлече с пари). Това не даде резултати, понеже императорът обсаждаше усърдно защитниците и се сражаваше упорито срещу външните неприятели. Той се отказа от войната, проводи пратеници и обеща, че ще направи всичко според желанието на императора, убеди го да предпочете мира и му даде парите, които бе изразходвал за войната и немалко други неща. Императорът разруши кулата и се върна в Цариград.

Приписка към гръцки панегирик от созополския манастир „Св. Йоан Предтеча“

Превод на В. Гюзелев от *А. Пападопуло-Керамевс,* Монастырь св. Иоанна Предтечи на острове у Созополя и судьба его библиотеки, ВВр, VII, 1900, с. 670.

† Настоящата книга бе написана от монаха Яков по желанието и с иждивението на монаха Еринниарх за спомен на блаженопочившия негов син монах Теодул. Посветена и подарена бе от двамата на всеславния и царски манастир на името на светия преблажен Василий Велики в годината шест хиляди осемстотин шестдесет и осма [6868=1360], индикт четиринадесети, месец юли, 15 [ден]. В същия месец, на 4 [ден] стана

и превземането на големия град Ираклея Понтийска от мюсюлманите при царуването на Йоан Палеолог.

След това [книгата] бе пренесена в светия и царски манастир на честния и славен предсказател, предтеча и кръстител Йоан, на острова срещу Созопол.

Из „Ромейска история“ на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *Gregoras,* цит. съч., III, 557—558.

По същото това време [1355 г.] пристигнала от страната на мизите при младия император Андроник, син на император Йоан Пелеолог, годеницата му Мария, дъщеря на Александър, цар на мизите; той навършвал вече девет години, а и тя самата била почти на същата възраст. Веднага я последвала оттам и Ирина, сестра на император Йоан Палеолог, омъжена по-рано за син на споменатия Александър, но овдовяла след няколко години и бездетна живеела непрекъснато там до този момент. Децата на Александър, царя на мизите, били от един баща, но от две майки. Негов по-стар син бил оженен за нея и сега тя пристигнала оттам заедно с годеницата на своя братовчед Андроник. Александър изгонил жива първата си съпруга и си взел за жена друга от средата на евреите, като наскоро преди това сам я покръстил, понеже бил пленен от нейната красота, както казват.

Надпис от с. Аксаково, Варненско (XIV в.)

Превод на В. Гюзелев от *Ал. Кузев,* Един средновековен гръцки надпис от с. Аксаково, Варненско, ИВАД, XII, 1961, с. 78.

† Георги... на Балик... от Карвуна...

Из „Хроника“ на Йоан Кюкюлей

Йоан Кюкюлей бил дворцов историк на унгарския крал Людовик Велики (1342—1382). Макар и накратко, той е изложил събитията, свързани с унгарското завладяване на Видинското царство (1365—1369 г.). Превод на В. Гюзелев от *Johannis archidiaconi de Kikulew* Chronicon Dubnicense, Historiae Hungariae fontes domestici, ed. M. Florianus, III, Quinqueecclesits, 1884, с. 145

След това той [крал Людовик Велики] нападна с голяма войска подчиненото на унгарската свещена корона Българско царство и като превзе престолния град на царството Видин, си го подчини. Като плени владетеля му на име Страцимир, който се наричаше цар на българите, и като го отведе в Унгария, за известно време го държа под стража добре и почтено в крепостта на Загребското епископство, наречено Comnex [Хумник]. После той го върна във Видин за управление на същото това царство от името и чрез титлата на негово височество с радост при известни споразумения и задължения. И така след това този владетел спазваше повторно обещаната спрямо негово величество вярност и подчинение.

Приписка от 1365—1369 г.

Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 172.

Написа тази книжка многогрешният и несмисленият по ум Драган заедно с брата си Райко в дните, когато унгарците владееха Видин и голяма мъка бе за народа по това време.

4. ПОХОДЪТ НА ГРАФ АМЕДЕЙ VI САВОЙСКИ СРЕЩУ БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ 1366—1367 Г.

Из „Савойска хроника"

Хрониката е съставена от Йохан Сервион през 1464—1465 г. според една стара редакция от 1417—1420 г. Въпреки своя белетристичен характер и множеството грешки тя е ценен извор за похода на граф Амедей VI Савойски против България през 1366—1367 г. Превод на В. Гюзелев от Monumenta historiae patriae — Scriptores, I, Aug. Taurinorum, 1840, col. 299—318.

Как графът воюва по море с императора на България, който държеше в затвора гръцкия император

Графът на Савоя се зарадва много, когато неговите хора, които се бяха загубили по море, пристигнаха при него в Тенедос и той попита патриарха на Константинопол и неговите рицари какво да прави и те го посъветваха да навлезе в земите на българския император и да воюва неумолимо с него, докато той освободи от затвора императора на Гърция. Графът се съгласи с това и те се качиха на галерите си и тръгнаха към България в един град, наречен Ахтопол, който обсадиха със стълби. И за да не разберат жителите за тяхното идване, те приключиха доста лесно с Ахтопол, където сложиха стълби, и следвайки река Марм, отидоха пред Созопол, където влязоха със сила. Тръгвайки от Созопол, те влязоха в пристанището Скафида, където се намираха доста турски кораби, които, след като се сражаваха, те превзеха и потопиха. И тъй като това пристанище беше хубаво и сигурно, графът прекара в него няколко дни, докато със сила завладя пристанището и града на Скафида; оттам графът и войниците му отидоха пред крепостта Анхиало, за да се сражават, и обсаждайки я, така уплашиха хората от крепостта, че те се предадоха на графа на Савоя, за да спасят живота си.

Как графът чрез затворниците, които беше взел, съобщи на императора на България, че ще му обяви война, ако не му върне неговия братовчед, гръцкия император

Когато графът се върна в пристанището при своите галери, затворниците, заловени в градовете Ахтопол, Созопол, Скафида и Анхиало, накараха да му кажат, че са учудени от това, че той завземаше и разрушаваше земите на българския император, техния господар, който никога нищо лошо не му беше направил; на което той отговори, че вършеше всичко това, защото българският император беше заловил неговия първи братовчед, императора на Цариград, и че той никога нямаше да престане да воюва срещу българите, докато император Алексий не бъде пуснат на свобода; тогава затворниците помолиха графа на Савоя да пусне няколко от тях, като задържи останалите за заложници, да отидат при българския император, за да поискат освобождаването на гръцкия император. Графът прие тяхната молба и остави да заминат шест от най-разумните, които обещаха да се върнат при него, донасяйки намеренията на своя господар.

Как графът и неговите барони превзеха с пристъп град Месемврия, който българският император владееше

Графът на Савоя тръгна от пристанището на Скафида и пристигна пред град Месемврия, принадлежащ на българския император, и там той и неговите барони и хората му, които участвуваха в превземането на Галиполи, слязоха на сушата, после обсадиха Месемврия от всички страни, така че оттам никой не можеше да влезе и излезе, и толкова дълго седя там графът, че има̀ достатъчно време да приготви цялата необходима за превземането на града артилерия. След като бе направена подготовката на артилерията и на разпорежданията за нападението, графът поиска да бъдат направени три части от неговите хора, които да поддържат атаката: в първата бяха господарите на Басе и Еспаре, които поискаха с тях да бъдат Гийом дьо Грансон и месир Жан дьо Гроле; във втората беше графът и с него беше господарят на Женева и господарите на Утрие и на Клермон, тези на Савоя, на Бургундия и Дофине; и в третата част по море беше господарят на Метелия с генуезките галери, на които имаше много храбри хора от различни страни, които всички искаха да се сдобият с чест и слава. Изпълнили разпореждането, хората от трите части започнаха да нападат Месемврия по суша и по море и толкова напреднаха, че от първия път достигнаха стените. Там храбрите рицари опитаха да се изкачат горе, добрите оръженосци и войници опитаха да се покачат, минират, продупчат и разрушат стената, за да се сражават и влязат вътре, а генуезките стрелци и другите стреляха с топовете от галерите си вътре в града. Българите се сражаваха и защищаваха добре, но градът им беше завзет и ограбен и жителите му изклани, защото бяха убили много от нападащите християни и защото имаше много рицари и оръженосци ранени. Графът остана там няколко дни, за да им даде помощ и да ги лекува, но след тяхното оздравяване не искаше да губи време и затова помоли хората на императора на Цариград, които бяха дошли с него на няколко галери: „Аз спечелих с божия помощ и тази на моите барони този град Месемврия и крепостите Анхиало, Скафида, Созопол и Ахтопол, които владееше императорът на България, и съм съгласен да ви ги върна в името на императора, нашия господар, затова ви давам да ги охранявате, защото аз ще воювам срещу тези, които са неверни като българите, докато император Алексий, мой братовчед и господар, не бъде вън от затвора.“

Как графът обсади град Варна и как дванадесет граждани отидоха при българския император, техния господар, да получат освобождаването на гръцкия император

След като остави хората на гръцкия император да охраняват крепостите, графът на Савоя се качи на своите галери и пристигна в България в пристанището на един град, наречен Варна, много силен, добре укрепен и добре пазен, и слезе там, обсаждайки го целия. На другия ден графът го огледа със старците, за да види дали могат да го превземат с пристъп, но те след огледа отговориха, че няма да могат, но предложиха да останат там няколко дни, за да видят дали жителите на града щяха някога да поискат да се предадат, и ако те не се предадеха, бързо да отидат другаде. Това бе прието и графът заповяда на месир Жан от Виена и на месир Гийом дьо Грансон да преговарят с хората от Варна, които така добре извършиха това, че тези от града доказаха, че не искат да огорчат графа, дадоха им продукти и други необходими неща и изпратиха дванадесет от своите граждани при техния господар, българския император, за да се сдобият с освобождаването на гръцкия император от затвора; и императорът обеща да не им нанася щети до завръщането на техните пратеници. След като тези неща бяха обещани, дванадесетте граждани отидоха при своя император и графът остана в своя лагер.

Как крепостта Емона бе предадена на графа

След като графът прекара няколко дни пред град Варна, тръгнаха оттам много рицари, оръженосци, стрелци и свещеници и отидоха пеша пред една крепост, наречена Емона, носейки стълби и чукове, за да я нападнат.

И когато изправяха стълбите, тези от крепостта помолиха да не им сторят зло и че те биха се предали на графа, ако им пощади живота. След като чуха тези думи, те се оттеглиха от настъплението и дойдоха при вратата, която им бе отворена, обхождайки крепостта, която беше достойна за добрите хора на града, на които графът назначи за кастелан месир Антуан дьо Шампан, наречен незаконния син на Савоя.

Как крепостта Колокастро (Козяк) бе взета със сила и населението нарязано на парчета

Няколко други младежи, които не участвуваха в завземането на Емона, поради което бяха недоволни, предложиха да завземат една друга близка крепост и се качиха на една галера, носейки стълби и въжета, за да обсадят през нощта крепостта Колокастро; и когато мина полунощ, те тайно поставиха стълбата и петнадесет войници се качиха на стените, без да бъдат забелязани, и когато се качваше шестнадесетият, един от стражите на крепостта чу шума на оръжията при поставянето на стълбите и започна да вика така силно, че другите стражи се събудиха и всички до един удариха петте рицари и десетте оръженосци, които вече бяха влезли вътре така жестоко, че ги убиха и нарязаха на парчета и откачиха стълбите. Когато другите благородници почувствуваха, че другарите им са мъртви и че те не съумяха да помогнат на своите, бяха така разгневени и засрамени, че не смееха, когато се завърнаха, да се покажат на господаря си. Но графът ги извика и им каза: „Приятели, казват, че в битката и в любовта за една радост се плащат сто мъки. Не тъжете, защото с божията помощ ще отмъстя за вашите другари, които са мъртви.“ Тогава графът накара една група от своите хора да се приготви и с тях тръгна да превземе Колокастро, така че я завзе с пристъп и наряза на парчета жителите ѝ, за да си отмъсти за смъртта на петте рицари и десетте оръженосци, които те бяха убили. След като крепостта бе завзета, графът на Савоя поиска да остави крепостите Емона и Колокастро на хората на гръцкия император, за да ги охраняват. Но те бяха толкова малко, че не искаха да се натоварят и с двете, а само с крепостта Колокастро, затова графът остави за кастелан в Емона месира Антуан дьо Шампан, незаконен син на Савоя, докато той отиде в Цариград и го представи на хората на императора.

Как графът освободи своя братовчед, императора на Гърция, от ръцете на българския император

Пратениците на град Варна пристигнаха в град Одрин при своя господар, българския император, и му разказаха как графът на Савоя, един могъщ принц, беше дошъл от Франция, за да воюва с него, и вече беше завладял и разрушил неговите градове и крепости, разположени край морето около границите с Гърция, и продължаваше да обсажда град Варна, защото той беше затворил императора на Цариград. И така те го молеха да го остави да си отиде свободно и те щяха да успеят да накарат графа на Савоя да напусне неговата страна; и същото му повториха шестте затворници, които графът беше пуснал от Анхиало, и толкова много му говориха, че императорът на България се съгласи да освободи императора на Цариград, но при условие, че графът на Савоя няма да воюва с него при Варна. Върнаха се дванадесетте пратеници на този град и шестте затворници от Анхиало, разказвайки на графа това, което бяха направили, за да може императорът да се върне в своята страна; от което графът беше много доволен и за да изпълни нещата, за които бяха преговаряли, изпрати патриарха на Цариград при български император с писмо и графът обещаваше, че щом като император Алексий, неговият братовчед, бъде в Цариград на свобода, той ще вдигне обсадата от Варна и повече няма да действува срещу българите и ще се завърне. Когато българският император и бароните му видяха писмото, те бяха по-уверени, отколкото преди и веднага накараха да доведат гръцкия император и, като го предадоха на патриарха, дадоха му конници и те го придружиха до Цариград.

Как графът напусна България и отиде по море до Цариград и колко весело бе посрещнат от императора

След като графът на Савоя се убеди, че императорът на Гърция, неговият братовчед, е на свобода, той вдигна обсадата от Варна и качвайки се на галерите си, напусна България и се отправи към Цариград. Когато император Алексий и гръцките барони разбраха за идването на графа, императорът, за да посрещне по-величествено и с по-голяма почит графа, накара да съберат свещениците, колежите и религиозните ордени, благородниците, буржоата, търговците, народа, жените, и децата и отидоха на брега на морето, за да посрещнат графа, викайки да живее графът на Савоя, който освободи Гърция от турците и императора, нашия господар, от ръцете на българския император; и го посрещнаха с такава голяма радост, че едва може да се разкаже.

Из „Сметководната книга“ на Антонио Барбери

„Сметководната книга“ на ковчежника на граф Амедей VI Савойски — Антонио Барбери, по време на похода срещу България през 1366—1367 г. е ценен извор за българската история през XIV в. Тя дава богати сведения както за политическата, така и за стопанската история на България. Приведените тук откъси са от приходната част на книгата. Превод на В. Гюзелев от *F. Bollati di Saint-Pierre,* Illustrazioni delle **Speditiome in** Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde), Torino, 1900, с. 2, 3—7, 9—12, 15—18.

Сметководна книга на Антониус Барбериус, клирик на Господаря, за разходите, направени по негово нареждане през отвъдморския поход на господаря от деня 12 включително на месец юни, година господня хиляда 300 шестдесет и шеста до деня 12 включително от месец януари на година господня хиляда 300 шестдесет и осма, а именно за една пълна година и тридесет и две седмици.

III. Получи от госпожа цариградската императрица на ръка от Филипо Пикверни, неин ковчежник, [парите], които тя даде на господаря през месец [септември на гореспоменатата година 1366] за изплащане на разходите за съоръжаването на кораби за господаря, изпратени от същия в Черно море, когато той се отправи към земите на България за освобождаването на господин императора на Цариград, който не можеше да се върне поради възпрепятствуването, което му правеше царят на България, 12 000 златни перпера по курса на Пера.

VI. Получи от същия [Гаспаро ди Монтемаджори] за цената на две еднакви кадифени покривки, продадени от него за толкова в крепостта Несебър, именно за сто и двадесет златни дуката — 240 златни перпера по указания курс.

VII. Получи от господин Берлионе ди Форац и от господин Гуйлелмо де Шамон, управители на Несебър, [парите], с които те бяха задължени на господаря за остатъка от тяхната сметка, приключила на деня 22 включително от месец ноември гореспоменатата година 599 златни перпера по курса на Несебър и 75 и . . . половина флорина с добро тегло.

X. Получи от Папа Кондро от Созопол по някакво споразумение, сключено от него с господаря за [възмездяване] на някакви нарушения, направени от него в Емона, докато той охранявал споменатото селище заради господаря, 100 флорина с добро тегло.

XII. Получи от общината на град Емона на ръка от Франческино от Каталония, преводач, жител на споменатото селище, за контрибуцията, наложена [на жителите] от господаря 1100 златни перпера по курса на Несебър.

XIII. Получи от много и различни лица от град Несебър за издължаване на контрибуцията, наложена там от господаря, включително деветстотин тридесет и осем и половина перпера, получени от Мануил Кополомас и Джакомо, преводач на господаря, и които той бе получил за същото от мнозина бедни хора на споменатото селище, 17 568 и половина златни перпера по курса на Несебър.

XIV. Получи от Костандин Октолинас от Несебър за изплащане на стоте златни перпера, които той оставаше да дължи от петстотинте перпера, с които той бе контрибуционно обложен, на ръка от господин Франческо ди Монтегеле, 60 златни перпера по курса на споменатото селище.

XV. Получи от Калоян, кастрофилак на Несебър, за изплащане на хиляда и двестата златни перпера, които той оставаше да дължи от двете хиляди перпера, с които бе обложен по споменатата контрибуция, а именно в хранителни продукти, предадени от него за толкова за нуждите на свитата на господаря и внесени в списъка на обичайните разходи, 80 златни перпера по спеменатия курс.

XVI. Получи от кера Теодора от Несебър, съпруга на покойния Стефанини, за издължаване на тристотинте перпера, които тя оставаше да дължи от сумата петстотин перпера, с които бе обложена по гореспоменатата контрибуция, именно в хранителни продукти, предадени от нея за толкова за нуждите на споменатата свита на господаря, 50 златни перпера от споменатото тегло.

XVII. Получи от господин Странгулоз, служител на господин императора на Цариград, [парите], които той изплати вместо господаря на долуизброените лица, когато господарят предаде селището Несебър на господин споменатия император; на тези лица господарят бе задължен за множество хранителни продукти, взети от тях за свитата на господаря; и това изплащане той направи за издължаване на две хиляди сто и тридесетте перпера, които оттогава те бяха задължени за възмездяване на гореспоменатата контрибуция: и първо на господин Александър, генуезец, пребиваващ там, двеста осемдесет и четири и половина перпера; на Теодоро, генуезец, осемдесет и седем и една четвърт перпера; на Теодул, грък, четиридесет и шест и три части от един перпер; от Антонио Консо седемдесет и три перпера; на споменатия Прокатименос петнадесет и половина перпера; на споменатия Маргарит сто двадесет и девет перпера; на Йоан Кариоди шест перпера; и на някакъв човек, гост на господин Пиетро Галианди, осем и половина перпера; и на някакъв аптекар пет и половина перпера. И да се знае, че от сто тридесет и деветте перпера, които се дължаха на Николо генуезеца, тамошен жител, споменатият господин Странгуло не издължи нищо, именно тези [пари] нему той изплати... По-късно бе възмезден в Пера... Несебър и остатъка от казаната [сума]... изплати за споменатите сто перпера, получени, както... И възмездяването на споменатия за

неговия заем се постави по-долу в приходи, понеже хранителните продукти, доставени от него за свитата на господаря, бяха включени изцяло в списъка на обичайните разходи на господаря — 656 златни перпери по курса на Несебър.

XVIII. Получи от Николо генуезеца от Несебър [парите], които той изплати на господаря от сумата сто двадесет и девет перпера, които споменатият господин Странгулоз го възмезди за хранителните продукти, доставени от него за свитата на господаря; по този начин от него не можеше да има плащане, но на същия бяха изплатени после в Пера сто златни перпера; а пък остатъка той изплати на господаря, както по-горе [бе отбелязано] — 39 златни перпера по споменатия курс.

XXIII. Получи от Джирардо ди Грамон от изплащане на контрибуцията, наложена от господаря на хората от град Анхиало (и по-голямата част от тях той не можал да обложи, както казва, макар тази контрибуция да била събрана в по-голям размер поради грабителството, което хората на този град понасяха от хората, които господарят държи в гарнизона на същия град), 2734 перпера и три части от един златен перпер по курса на Несебър.

XXIV. Получи от евреите, живеещи в град Несебър, заради облагането, направено им от господаря, на ръка от Стефан Марешал от Пон дьо Вей 20 флорина с добро тегло.

XXV. Получи от Йоан Акарди от Несебър [парите], които той даде на господаря чрез споменатия Стефан, за да не бъде разрушена някаква къща на този Йоан, която имал в Несебър 24 перпера по курса на Несебър.

XXVI. Получи чрез споменатия Стефан от някакъв човек от Несебър, който се обвиняваше, че е изказал някакви сквернословия спрямо споменатия протонискайро (?) от Несебър, за които не бе му дал сметка, 10 флорина с добро тегло.

XVII. Получи чрез споменатия Стефан от някакъв калугер от църквата „Свети Димитри" в Несебър за същото 13 флорина с добро тегло.

XXVIII. Получи чрез предиспоменатия от някаква жена от Несебър, понеже след смъртта на мъжа си тя укрила някакво богатство, което принадлежало на господаря, 35 златни перпера по споменатия курс.

XXXIX. Получи от магистър Гвидо Албини, лекар на господаря, за заема, даден му от господаря в Несебър на третия ден от декември споменатата година без документ или свидетелство на господаря за дължимото, 100 флорина с добро тегло.

XL. Получи от господин императора на Цариград чрез Ансоньо Ликви в Несебър на деветия ден от март споменатата година [1367] за изплащане на петнадесетте хиляди флорина, които същият господин император се беше съгласил да даде [на господаря] за изплащане на разходите на неговите кораби, когато... Господарят му предаде [град] Несебър и поради това... господин императорът наложи нова контрибуция в споменатото селище Несебър, чрез която изсе оттам поголямото количество, с което почти се издължи — 11 028 златни перпера по курса на Романия.

XLI. Получи от същия господин император в Несебър на споменатия ден за същото чрез споменатия Бланкино от Венеция за някакви дългове, предадени му от гореспоменатия Ансоньо Ликви, 159 и половина перпера по курса на Романия.

XLII. Получи от същия Ансоньо Ликви в Несебър на петнадесетия ден от март [парите], които споменатият господин император беше обещал да даде за откупване на някои заложени вещи, заложени там от някои хора на господаря, и те са от контрибуцията, наложена от същия господин император в Несебър — 345 флорина с добро тегло.

XLVII. Получи от господин императора на Цариград чрез споменатия Протосартис и споменатия Фока от Несебър за изплащане на споменатите петнадесет хиляди флорина, които този господин император трябваше да предаде на господаря, както по-горе [бе отбелязано] за изплащане на разходите на неговите галери (и за настоящото плащане бяха продадени от тях някои златни и сребърни вещи в Пера, които за споменатото плащане бяха донесени от тях с господаря от Несебър) 3812 и половина златни перпера по курса на Пера.

XLVIII. Получи от същия господин император в Пера за същото чрез Георги Маргарит от Несебър 800 перпера по курса на Пера.

XLIX. Получи от същия господин император чрез господин Франческо де Монтегеле за същото (и нищо повече той не можеше да иска от същия за споменатите петнадесет хиляди флорина, които трябваше да издължи, както по-горе, освен като се изключи настоящото количество) двадесет хиляди и триста златни перпера, както е отбелязано в множество горeотбелязани вписвания, именно за заложени златни и сребърни вещи, предадени от самия господин император на гореспоменатия господин Франческо за шест хиляди сто и един перпера (при това споменатите заложени вещи бяха предадени по нареждане на господаря от самия господин Франческо на господин Рафаело ди Нигро от Генуа, който нареди споменатите заложени вещи да бъдат продадени на пазар в Пера), и нищо повече той не можеше да получи от тях извън вписаното тук количество — 4500 перпера по курса на Пера.

L. Получи от господин Фредериго Корнерио от Венеция за заема, даден му от господаря в Цариград чрез Пиетро Аврикола, негов пълномощник там, за който имаше документ от

господаря за дължимото, две хиляди златни дуката и 4000 златни перпера по курса на Пера.

LXXII. Получи от господин императора на Цариград за заема, даден на самия него от господаря, от двадесет хиляди флорина с добро тегло, издължени един месец след като самият господин император или господин Андроник, негов син, се върнаха от среща с господин папата, именно чрез господин Николозо де Кварто от Пера, банкер, дванадесет хиляди осемстотин осемдесет и шест перпера и чрез господин Франческо Нигрини от Пера, банкер, двадесет и една хиляди деветстотин седемдесет и шест перпера; и за които двадесет хиляди флорина получи документ от Балдазар Николо, нотариус, в деня 29 май — 34 862 златни перпера по споменатия курс.

LXXXVI. Получи от госпожа императрицата на Цариград чрез споменатия Якобо от Люцерн [парите], които споменатата госпожа императрица беше изпратила в Галиполи за извършване на наемането на онези наемници, които се намираха в гарнизона на споменатото селище, когато господарят пребиваваше в Несебър — 1000 златни перпера по споменатия курс.

VIII. БОРБАТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРОТИВ ОСМАНСКИТЕ ЗАВОЕВАТЕЛИ
(1371—1396)

1. БИТКАТА ПРИ ЧЕРНОМЕН (1371 г.) И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ
Из „Българска хроника“

Безименната „Българска хроника“, съставена в началото на XV в., описва нашествието на османските турци на Балканския полуостров. Обхваща събитията от 1296 до 1417 г. Запазена е по препис от XVI в. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 266—275, от *J. Bogdan*, Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung, Archiv f. slav. Philologie, XIII, 1891, с 526—536.

В 6904[=1296] г. се вдигна от източните страни, от планината, назовавана Ефтра [вер. Олимп, в Мала Азия], някой си Отман [Осман], произхождащ от измаилски род, нападаше на карманците, биеше се и се сражаваше с тях постоянно, побеждаваше ги, а също и обитателите на Харсан. Така също той постепенно дойде и в земята на Айдън, Филаделфия и Малаина. Като опленяваше и завладяваше всички тези земи, Отман умря, след като преживя 30 години.

Неговият син Оркан му бе наследник. Той начена още по-голямо дело, като водеше войни и покоряваше, докато стигна до гръцките страни, там, гдето се намира град Бруса. Той обсади с войските си града, опожари околностите му и го завладя заедно със сина си Аморат Велики. И така той се настани там с престолницата си. Не след много дни умря и Оркан в 6870[=2362] г. Остана Аморат, който бе млад и буен и се опълчваше силно против българите. Той искаше от гърците да го пропуснат, но бе възпиран от множеството кораби и катърги [галери], които Кантакузин много добре хранеше и поддържаше, за да пазят брода на Галиполи. Аморат, както казахме, бе принуден да премине морето. И когато Кантакузин видя, че не може да прехранва войниците по катъргите, понеже не достигаше хляб и свинско месо, а и самата съкровищница всекидневно се изпразваше и дукати и сребро не достигаха, обмисли това и изпрати пратеници в Търново при българския цар Александър да му помогне за прехраната на морската войска, за да пазят брода. Българите обаче, когато чуха това, надсмяха се и поругаха гърците, като не само ги обидиха, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха празни. Когато видя това, Кантакузин се нажали много и изпрати пратеници и при сръбските господари Урош, деспот Углеша и крал Вълкашин да помогнат за морските войски. И тези, като чуха това, се надсмяха и поругаха гърците; не само ги обидиха, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха празни. Когато Кантакузин чу това, той се нажали много и недоумяваше що да стори. Тогава Кантакузин изпрати при българските царе и при сръбските господари и им рече: „Не пожелахте да ни помогнете, обаче после ще се каете.“ Те обаче никак не обърнаха внимание на тези думи, а отговориха: „Когато турците дойдат против нас, ние ще се браним от тях.“ Тогава Кантакузин се споразумя с Аморат, положиха клетви и си дадоха един другиму писма, които се пазят и до днес, да не увреждат турците в нищо на гърците навеки нито в Романия, нито в Македония. Турците обещаха да спазват тези неща и тогава Кантакузин даде на турците да преминат през Галиполи.

И премина Аморат, синът Орканов, с турците в 6834 [=1326] година и се отправиха против Средец. Българските войски се събраха под началството на Александровия син Асен и стана голям бой. Тогава убиха Асен и погина голямо множество от българите. Българите отново се събраха под началството на Михаил, сина на Александър, но и него убиха [турците], като плениха множество народ и го отведоха през Галиполи.

Кантакузин, след като царува 25 години, умря. Калоян стигна зряла възраст и прие царството на своя баща в 6845 [=1337] г. Калоян имаше двама синове — Андроник и цар Мануил. Андроник се споразумя с Амората син Челеби Велики да убие своя баща Аморат, а Андроник да убие своя баща цар Калоян. Цар Калоян и Аморат узнаха това и двамата. Аморат улови Челеби и му извади очите, както и цар Калоян улови своя син Андроник и му извади очите. И царуваха двамата заедно — Аморат и цар Калоян, в мир помежду си и с голяма обич.

Аморат отново се вдигна да отиде или против българите, или против Углеша. Когато Углеша и Крал Вълкашин узнаха това, събра се множество сръбска войска, а също и от Далмация, и от Требине. Защото Углеша и брат му крал Вълкашин слязоха чак до град Сер. Тогава дойдоха и множество турци заедно с Аморат, разрази се голям бой и настана страшно кръвопролитие на река Марица. Турците зовяха силно и тъй като сърбите се обърнаха на бяг, те убиха при река Марица Углеша и краля Вълкашин. Двамата загинаха в 6879[=1371] г. на 26-ия ден от месец септември. Турците взеха множество пленници и ги преведоха през Галиполи.

Преди това сражение прочее умря търновският цар Александър в 6870[=1362] г. на 17-ия ден от месец февруари. На престола се възкачи цар Шишман, син на Александър. Аморат изпрати при него да му даде сестра си за жена и той, ако и да не желаеше, даде сестра си, царицата госпожа Тамара.

Тъй като по това време в Цариград царуваше Калоян Палеолог, турците тогава престъпиха клетвите, които бяха сключили с гърците, и си засвоиха град Галиполи и околните му села, завзеха Македония и така начеnaха да воюват, както им бе угодно. На брода поставиха свои стражи с катърги, като изгониха и отпратиха гърците по домовете им.

Цар Калоян, след като царува 35 години, умря в 6880[=1372] г. и на престола се възкачи неговият син Мануил Палеолог. Тогава прочее се събра голямо множество турци, потеглиха и начеnaха да завоюват и опленяват земи и градове. Те завладяха също и Аморея до Вавилона, а като се завърнаха оттам, завзеха Драч, дори [областта] до Далмация; завладяха и цялата арбанаска зямя, тъй като християнските държави бяха немощни и нямаше кой да им се съпротивява.

След няколко години прочее те се отправиха против сръбската земя и там се разрази бран, в която от тях бе погубено преголямо множество — безчислено войнство — и настана кръвопролитие, така щото се изпълни писанието: „Боже, дойдоха племена в твоето достояние и оскверниха твоята света църква, като превърнаха Ерусалим в пазилище на овощия, оставиха труповете на твоите роби за храна на птиците небесни, а телата на твоите светии — на земните зверове.“ Тогава прочее един от воините на име Милош, бидейки много храбър, както някога свети Димитрий нападна царя Скилоян, когато дойде против Солун, и го прониза с копие, така и той прониза нечестивия Аморат, изхвърли с копието си всичките му вътрешности и неговата всескверна душа. Турците убиха сръбския княз Лазар в 6897[=1389] г., месец юни. Баязид завзе царството на своя баща Аморат, покори под властта си и сръбската земя, принуди ги да му дават дан, да му пращат войска и да ходят [на война] с него, а деспота Стефан постави да владее бащиния си престол над сърбите.

Не след много дни отново се повдигна преголямо множество турци, отправиха се против власите на Мирчо войвода и се разрази голям бой, така щото сред турците паднаха мнозина избрани между силните, както и от християнските владетели, между които бяха Константин Драгаш и крал Марко. Такова безбройно множество копия бе преломено, че не можеше да се вижда въздухът от множеството стрели. Там протече кървава река от множеството човешки трупове, така че и сам Баязид се уплаши и побягна. Той постави обаче едного от властелините да управлява тази страна, тъй като Мирчо избяга в маджарската земя. А и сам Баязид се обърна в бягство,

като искаше да премине Дунава. Той постави стража по целия брод на река Дунав. Той залови българския цар Шишман и го погуби в 6903[=1395] г. на 3-ия ден от месец юни, завладя също и българската земя и постави свои управители там по цялата българска земя.

Не след много години се вдигна маджарският крал Сигизмунд в 6905[=1396/97] г., като събра всичките западни войски, сиреч крале, князе, властелини, панове и кардинали, мощни и свободни люде, накратко казано, преголямо множество господа — едни по сухо, други по Дунава с голям брой кораби и ладии, така щото не можеше да се види дори водата от множеството кораби. Кралят пък открито, както казахме, пое пътя по сухо, като беше облечен бляскаво с много злато и бисери, оръжие и железни обкови. Напредвайки, той слезе към Долната земя покрай Дунава. Когато пристигна на българска земя срещу град Никопол, пристигнаха и 30 катърги из Венеция и из Цариград, застанаха под град Никопол и очакваха да вземат Никопол. Нечестивият Баязид събра и той множество от своите измаилтяни и колкото войска се намери от източните страни. Той идваше с усърдие, за да се сблъска бързо със западните войски. Когато турците се приближиха, те никак не почакаха, но веднага начеnaха бран. Наистина голямо сражение, кръвопролитие и гибел на множество началници и воини, та потъмня небесният въздух от множеството стрели и копия подобно на плява, издигната от вятъра. Земята закънтя и екна като от голям шум поради множеството копия и щитове и падането на коне и люде. Когато кралят се видя не твърде добре, той веднага влезе в една от катъргите и замина с другите катърги като посрамен. Баязид, след като победи, излезе със своите измаилтяни и ги преследва чак до Дунава. Настана пак нова гибел във водите и удавяне на люде в река Дунав. Подобно бе някога, когато фараонът гонеше Израиля в Червеното море. Кралят прочее с колкото високомерие и самовъзхвала дойде, с още по-голям срам и безчестие си отиде, като загуби множество люде и остави множество кости, та да не може човек да премине от кости.

Баязид обаче не почака нито най-малко, но се вдигна оттам и отиде към запад, като завладяваше царства и земи. Той залови и подчини цар Срацимир в 6906[=1397/98] г. Нахлу в маджарска земя, като опожаряваше и палеше; както пламък опожарява планината, така и той оплени областта до самия град Буда. Оттам се върна с голяма победа — както някога в старина Навуходоносор се завърна от Израил във Вавилон, като караше пред себе си множество боси и със свързани ръце, за да се изпълни отново писанието: „Обърнах се към страданието, когато трън ме убоде.“ Като се завръщаше с голяма победа и пристигна в Македония, Баязид премина през Адрианопол и Неапол, отгдето възнамеряваше да отиде против Константиновия град. Като остави Галиполи надясно от себе си, той се отправи натам и премина гръцката земя. Гърците излизаха и с усърдие му се покланяха, а той никому не увреждаше, но само бързаше да стигне до светия град. Когато пристигна с големи войски, той обсади градските стени, а целия град се тресеше и трепереше поради страх от измаилтяните. Убоя се и самият цар Мануил, и целият синклит заедно с него. Баязид изпрати при царя да го пусне да влезе в града. Понеже не знаеха що да сторят и недоумяха, [гърците] само казваха: „Господи Исусе Христе, сине божий, помогни“, въздигаха ръцете си към небето и отправяха молби и моления към Богородица, както обичайно правят в своите злочестини. Патриархът, господин Антоний, повели да бъдат взети с целия причт и клир честният кръст и иконата на пречистата наша владичица Богородица и образът на нашия Господ бог и спасител Исус Христос и така обхождаха стените на града с пост и молитви. Той повели да се пее и акатистът, казвайки и някои други молитви: „Господи, помилуй, в нашето отчаяние ние ти поднасяме тази молитва.“ А царят се посъветва със синклита, като каза да се изпратят [на Баязид] много дарове, за да сключи мир, а и го молеха да му дават и дан. Изпратиха му много дарове, но той не пожела да приеме даровете, а настояваше да влезе в града. Те видяха неговото неукротимо свирепство, защото бе по-възможно да бъде укротен звяр, но никак не и той, тъй като рикаеше подобно на лъв и казваше: „Утре ще завладея вашия град, а вас голи ще изпратя да отидете, където желаете.“ Бедните гърци, като чуха това, от все сърце простенаха към бога и със силен зов казаха: „Господи боже, обърни мощта и посети твоето лозе, което твоята десница посади, стори им, както на Авим и Сисара в потока Кисон, които казаха да наследим светилото божие.“ Турците обаче не обръщаха внимание и като се повдигна цялото множество, пристъпваше към градските стени и пращаше толкова стрели, та не можеше да се вижда въздухът, нито слънчевото сияние от многото стрели подобно на плява, възвята от вятър. От многото възгласи по въздуха се носеше глас като гръм. Нищо не можеха да сторят със своите заплахи, но хвърляха с прашки, други приспособления, цагри и ломбарди, избягвайки някъде далече със своите коне и бегом стигаха чак при Галата, като отправяха силно и там неудържими викове и страшни погледи. Баязид застана на високо място и като видя „Света София“, каза на своите велможи: „Там ще направя жилище за себе си и за моите жени.“ Така също и всички велможи си разпределяха да си направят жилищата в светите църкви. Но донесоха и тръбачи за разрушаване на града. Наченаха най-напред прочее да ударят Галата и извършиха много щети, като сваляха зъбците на града, а понякога пробиваха и част от стените. Когато преминаваше денят и наставаше нощ, градители франки по цяла нощ градяха и на сутринта [стените] бяха цели и нови, та измаилтяните се учудваха. Обаче и франките не бездействуваха, а се бореха и те: хвърляха своите цагри и самострели с ломбарди, с пушки правеха огън с дим и ги отблъскваха далече. Веднъж измаилтяните нападнаха и веднага стигнаха под стените на града, така че франките се убояха и поискаха да избягат в светия град, но гърците им се притекоха на помощ. По този начин прочее те един другиму си помагаха с приятелство, сякаш майка обгръща своя младенец, така също и гърците се притичваха и помагаха на галатчаните, за да се изпълни писаното: „Майка се весели за чадата си.“ Като чуха това, обитателите на Трапезунд, Кафа и Амастро и на всякакъв техен остров пристигнаха със своите катърги, с оръжие, самострели и цагри, носейки и достатъчно храна. Всички от Венеция и от Митилин се стичаха в светия град, с плуване стигнаха там в светия град със своята храна и препитание, влизаха вътре и се възкачваха на кулите и на градските стени, стреляха със своите самострели и цагри, съпротивяваха се, колкото им бе възможно, и ги прогонваха далече от града. Често някои от гърците нощем тайно събираха войска, излизаха [извън града] и избиваха от тях. Така правеха в продължение на почти седем години. Когато нечестивият Баязид видя, че нищо не може да постигне, обладан от силен гняв, той взе цялото свое военно множество и си отиде. И като не искаше да стори това със срам, положи ръка на устата си и само тези думи каза, както някога Юлиан се хвалеше към свети Василий Велики Кесарийски, когато отиваше против персите: „На следната година ще превзема града.“ Така също и този си отиде, като каза тези думи.

Приписка на монах Исай от 1371 г.

Светогорският монах Исай е превел от гръцки на славянски съчиненията на Дионисий Ареопагит, към които добавил една обширна приписка за битката при Черномен през 1371 г. и турското нашествие в Тракия. Превод на *И. Иванов,* СР, с. 53—54, от БМС, с. 226—227.

В добри времена почнах да превеждам тази книга на св. Дионисий, когато божествените църкви и Света гора процъфтяваха като рай, като постоянно напоявана градина. Свърших я обаче през най-злочестото от всички зли времена. Тогава бог бе излял гнева си над християните от западните области, тогава деспот Углеша дигна всички сръбски и гръцки войски и брат си крал Вълкашин и други мнозина велможи, нещо около шестдесет хиляди избрана войска, която тръгна в Македония да изгони турците, без да помислят, че срещу божия гняв никой не може да се противопостави. Те не само не изпъдиха турците, но сами люто пострадаха, защото бяха избити и костите си там оставиха непогребани; други, множество голямо, погинаха от острието на меча или бяха закарани в плен; трети, малцина, бяха сполучили да се спасят и да се върнат. Никога ухо не е слушало или око не е виждало неволите и злочестините, що се изсипаха над всички западни градове и области.

Като убиха юначния деспот Углеша, турците се пръснаха и полетяха по цялата земя подобно на птици по въздуха. Едни от християните бяха изклани, други отвлечени в плен, а онези, които останаха, и тях смърт несретна ги покоси, защото погинаха от глад. Такъв глад настана тогава, какъвто никога от създаването на света не е бивал и какъвто, Христе милостиви, да не настава никога вече. Които пък се спасиха от тази напаст, те по божие попущение биваха изпояждани от вълци. Денем и нощем те нападаха и разкъсваха хората. Уви! Какво прискърбно зрелище бе настанало! Опустя земята, лиши се от всичките си блага, погинаха людете, изчезна добитък и плодове. Не остана княз или вожд, или наставник някой между людете, нямаше кой да ги избави и спаси; всички бяха обзети от турския страх и юначните някога сърца на доблестните мъже сега се бяха обърнали на слаби женски сърца. В това време се довърши, мисля, и седмият владетелски род на сръбското племе. И наистина тогава живите облажаваха по-рано умрелите. Но, вярвайте ме, не само аз, който съм неопитен във всичко, но и художественият някога у елините Ливаний не би могъл да опише неволите, що се изсипаха над християнския свят в западните области. . .

Ако искате да узнаете името на мене, недостойния инок, то неговото начало е осмица, средата двеста и едно, а краят единадесет.[1] Тогава течеше годината 6879 [=1371], индикт 9. . .

2. ЗАВЛАДЯВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ ОТ ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ

Из византийска императорска хроника (1341–1453 г.)

Превод на В. Гюзелев от *P. Schreiner*, цит. съч., с. 182.

Тогава прочее [11–15 ноември 1373 г.] братът му Михаил [Палеолог], който тръгна срещу Трапезунд, не го завладя. Когато се завърна, стана зет на деспот Добротица, като взе дъщеря му. И той бе убит от своя шурей, наречен Тертер.

---

[1] Превръщането на цифрените знаци в буквен ред дава: N = 8, СА = 201, ЇА = 11, т. е. ИСАЇ А.

Из Староосманска анонимна хроника (XV в.)

Превод на В. Гюзелев от *Fr. Giesse*, Die altosmanischen anonymen Chroniken, II, Leipzig, 1925, с. 31, 32, 36, 38–39, 39.

Оттогава Мурад се зае от Ески [Баба Ески] да тръгне срещу Одрин. Неговият Лала Шахин беше беглербег. След това той даде на Лала Шахин войска и го изпрати срещу Одрин. Когато Лала Шахин дойде до Одрин, неверниците на Одрин излязоха срещу него. Това беше жестока битка, много хора бяха избити. Тогава неверниците бяха разбити, избягаха и се върнаха в Одрин. Лала Шахин изпрати на Мурад вест и някои глави. Хаджи Илбек и Евренос дойдоха при Мурад и го заведоха към Одрин. Тогава Тунджа и Марица бяха придошли. Управителят на Одрин през нощта се качил на една ладия, избягал и отишъл в Енос. На сутринта бойците за вярата намериха града празен и населението им предаде незабавно града. Те влязоха в него и така Одрин бе превзет. Това стана в 761 година от хиждра [=1365].

Мурад възложи на своя Лала Шахин поход срещу Загра и Филибе [Пловдив] и го изпрати там. Те нахлуха там и завладяха тези области, а на Евренос бег той даде областта Ипсала. Евренос бег отиде там и също я завладя. След това те — всеки на своето място, където беше — станаха погранични бегове.

След това Лала Шахин завладя Загра и Ески, а Евренос завладя Гюмюрджина.

Имаше един санджакбег на име Дели Балабан. Той [султан Мурад I] го изпрати срещу Сер, който те обсадиха. Тогава тръгна Лала Шахин и завладя Кавала, Драма, Зъхна и Сер. В Анадола и в областта Сарухан имаше скитнически племена. Той [султанът] прекрати тяхното скитничество и ги засели в Серската област и долината на Вардар. Оттам той тръгна към Манастир [Битоля] и също го завладя. Те завладяха също и областта Солун чак до областта Кавала. Това завладяване извършиха в годината 787 [=1389]. След това потеглиха към Сърбия.

В онази година [1389–1390] Баязид Илдъръм завладя Кратово с неговата област. Даде я на един храбрец на име Фируз бег; него изпрати. Той тръгна оттам и завладя Видин. След това Илдъръм хан отиде в Одрин. След това възложи на Фируз бег; него изпрати. Той тръгна оттам и завладя Видин. я и донесе голяма плячка.

След това Илдъръм хан тръгна срещу Цариград [1395 г.], нападна го и го обсади. Докато те се намираха във война, неверният унгарски крал нападна Никопол и го обсади. Когато новината дойде при Илдъръм хан, той тръгна от Цариград. И когато дойде наблизо, събра войските си нощем и извърши нощно нападение, хвърли краля и войската му в Дунава и го унищожи. Това става в годината 793 [=1396]. След това Илдъръм отиде отново пред Цариград. Наблизо до Галата има един висок хълм; там той издигна наблюдателница и обсаждаше така, че неверниците да изпаднат в голямо затруднение. Когато те повече не виждаха изход, императорът изпрати пратеник и сключи с Илдъръм хан мир. Илдъръм постави там един кадия и премести гарнизонните войски от Тараклъ Йениджеси в Стамбул. Те заемаха един кватал и построиха джамия. Това стана в година 794 [=1397]. След това Илдъръм хан превзе Никеболи [Никопол] и Силистрие [Силистра]. След това тръгна на поход срещу Гърция.

Из „Удивителни събития“ от Хюсеин

Хюсеин (XVII в.), висш османски сановник, е автор на една хроника, обхващаща събитията от създаването на османската държава (края на XIII в.) до 1520 г. Черпил е сведения от редица по-стари исторически съчинения, към които в редица случаи проявява критично отношение. Превод на Стр. Димитров от Хюсеин Беда'и ул — века'и (Удивительные события). Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Памятники литературы народов Востока. Тексты. Большая серия, т. XIV, ч. I, Москва, 1951, л. 66б—79б.

Така султанът [Орхан] на исляма прекарал пет години в Румелия и в седемстотин седемдесет и втора година [=1370/71 г.] спуснал сянката си в Бруса. Той назначил Лала Шахин паша за сердар и го оставил в Румелия. Той се отправил към Самоков и Ихтиман и из пътищата си налетял на Капалъ дервент. Този проход се намирал на един извънредно тесен пролаз между две планини и във времето на неверниците там имало една висока порта, чиито следи още съществуват, обаче разрушена. На тази порта имало неверници, които стреляли с пушки, но те не можали да се съпротивяват на нападенията на ислямската войска и повечето от тях станали храна на мечовете, а някои били навързани. След като разрушили тази врата, [турците] окупирали Ихтиман и раята му била обложена с харадж. След това потеглили към Самоков. Когато достигнали до полето на Чамурлу, видели, че неверникът Лас [княз Лазар] с неизброима войска заел най-важните места в полето. Макар в сравнение с войската на неверниците мюсюлманската войска да била малко, но с помощта на всевишния владетел тя победила, езичниците [неверниците, християните] били победени. След като награбили много плячка, [войските] слезли в областта на Самоков и с милостта на преславния господар този железен рудник бил включен в държавата на щастливия султан...

През седемстотин седемдесет и трета година [=1371/72 г.] султан Мурад Гази заповядал да се тръгне от Бруса и се отправили към Румелия. Впрочем намиращите се в крайграничните области спахии на няколко пъти искали султана да дойде в Румелия, тъй като наистина Лала Шахин бил ангажиран в завоевания, но само румейската войска не била в състояние да достигне [владенията на] българския княз. По онова време проклетият княз, управителят на българската област, се наричал Константин. Сега тази област е известна с названието Кюстендил. Споменатият княз бил прочут с множеството си владения и конници. В страната на българите се провеждала неговата заповед. Той бил господар на едно княжество, което обхващало златни и сребърни рудници. Възгордявайки се от своята сила, той не се подчинявал на съседните му крале. Обаче величието на султана влияело на сърцето му и когато научил, че [султанът] е потеглил към страната му, знаейки, че сигурно ще бъде победен, той го посрещнал с подаръци и му връчил ключа на крепостта. Когато били предложени условията за подчинение, те намерили благосклонен прием [у султана] и била издадена височайша заповед той да остане управител на своята област срещу определените му джизие и харадж, след което султанът се отправил към Бруса...

През седемстотин седемдесет и девета година [=1377/78 г.] от бягството на пророка султан Гази пак заповядал да се тръгне от Бруса на поход, като оставил за наместник в Бруса Илдъръм Баязид хан... Султан Гази преминал Гелиболския проток с намерение да покори страната на един от видните неверннишки царе, гнусния неверник Сусманос [Шишман], владетеля на Никопол и Силистра. Споменатият Шишман, като чул, че султанът ще дойде срещу него, събрал на едно място първенците на държавата си и след като се съвещавали, всички се съгласили да дадат джизие, както направил Ласоглу, и изпратили предварително хараджа за три години. Било направено изложение за подчинението им с условие [Шишман] да се намира в услуга, да бъде готов и да участвува с цялата си войска във всеки поход. Като приел [условието], била му оставена властта и страната и му била дадена в ръцете султанска грамота...

Софийската област по времето на Лала Шахин многократно била подлагана на набези и повечето от нейните райони паднали във владението на борците за вярата, обаче не им се удавало да удържат победа над крепостта ѝ. Прочее неверникът, който я управлявал, заедно с това, че поискал помощ от сърбите, нито за минута не изоставил отбраната и охраната на крепостта. Що се отнася до борците за правата вяра, те се приготовлявали да завземат София, тъй като София била място, където щели да се срещат и събират неверннишките царе, а по сладката вода и приятния климат през пролетта и лятото, по богатство и изобилие на трева и други нужни за конницата неща била един рядък образец. Ислямската войска също се нуждаела от едно такова средищно място. По тази причина те всекидневно се приготовлявали за завладяването ѝ.

Едно от добрите приготовления: Един млад, но зрял и изкусен доганджия от новите мюсюлмани дошъл при пловдивския управител, бореца за вярата, именуван Индже Балабан. Но един ден той по пътя на бягството се изгубил из средите на мюсюлманския народ. Той идва при управителя на София, служи му известно време и бидейки изкусен в ловното изкуство, става придружител на княза. Понеже князът бил също много пристрастен към лова, свързва известна дружба и му се доверява. Един ден князът и доганджията само двамата паднали по следите на някакъв дивеч и достигнали до едно място, гдето освен тях двамата нямало никакъв човек. Тогава доганджи-башията, казвайки „От това по-хубав дивеч има ли“, внезапно обезоръжил княза, здраво вързал ръцете и краката му, заловен и завързан го качил на коня, си, веднага хванал гористия път и като вървял бързо, с божията милост здрав и читав пристигнал при ислямската войска в Пловдив. Преди това кое се говорело, че е станал вероотстъпник, но лицето му се очистило и по причина на тази заслуга останало му хубаво име и станал прославен и почитан сред ислямския народ, отличен и възвишен сред своите равни. След това, като взели със себе си споменатия княз, [войските] потеглили и се отправили към София. Когато жителите на крепостта видели своя̀ главен началник заловен, поискали пощада от Гази Индже Балабан и му отворили вратите на крепостта. И понастоящем София, която е определена за седалище на румелийските бейлербееве, е едно средищно място — да го оживи всевишният бог. . .

Никополският владетел, безчестният Шишман, дал на пратеника на султан Гази нахален и упрям, противен на споразуменията отговор, с който открито показал своето неподчинение. Султан Гази бил учуден от бунтарството и вероломството на споменатия и когато в нарушение на договора той наистина не пристигнал [с войската си], след пълното изясняване на неговото лицемерие от бързо по-бързо изпратил Али паша да мине Галиполи с тридесет хиляди конници. Той му дал заповед, казвайки: „Да извършите колкото са предопределени набези в царството на Шишман и да завладеете колкото е възможно от крепостите му.“

Когато Али паша дошъл в Одрин, враговете на вярата още не знаели [за похода]. Той изпратил напред пет хиляди подходящи конници, като назначил за техен началник Яхши бей, син на Тимурташ паша. Те бързо като светкавица в нощната тъма слезли срещу крепостта Провадия, а след тях на тълпи, на тълпи им идвала на помощ правоверната войска. Един храбрец на име Хюсеин с помощта на въжена примка бързо и безшумно се изкачил горе на крепостта, след което изтеглил горе също и някои от газиите. Те изрязали главите на защитниците на крепостта, които безгрижно спели. Така заграбили и взели в свое владение крепостта.

На сутринта те съобщили на Али паша вестта за това завоевание. С пълен блясък Али паша се отправил да завладее крепостта Търново и за кратко време я завладял. После населението на крепостта Шумен посрещнало Али паша, поискало милост и му предало крепостта. По това време дошла вест, че султан Мурад е минал Галиполския проток [и идвал в Румелия]. Али паша назначил мухафъзи и диздари на завладените крепости, а той самият [пристигнал] в Одрин и целунал краката на славния падишах. Нему били оказани обичайните почести, станал обект на различни благоволения, облечени му били халати. [После] съгласно с височайшката заповед той потеглил срещу Никопол и Тауслу и с божията подкрепа всеки ден завладявал по един район. . .

Безчестният Шишман потънал в морето на колебанията. Виждайки, че от ръцете му се изплъзва повечето от царството му, той започнал чрез посредничеството на Али паша да моли за спасение и да иска прошка. Али паша взел ролята на посредник и довел Шишман в столицата на падишаха, като му обещал да бъде покровител на имота, честта и кръвта му. Срещу джизието за няколко минали и предстоящи години заедно с предопределения размер на подаръка и приношението той [Шишман] дал изобилни богатства и със сабя на уста и облечен в саван дошъл при султанската армия извънредно смутен от позора си. Тялото му се свякло трепѐрещо. Обаче великодушният султан отминал престъпленията на този нещастник и полека-лека с наставления и благоразположение дал да се успокои пълното му с ужас и страх сърце. Той благоволил да му остави областите на царството му, обаче му поискал крепостта Силистра. Онзи се съгласил да му я предаде и султанът дал нареждане на Али паша, казвайки му: „Да я вземеш във владение“, а също му заповядал „Там да се установиш“.

Разклащане положението на споменатия Шишман

Нечистият и безсрамен Шишман пак не останал верен на задълженията и клетвите си и не предал Силистра на хората на Али паша. Али паша, комуто тази крепост била подарена от султана, направил доклад за станалото и бил назначен да поеме грижата за завоюването на цялата страна на този пълен с лицемерие неверник и бързо да превърне благополучието му в унижение. Били събрани и били му изпратени в помощ много от емирите и войската. Али паша също се вдигнал от Шумен и се отправил да завладее крепостта Дарапча. Населението на крепостта излязло насреща му и му донесло включа на крепостта. От това място той изпратил хора към Косово, които приканили [косовци] да се поставят в служба на падишаха. Тези неверници отказали и открито се разбунтували, като оскърбили пратеника на пашата. Тогава Али паша изпратил един бележит воин на име Яралу Доган бей, прочут ловец-соколар, който нападнал Косово. Самият той с няколко хиляди конници разграбили и оплячкосали онази област, като взели много пленници. Князете помолили за заловените пленници, като казали, че срещу връщането им ще дадат една крепост. Но Али паша хем взел крепостта, хем не им върнал пленниците. Тогава в тези неверници пламнал огънят на мъката и разкаянието. Али паша повел [войската] да завладее и окупира подчинените на Шишман крепости на брега на Дунава. Шишман със семейството и с близките си затворил в Никополската крепост. Али паша обсадил тази крепост.

Шишман, като разбрал ясно, че крепостта ще бъде завладяна, излязъл със семейството и с близките си от крепостта и паднал в краката и ръцете на Али паша. Той поискал прошка за престъпленията си, като направил себе си равен със земята. Али паша взел владението на Никополската крепост и с челядта и подведомствените на Шишман дошъл в бивака на султанските войски при Тауслу. Като известил висококославния султан за събитията и положението, той отново го помолил за милост и пощада. Макар Шишман да станал съвсем безчестен, все пак султанът, комуто великодушието било обичайно, отминал кръвта на безчестника и оказал благоволение към челядта и рода му. Обаче той определил и назначил из средата на правоверния народ управители на цялата област.

Из „Книга за описанието на света“
от Мехмед Нешри

Мехмед Нешри (XV и началото на XVI в.) е един от най-изтъкнатите турски хронисти. Написал „Книга за описанието на света“ в която описва турската история до края на XV в. Черпил от стари предания, по-ранншни автори и съвременни сведения. Старае се да възвеличи османската власт. Дава ценни сведения за българо-турските отношения през втората половина на XIV в. Превод на И. Татарлиев от Kitâb-i Cıhan nüma; *Nehmed Hesri*. Hazirliyanlar F. F. Unat, Dr. Mehmed. A. Kôymen, TTKY, I, Ankara, 1949, c. 244—245, 248—249, 254—257.

Изложение върху страната на Сосманос [Шишман] и имената на неговите крепости

Разказват, че страната на Александерос оглъ Сосманоз [Шишман], син на Александър, се намира край брега на река Туна [Дунав] и спада към областта Едирне [Одрин]. Срещу Ефляк [Влашко], крайбрежието на отвъдната страна на Туна, беше Ефляк [в България] и крайбрежието на отсамната страна, страната на Сосманоз. [Тя] беше твърде благодатна област. От нея се изнасяха мед, масло и овце в света. Изобщо в нея се намираха всякакви блага, повече, отколкото в другите области. И укрепените крепости бяха повече от тридесет. Българските наименования на тези крепости са следните: Ченге [Провадийско], Първади [Провадия], Мадара, Вефчен Венчан, Варненско], Добрич [Добротица, Търговищшо], Мечка [Русенско], Ефлекя [някъде към Русе, неуточнена], Гьозке [Обзор], Крапчене [Крепча, Търговищко], Кираставча [някъде към Русе, неуточнена], Ески Истанбуллък [Преслав], Шумнъ [Шумен], Черноз [Червен, Русенско], Мигледж [Мъглиж], Ейменоз [Емине], Кьосова [Кьосевци, Търговищко], Юргова [вер. Русе], Търнови, което е столица на Сосманоз, Никияболъ [Никопол], Тонбиргоз [при Пиргос, Русенско], Зищова [Свищов], Нюкесри [при Новград, Свищовско], Търака [неуточнено], Силистире [Силистра]. Повечето от тези крепости се намират на дунавското крайбрежие.

Строгите разпоредби на Али паша до пристигането на султана

След това Али паша, като научил за преминаването на повелителя [в Европа], отседна в една местност, близка до Вичнене [вер. Вичина, при Камчия]. Тази вечер остана там. От войската двама души ходиха да вземат продоволствие от Вичнене. Неверниците от Вичнене убиха единия от тях. Другият, бягайки, дойде при пашата и съобщи за станалото. Пашата се ядоса и веднага заповяда [да се отмъсти]. Войската изръфа народа, разруши и изгори крепостта на Венджен [Вичнене], плени населението ѝ и изцяло го накълца [затри].

Описание на превземането от пашата на крепостите на Сосманоз и разграбването на Кьосова от Пазарлъ Тоган

Разказва се, че пашата, след като отседна няколко дни в Шумнъ, стана и пристигна в Добруджа [Добротица, Търговищко]. Неверниците излязоха насреща и му донесоха нейния ключ. Оттам той тръгна, пристигна в Гирпиче [вер. Върбица] и дори го завладя. После изпрати хора при владетеля на Кьосова

[Кьосевци, Търговищко] и поиска да му се подчини. Този проклетник не се съобрази с думите на пашата и рече: „Ние се разбунтувахме срещу нашия бей; не се подчиняваме на турчина.“ Тогава пашата, като даде хиляда души на Пазарлъ̀ Тоган бей, каза: „Върви, нападай, разрушавай, пали и разграбвай Кьосова, а жените и децата зароби.“ Пазарлъ̀ Тоган пристигна, удари Кьосова, зароби жените и момчетата. След това [оттам] дойдоха неверници и казаха на пашата: „Върни ни отново пленниците които бяха взети от турчина. Ще предадем крепостта Кьосова.“ Тогава пашата събра пленниците от турците, предаде ги на неверника, а след като завладя крепостта, заповяда пленниците отново да се предадат на техните притежатели. Борците за [правата] вяра останаха доволни и отново взеха пленниците от ръката на неверника. Така пашата завладя крепостта Кьосова. Оттогава той тръгна, стигна до Търнави, столицата на Сосманоз, и отседна, а неверникът също донесе нейния ключ. Оттам пристигна в Черноз и я завладя. После пристигна в Нюкесри и Кираставча и също ги превзе. Тук донесоха ключа на Йоргова [на Дунава, неуточнена]. После се спусна по крайбрежието на Туна, превзе и постави войска във всички малки укрепления и крепости, каквито имаше [там]. После изпрати хора при владетеля на Зищова. Този не се подчини, укрепи крепостта, подготви се за бой, няколко дни води бой, след това се изчерпаха неговите боеприпаси, той се обърка, отвори вратата, дойде и беше принуден да се подчини. Оттам нашата [войска продължи] нашествието. По крайбрежието на Туна премина в Ефляк, завзе укрепленията, които овладя, оплени населението. После продължи и се нахвърли върху Нигболъ [Никопол]. Сосманоз, [след като] избяга, беше влязъл в него. По-добър град и по-укрепена крепост от този нямаше. Намираше се на брега на Туна. Водата на Туна се блъскаше в нейната стена. Пашата [започна] да се готви за превземането й. Сосманоз се уплаши, излезе, надяна савана на врата си, . . . дойде и падна в краката на пашата. Пашата [беше] милостив, отново опрости неговото престъпление.

Доклад на Лала Шахин за отбраната на София

Превод в *П. Ников,* Турското завоевание на България и съдбата на последните Шишмановци, БИБ, I, т. I, с. 130—132.

Аз, сердар на османските победоносни войски, които воюват с кюфарските войски в Централна Румелия, няколко пъти опитвам щастието си да превзема и присъединя към ислямската държава обширната, равна и богата равнина на Софийското поле, както и самата крепост София. Но за жалост крепостта не можа по никой начин да се превземе с атаки и щурм отвън. Тая крепост е силна и много яка, та всички наши налитания и атакувания остават безполезни и дори вредни. Големи жертви паднаха от динислямските храбри войници, които се самопожертвуваха като курбан. Аз като румелийски бейлербей сам лично водих храбрите войски на атака, но нищо не се сполучи: връщах се надире без успех. Убедих се, че тази яка и много силна крепост със сила и юначество не ще може да се превземе скоро, ако не се употребят в случая някои хитрости и изкусни военни планове. Да се дават направо безполезни жертви от хора, да се хабят материални средства и да се губи време е доста рисковано и гибелно за нашето завоевателно дело. Преди всичко осмелявам се да ви опиша, според както имах възможност отблизо да узная и да се осведомя, положението и големината на софийската крепост. Последната още от старо време е била добре укрепена отвътре с всички приспособления на военното изкуство. Тя е била столица на кюфирските хакимтекфури и постоянно е била главна резиденция на всички кюфарски военачалници, велможи-сановници и главнокомандуващи. Вътре в крепостта има многобройна кюфарска отбрана армия, войниците на която са едри, мустакати и на вид добре калени в боеве, само че са навикнали да употребяват вино и ракия — с една дума, хора веселяци. Откъм продоволствие крепостта има в себе си изобилно храна: жито, брашно и жива стока — едър и дребен добитък. Софийската котловина е много изобилна в земеделско и скотовъдно отношение, тя може да храни за дълго време огромна армия. Военни провизии, припаси и военножелезарски работилници има в крепостта предостатъчно и оттам може да се набавя всичко, що е потребно за войската им. Индустриални заведения, занаятчийници и работилници в София има доста, там се обработват тънки и дебели вълнени и памучни материи, с които се обличат както кюфарските войници, тъй и многобройното население, което живее там. София, заобиколена от близки гори и планини, има преизобилно студени балкански води за пиене на населението и за поене на многобройните стада, с които тъй много се слави тази страна. Климатът е добър, умерен и много здравословен. Овощия от всякакъв род и лозя там има в изобилие. Търговията в града е доста развита, защото на всяка страна се съглеждат като пиявици наредени пътища, по които сноват насам-натам пътници търговци. търговски кервани с разни стоки и изделия, които се работят в София и се разпространяват по всяка посока на Румелия и за по-нататък. Пътищата и друмовете са много големи. Полето и горите са пълни с изобилни треви и дървета, има големи балкански дървета за градежи. По Софийската котловина се забелязват много диви животни, като качали, вълци, сърни и др. Така че София и Софийското поле представляват истинска райска ябълкова градина. При това вътре в София има и минерални горещи води, що служат за нуждите на населението, което е доста красиво, едро и стройно наглед, с весело настроение. Управлението и владението на София се намира изключително в ръцете на великия мръсник като тимар, а приходите, които се получават от данъци, той, владетелят, раздава на фаворизирани близки нему личности, които се готвят да заемат високи държавни постове, подобни на тия, що носят названието „бейлербейлък“. Да се стои по-нататък по тези страни става излишно и аз съм на мнение да оставя за свой заместник на поверения ми бейлербейлък и за комендант на османските победоносни войски подведомствения ни военачалник Индже Балабан бей. Заповедта и поведението зависят от Вас.

3. СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА ЗАВОЕВАНИЕТО

Из нотариалните книги на венецианския нотариус Антонио Брешияно за българи-роби на остров Крит

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Сакъзов*, Новооткрити документи от края на XIV век за българи от Македония, продавани като роби, МПр, VII, 2—3, 1932, с. 1—62; Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в., ГСУ — ЮФ, XXX, 1935, с. 78—83.

Ден седми [7 юни 1381 г.]. Правя достояние аз, Франциско Костатера, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, магистър Жоме де Фано, лекар на служба в Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Ирина от български род, от селището, наричано Мелник.

Ден единадесети [11 юни 1381 г.]. Правя достояние аз, Андрей от Катания, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Гаспарино Морозини от Венеция, отсъствуващ, както и присъствуващ, и на твоите наследници една моя робиня на име Мария от български род, от селището, наричано Прилеп.

Ден четвърти [4 януари 1382 г.]. Правя достояние аз, Даниел Делфино от Венеция, сега живеещ в Крит, че с моите наследници давам, предавам и прехвърлям на теб, Марко Корнеро, син на покойния сер Петър, жител на крепостта Милокотами, и на твоите наследници една моя робиня на име Теодора от български род, от селището, наричано Костур.

Същия ден [29 януари 1382 г.]. Правя достояние аз, Франциско Грино, пълномощник на господин Йоан от Венеция, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сестра Катерина Пасса, игуменка от манастира „Св. Катерина“ в Крит, и на твоите приемнички една моя робиня на име Теодора от български род, от селището, наричано Търново.

Същия ден [1 февруари 1382 г.]. Правя достояние аз, Христофалус Барто, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Йоан Корнер Месета, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Кали от български род, от селището, наричано София.

Същия ден [12 юли 1382 г.]. Правя достояние аз, Никола Дано, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Анджело Брогондионо, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Ирина от български род, от селището, наричано Девол.

Ден осемнадесети [18 септември 1382 г.]. Правя достояние аз, Джулио от Ферариа, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Тома Джено, син на покойния сер Йоан, жител на Крит, и на твоите наследници един мой роб на име Димитър, българин, от селището наричано Воден. . .

Същия ден [23 септември 1382 г.]. Правя достояние аз, Джулио от Ферариа, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Джорджо Нани, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Теодора от български род, от селището, наричано Прилеп.

Ден втори [2 октомври 1382 г.]. Правя достояние аз, Марко Мацамурди, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Донато Труко, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Мария от български род, от селището наричано Диамболи [Ямбол].

Същия ден [25 февруари 1383 г.]. Правя достояние аз, Леонардо Моро от Венеция, жител на Кандия, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Джорджо Ромео, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Ирина, българка, от Варна.

Ден седми [7 април 1383 г.]. Правя достояние аз, Марко Мацамурди, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Петър Кауко, син на покойния сер Лодовико, жител на Кандия, и на твоите наследници една моя робиня на име Мария, българка, от Преспа.

Ден двадесет и четвърти [24 април 1383 г.]. Правя достояние аз Никола Мацамурди, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Микелето Ялино, зидар, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Кали, българка, от селището, наричано Охрид.

Същия ден [10 юли 1383 г.]. Правя достояние аз, Марко

Падизо, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, госпожа Елизота, вдовица на сер Тома Нани от Венеция,сега живееща в Кандия, и на твоите наследници една моя робиня на име Кали, от български род, от селището, наричано Битоля.

Из „Похвалното слово за Евтимий“
от Григорий Цамблак

Превод на *В. Киселков,* Митрополит Григорий Цамблак, с. 51—54.

Османските турци в Търново (1393 г.)

Варварският цар Баязид, който се беше възгордял с победите си и със завладяването на много народи, реши — доброненавистникът! — да разори града [Търново], понеже бил слушал, че той е много голям, красив и укрепен със стени; че местоположението му е такова, че мъчно би се завладял, защото освен със стени достатъчно е защитен природно, а освен това, че има големи богатства и многобройно население и че е прочут както с църковните, така и с царските [сгради]. Затова, като повдигна всички източни [войски], начевайки от Персийските земи, Ликаония и Азия, премина Дарданелите. И след като намери всички западни войски събрани, както беше заповядал (за да надмине с тях не само Дарий, царя на персите и на мидийците, но дори и Александър Македонски), неочаквано нападна града. Той го обсади отвсякъде с войска, а не само откъм една или две страни. И много се бяха разтегнали свирепите. Варваринът беснееше: той заплашваше, че с огън ще изгори [жителите]; заканваше се на късове да ги насече и на друга мъчителна смърт да ги предаде, ако тъй продължават да са непокорни. И постигна той целта си, но не чрез силата си, а защото божията воля допусна.

И веднага йереят Евтимий биде изгонен из църквата [„Възнесение Христово“], а нея заеха творците на безсрамието. Кивотът на Завета изпадна в ръцете на другородците; светинята на светините стана подвластна на асирийците и което беше най-важно, светите [дарове] се предлагат на кучетата!. . .

Прочее що [направи]? Нима се опечали повече, отколкото трябваше? Нима се изплаши? Нима избяга, когато видя как стадото му се пилее? Нима произнесе лека или тежка дума, недостойна за неговото любомъдрие? Съвсем не! Той дори се яви пред царя, укроти неговата страст към убийство, а страшното намерение на варварина превърна в благосклонно държане, както някога пророкът [укротил] лъвовете в ямата, а момците — пламъка в пещта. Защото и варварската свирепост обикновено се срамува от добродетелта на такива мъже!

Когато видя отдалеко, че той иде с присъщата си благочинност и замисленост, без да поглежда нито едно от зрелищата пред себе си, които привличаха върху си слуха и погледа на глупавите, а да минава край тях като край стенни картини, [царят], като с вида на лицето си изразяваше благост, не продължи да седи, а веднага стана, отдаде му почит и го удостои с най-близкия стол. И той изслуша молещия се за народа, макар че най-накрая не изпълни уговореното.

И както някой доблестен воевода, който напълно не дава гръб, макар да е победен от враговете, а след като събере сили, побеждава, така и той [постъпи].

Понеже беше изгонен из църквата, той отиде в друга, що беше посветена на върховните [апостоли Петър и Павел]. И като ги взе за застъпници, той се отдаде на много повече подвизи, отколкото по-рано: грижеше се да запази [народа] от варварското изтребление; поучаваше, утешаваше, повдигаше падащите; простираше ръка на препъващите се; изправяше лежащите; поддържаше слабите, похваляваше и насърчаваше към мъжество борещите се; някои пък отстраняваше като гнила част, за да не погине цялото тяло, а прокаженото изгонваше от овцете, за да не се разнесе болестта по цялото стадо. И така вторите подвизи и победи на този мъж над лукавия бяха много по-големи, отколкото първите, когато в мир прекарваше живота. . .

Избиване на видните търновци

Когато лукавият [дявол] се видя тъй свързан от пленниците си и наранен от стрелите си, без да му е възможно мълчаливо да понесе поражението на войските си и пълното си обезоръжение, произведе много по-голяма и по-люта буря, отколкото беше първата. Когато се разказва, езикът на човека се вдървява, а костите се разтреперват.

Воеводата (турчин, когото султан [Баязид] постави да управлява града) повика при себе си божиите люде, които превъзхождаха другите и по име, и по добродетел, и по произход, уж да обсъдят някои общополезни [въпроси]. И те, вървейки след злия вестител, отиваха като глупавите овце, които вървят след онези, които ще ги колят, и бързаха да се доверят на убийствените десници, като всеки носеше своята кръв. Когато ги видя в ръцете си, кръвоядният звяр ги изкла сред църквата или, по-добре да се рече, ги освети, без да се засрами от белите коси, без да пощади младостта; гърлата им превърна в играчка на ножа. . .

О, свето войнство! Не едни по-рано, а други по-после, но [всички], като застанаха вкупом пред мъчителя, оплюха го и веднага, като се представиха на Христа, се увенчаха [с мъченически венец]! Мъчителят остави труповете им за храна на небесните птици, а владиката причисли духовете им към кротките ангели. О, войни, вие опазихте вярата и броя си не намалихте! А чуйте и броя: бяха сто и десет, чиято кръв обагри църквата! И макар да бяха толкова, не се разкъса мрежата на вярата!

Из „Похвално слово за Филотея“
от Йоасаф Бдински

Йоасаф Бдински (XIV в.) работил във Видин, като от 1392 г. бил въздигнат в чин митрополит. През 1394 г. посетил Търново. От него е запазено „Похвално слово за Филотея“, познато по препис от XV в. Превод на *В. Киселков,* БИБ, IV, 1, 1931, с. 192—206, от *E. Kalužniacki,* Aus der panegyrischen Litteratur der Südslawen, c. 97—115.

След като се измина много време, в 6902 [=1394] г., пак в трети индикт, когато поради неизвестни божни тайни срещу онова място [Търново] се извърши гневът и голямото агарянско нашествие — уви!, — стана и пълното тъжно разорение на тоя град заедно с околните. Чрез покушението на всесилния промисъл, чиято глъбина на съдбините е голяма, не зная по какъв начин с него се сбъдваше онова Йеремиево псалмопение, което казва: „Пътищата на Сион тъгуват“; когато всяка възраст от мъжки пол падна под оръжие;. . . Тогава архиереите и гражданите трогателно биваха гонени, подлагани по много начини на мъка и злословия. О беда! Заради благочестието си бе заточен дори и патриархът, онова светило на светилата и христоподобният образ! Тогава мнозина казаха: „По-добре беше слънцето да изгаснеше, отколкото да замлъкне Евтимиевият език!“ Съжалявам те, о църкво, съжалявам те поради това неочаквано разорение! На тебе говоря, търновска славо! От каква на каква се превърна! Тогава в непристъпната светая светих влизаха нозете на нечестивите; тогава се изпълни и казаното някога от господа: „Когато видите мерзостта на запустението да стои на свето място.“ А свещеници, уви, и люде и множество тълпи страдаха на открито; те нямаха нито молитвени домове, нито пък се ползуваха подобно на нечестивите от законни правдини. . . Чрез проявения от бога гняв бе позволено на враговете люто да се ярят на благочестивите и голяма беше дързостта на нечестивите срещу благочестивите. О, позор! И мнозина се прехвърлиха към непристойната Мохамедова вяра: едни, като се изпоплашиха от страх, някой, като се омекчиха чрез ласкателства или като бяха победени чрез материална придобивка, други пък се присъединиха към враговете, като поради простотията си се подмамваха чрез писма и хитрост.

Из турска летописна бележка от 1451 г.

Превод на В. Гюзелев от *A. Decei,* Deux documents turcs concernants les expeditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les pays roumains, Revue roumaine d'histoire, XIII, 3, 1974, c. 397—403.

И после, като дойде в земите на Влахия, [Баязид] се опълчи срещу воеводата Мирчо, владетеля на Влахия. . . Битката продължи цяла една седмица край бреговете на Арджеш [1395 г.], но накрая бе сключен мир с влашкия воевода. И Илдъръм хан премина реката Арджеш и се спря пред крепостта Никопол.

Тогава Никополската област се владееше от един господар на име Шишман, който също като влашкия воевода плащаше хараджи на нашия господар. За да премине на отсамния бряг на реката, той поиска ладии от онзи — така и онзи му подготви. След като се озова на отсамния бряг, той накара да доведат гореспоменатия Шишман и го обезглави. И като завладя също Никопол, го превърна в санджак.

Из Несебърската хроника (XIV—XV в.)

Тази анонимна хроника е съставена в Несебър. Съдържа 16 кратки хронологически бележки, които отразяват събития от историята на града и Българското черноморие в периода 1366—1448 г. Превод на *В. Гюзелев,* Chronicon Mesembriae (Бележки върху историята на Българското черноморие в периода 1366—1448 г.) ГСУ — ИФ, LXVI, 1975.

В година 6874 [=1366] хората на графа [Амедей VI Савойски] превзеха Несебър.

В годината 6885 [=1376—1377], индикт 15 в Тристрия бе убит деспот кир Михаил [Палеолог].

В година 6905 [=1396—1397] турците превзеха Несебър и преселиха населението му в Чимос [дн. с. Ахелой].

В година 6907 [=1399], индикт 7, на 2 февруари, в деня петък, Варна бе заробена от безбожните татари.

ДЯЛ ВТОРИ

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ, ДЪРЖАВНИ И ЦЪРКОВНИ ИНСТИТУЦИИ

1. ФЕОДАЛНИ ОТНОШЕНИЯ, СТОПАНСТВО И ТЪРГОВИЯ ПРЕЗ XIII ВЕК

Сигилий на деспот Алексий Слав от 1220 г.

Сигилият е написан на гръцки език и се намира във Ватопедския манастир. Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 31—35, от *J. B. Papadopoulos et Arcadios Vatopédinos*, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Melenicon СпБАН, кн. XLV, 1933, с. 4—6.

Онези, които желаят благополучието на временните неща и се занимават и радват относно преходните и тленни работи, бързо и свършват и преминават като сън. Онези пък, които заедно с благополучието се грижат и за [духовните] блага и обичат благолепието на дома господен и мястото на пребиването на неговата слава според псалмопевеца Давид, и своята слава по-величествена ще направят и ще намерят и някаква малка душевна придобивка. Защото не ще се измами онзи, който е казал: „Казва господ: ще прославя онези, които ме славят." Така прочее и ние, след като се преселихме от Цепина в тукашното наше владение Мелник, пожелахме да издигнем из основи честен манастир и да съберем в него сбор от усърдствуващи мъже в помен и молитва нам и на нашите родители и на всички онези, които мислят и вярват благочестиво, който [манастир] по божие желание бързо построихме в една част на Мелник, като изградихме храм и го назовахме на името на пречистата наша господарка Богородица Спелеотиса и го поверихме на тогавашния монах и архимандрит господин Павел Клавдиополит, който, като стана по-сетне и владика, остави да игуменствува в него настоящия монах Пахомий [на име] Кокиарис. На този манастир подарихме селото, наречено Катуница [до Мелник], ведно с неговите жители, оттогава и занапред да го владее заедно с всички права и правдини и с неговата околност и цялото владение. Събраните в единомислие в него монаси имат целия приход от него за разпоредба на всички нужди и за всяка друга тяхна —служба, а също и паленето на свещи в този божествен храм и всяка друга негова потреба. В него [манастира] прибавихме и свети изображения, свещени книги и утвари, други някакви неща и животни, които трябва да се изявят подробно в списък, та и нашата държава да има годишен помен и да се поменуват нашите родители. По-нататък свръх тези неща дарихме на казания манастир и градина в Загория от църковните места, която вече бе владяна по-рано от казания владика господин Павел. Понеже пребиваващите в този почтен манастир монаси помолиха да бъде неподвластен и неподчинен на епископа и на практора по онова време, то и ние сметнахме това за необходимо и повеляваме чрез настоящия наш сигилий, да няма власт нито епископът по това време, нито практорът да влиза в това село или в манастира да търси каквото и да е или да иска някакви потреби, или за набор, или за даване на добитък, или за ангария, или парангария, или псомозомия, или друго каквото и да е искане и даване тегоба и да се подвеждат монасите или жителите на това село като подлежащи на всяко и всякакво данъчно и практорско даване. Но нито епископът да има право да влиза и да пипа в този манастир или в казаното село, като предявява като епископ по някакъв начин искания на канонически основания или по някаква друга подбуда (без наистина да е бил извършен всред тях може би душевен грях), освен ако не бъде позован от монасите, и то да влезе безвъзмездно и да ги изпита справедливо и канонически и да излезе отново, без да пипа каквото и да било. Да няма прочее никакъв достъп в него, но само да бъде упоменаван и да утвърждава игуменството, управляващо този манастир, който след нашата смърт трябва да бъде назован от владетелска ръка царски манастир. Освен това и онези, които някога с време биха пожелали да нарушат посветените и утвърдени от нас чрез настоящия наш сигилий неща, както и нещата, които в бъднина бъдат придадени от някои други лица — било велможи, било владици, било боляри, било монаси, било миряни или просто всички, каквито и да са личности, — и каквито и да бъдат [тези неща], нека съдникът на всички и бог им въздаде отмъстителен гняв и неговият меч да блесне справедливо в устрем на отмъщение. Защото срам и обида е да бъдат уврежданi и тъпкани от миряни онези лица, които са предпочели по-божествения и по-добър жребий. А пък ние прочее повеляваме тези работи да не стават в казания манастир не за друго, но за благочестието и почтеността на монашеския живот, като бива изгонван от мястото онзи, който желае да наруши нашите посвещения. Затова и онзи, който желае да постъпи в манастира за смут в някои неща, ще си навлече божието негодувание и клетвите на светците от векове насам. Този манастир и онова, що е в него, да се зове, както се изтъкна, деспотски и царски и да зависи от неговата [на деспота] личност. Обаче и владиката, ако не е мой сродник, [да не може?] да се меси или да изявява наследствени права над него, но монасите да имат наследието по предаване и на игуменското място според съвета и желанието на всички да бъде поставян достойният, като получава, както се каза, утвърждение от владиката по онова време. Затова прочее, като издадохме, подписахме и подпечатахме и настоящия наш сигилий, дадохме го на манастира за вечно утвърждение през месец януари, индикт осми, година 6728 [=1220].

Описа и под[писа]. *Алексий,* деспот *Слав*

Из синодално решение на Охридската архиепископия от 1228 г.

Превод на В. Гюзелев от *П. Ников,* Материали за средновековната история на България, ГСУ ИФФ, XXVII, 1922, с. 9—10.

Поради това [въстанието] туземците били лишени от собственото отечество, а именно онези от тях, които не били постигнати от злото на робството. Между тях и Болеслава напуснала бащината си земя и се преселила с брат си във Верея. Когато българската власт завзела ромейските области и станала поснизходителна към работите, Мирослава, сестра на мъжа ѝ, продала една трета от имота на последния. Когато след известно време Болеслава се завърнала в отечеството си, тя научила за тази продажба и протестирала пред българския управител поради това, че била засегната зестрата ѝ, и унищожила продажбата, като получила продадената част, която владее и до днес.

Ватопедската грамота на Иван Асен II

Дарствена грамота на Ватопедския манастир, издадена след битката при Клокотница (1230 г.), през месец април. Пази се във Ватопед. Превод на *Ив. Дуйчев* СБК, II, с. 41—42, от *М. Ласкарис,* Ватопедската грамота на Иван Асен II, С., 1930, с. 5.

Благоизволи царството ми да дари на светия манастир на пресвятата Богородица, наричана Ватопедска, който се намира на Света гора, селото, наречено Семалто, което лежи в Серска област, така щото това село заедно с людете и с всичките му правдини и стаси, и прилежания, и доход да го владее и обладава този честен манастир със самовластна и неотемлима власт, докато живее царството ми. А изпращаните от царството ми по всички времена, за да приемат дан и да вършат всякакви работи на царството ми, практори, сиреч севасти, дуки, катепани, десеткари, псари, апокрисиари, аподохатори и другите останали от малки до големи, никой от тях да няма власт да влезе, съвсем ни нога да поставя в метоха на този свет манастир, нито да пише, нито дан да взема, нито комод, нито митата, нито аподохия, нито вино, нито хляб, нито зоб, нито десятък, нито да зове на ангария людете за каквато и да било работа на царството ми — нито самите тях, нито техните коне, нито техните волове, нито ослите им. Но всички люде на този манастир да имат всякаква пълна свобода и да владее [над тях] сегашният честен и христолюбив игумен Доситей и честните и христолюбиви игумени след него. А дан, комод и арико, и ангария, и другите останали налози според закона на царството ми — всичко това тези люде да дават и отработват на този свети манастир и никой друг да не се бърка. Който нещо им напакости, голям гняв ще изпита от царството ми... месец април...

† *Асен,* цар на българите и гърците †

Дубровнишка грамота на Иван Асен II

Дарствена грамота за безмитна търговия на дубровнишките търговци, издадена след битката при Клокотница (1230 г.). Пази се в Ленинград. Дава ценни сведения за административното деление на България, условията за търговия и др. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 43, от БСМ, с. 578.

Моето цаство дава тази повеля на дубровнишката страна, на обичните и всеверни гости на царството ми да ходят по цялата страна на царството ми с каквато и да било стока, да внасят или изнасят или каквато и да е стока да пренасят и до която и да е земя или област да дойдат: до Бдин ли, или Браничево и Белград дойдат, или ходят до Търново и цялото Загоре, или достигнат до Преслав и Карвунската област, или до Крънската област, или Боруйската, или в Одрин и в Димотика, или в Скопската област, или в Прилепската, или в Деволската област, или в Арбанската земя [Албания], или отиват в Солун — навсякъде да си купуват и продават свободно, без всякаква щета, да нямат запрещение по всички области на царството ми и купуват и продават без грижа като всеверни и обични гости на царството ми. Който ли пък им напакости в каквото и да било на клисурите, на тържищата или гдето да бъде против закона за търговията, то да се знае, че той е противник на царството ми и милост не ще има, но голям гняв ще изтърпи от царството ми.

† Асен, цар на българите и гърците †

Дарението на протосеваст Прибо

Грамота на сръбския крал Стефан Урош II Милутин от около 1300 г., препотвърждаваща владенията на скита „Св. Петка“ в с. Тморане, Скопско, основан и надарен от българския болярин протосеваст Прибо през 30-те години на XIII в. Превод на П. Илчев от *П. Петров,* Протосеваст Прибо, български феодален владетел в Македония през първата половина на XIII в. Изследвания в чест на Марин С. Дринов, С., 1960, с. 522—523.

I. Понеже кралството ми установи, че господин баща ми, светопочившият крал, беше придал към манастира „Света Богородица“ в Света гора, Хилендар, скита, посветен на Света Петка, който се намира в Скопската област, край селото, наречено Тморане, и който е бил изграден от някой си загорски протосеваст Прибо в дните на цар Асен. Този скит беше отделен от манастира, когато и Скопие се беше отделило от моето кралство. Когато кралството ми пак завзе скопската страна, върнах отново на манастира гореспоменатия скит да си го владее. И понеже бог по-късно реши и направи родство между кралството ми и превисокия цар на гърците, [който] и стана родител на кралството ми и ми подари скопската страна, затова от своя страна кралството ми написа този хрисовул за извършеното дарение и за утвърждение. Така също кралството ми измоли от господин баща ми и светия цар да се направи златопечатно писмо от страна на неговото свето царство за потвърждение в бъдещите векове, така че манастирът, наречен Хилендар, да притежава гореспоменатия скит с всичките права и с имотите, които е имал от онзи ктитор загорянин [Прибо] или който някой после му е прибавил, а именно: най-първо лозето край черквата, което тя е насадила, и черковните хора, които работят лозето или каквото биха искали да насадят, и в село Ворашн закупена земя [купленица] на четири места по 100 къбла, и край Петков кръст наследствена земя [задушна] 15 къбла, и около Тморане 26 зевгара ниви.

II. И все пак кралството ми видя, че малко земя има скитът „Света Петка“; но намери се земя от другата страна на [река] Велика [Вардар] около [село] Свинови, имот [купленица] на ктитора на този скит, протосеваст Прибо, която е била заграбена от временни владелци, та като я намери кралството ми, взех я към царската и я изисках, защото не е ничия бащина, но я е купил протосеват Прибо от [лицата] Арбел и Калогюрги, и отделих от тази земя и дадох на манастира триста големи къбла, а останалото запазих в царската [земя]. И ето междите на тази земя: от горния край до Братилец, до върбата, до Цръквище, а от Цръквище до царския път и тук е междникът [граничният камък]; и от долния край до тополата и до пътя, който отива към Тавор, и тук междник; и през пътя към крушата.

III. И така също кралството ми прибави към това гора да си секат лазове [пътеки? сечища?] и каквото са разчиствали черковните хора. И ето междите в гората: до Манотиното селище и през хълма до Сушица и до Липц Грьдоманов.

IV. Ето и черковните хора, които даде кралството ми на манастира: Десислав и зет му Рад, Ян, Берислав, зет му Драгия и другия му зет Тудор, Драгослав, зет му Витан, Смед, Станко, шурея му Добре, Братиян, Кириак, баджанака му Драгия — всичките тези са отроци. Ето и парицнте: Гръд, сина му, ковача Стан и зет му Драгия, Нико и зет му Добрен, Блазко, Мирен, брат му Ртат, Братко, Пръве, Грозен, Добре и брат му Драгия, Негослав, Братослав, Беро, Драгослав и зет му Иванко, Волен и брат му Стан и зет му Драгия, Срьдан, Никола, Калиман, Владец, Него, Тихо, Коста, Стан, Радин, Влад баджанака, вдовицата Момена с шестте ѝ деца, другата вдовица, жената на Братослав с шестте ѝ деца.

V. И към това даде кралството ми милост на този скит с всичките му хора да е свободен от всякакви тегоби, малки и големи, които стават в съответното време към града и из полето.

VI. И да не доплащат никакви данъци, малки или големи, нито за земите, нито за сградите, а също и оброк.

VII. И да не им се изисква царското злато (?).

VIII. И градският кефалия да няма там власт, нито някой друг владетел.

IX. И ако някой владетел, който и да е, дори от моите сродници, влезе там и задържи нещо, да плати на кралството ми 12 вола [волии?].

X. И това дарение прибави кралството ми за успокоение на братята от дома, [поставен] на Богородица Хилендарска, така че, който даде бог да господствува след кралството ми — било синът на кралството ми, било сродник на кралството ми, било друг някой — и да владее скопската страна, ако някой дръзне и наруши този мой запис, да му отмъсти пречистата Богородица Хилендарска на страшния съд Христов и да бъде прокълнат от дванайсетте върховни свети апостоли и от седемдесетте [апостоли] и от триста и осемнадесетте отци, [членове] на първия [църковен] събор в Никея, и от господаря ми свети Симеон, и от кир Сава, и от мене грешния да бъде проклет в този век и в бъдещия.

Стефан Урош, в Христа бога благоверен крал и самодържец на всички сръбски и поморски земи.

Калиманова грамота

(подправена)

Грамота на пергамент, снабдена със златен печат от времето на Иван Асен II и приписвана на цар Калиман. Грамотата е късен фалшификат (от XVI в.), както личи от езика и съдържанието ѝ. Превод на П. Илчев от БСМ, с. 605—608.

Благочестивият и христолюбив цар Асен, самодържец търновски и на цялата вселена, на българите и гърците и през Молдовлахия и на Угърската земя и на Будим [Будимската земя?], даже и до Венеция и [на когото] от бога е дадена власт, която се простира по цялата вселена. Не драгоценните камъни, нито бисерите и скъпоценностите [трябва] да украсяват издигналия се до царско достойнство, но това, което се отнася до божественото благочестие — прилежанието и грижата за божествените и свещени храмове и за манастирите, в които се благопребивава, а също и за непрестанното славословие на Христа бога, царя на всички, осъществявано от благочестивите и приснoблажени царе, защото в тях [храмовете и манастирите] с благ разум и много старание се почита божеството; заради това на тях им се дава милостиня с богато дарение.

Като следвам този път, както и бащата на царството ми, приснoблажения цар Асен, а също и царувалите преди него православни царе, и като се старая повече от всички други в грижата за свещените и почитани неща, дарувах от своите божествени дарования богато божиите църкви и манастирите, в които се благопребивава, а най-много тези, които се намират на Света гора и в които няма друго действие освен голямо божие славословие. Измежду тях има един манастир, почитан на името на великия и славен мъченик Георги, в който се пее православното божие пеене на български език. И към него простря своето даруване блаженият баща на царството ми, приснoблаженият цар Асен, а и аз намислих да дам на този манастир много имот в Света гора, но се убоях от клетвата, защото това беше прокълнато от събора и от свещените патриарси и благочестивите царе и от нашия прадядо Йоан, великия цар на българите.

Но аз ще дам много външни места на моя манастир, което искам с божие позволение, и дадох им най-напред мястото, наричано Привица, метоха и селото с всичките права и ползи от това село и с поповете, които са в това село, та да се внася всеки доход от него в манастира, а също и това, което идва от езерото и от воденицата в Хандак [на Долна Струма], и това, което идва от ловището в Мармар [Мрамор, Серско] — всичко да се дава в манастира, също и това, което става за свещена храна на постещите в него иноци. А поменът за него [Иван Асен] и другите приснoблажени царе се установява благочестиво. Златен печат.

И дадох им [на манастирските братя] в град Сер метоха и храма „Свети Никола“, [който е] близо до клириците Калоян и Мануил и Константин [и] 18 дюкяна в Калояновата чаршия. А Калоян да отговаря приходът от дюкяните да се внася в манастира.

И дадох им на Дунав, на устието [?] ловище, гдето се ловят моруни, и в Никопол скеля [пристанище], също Яковата махала и Теодорова махала и тук им дадох 15 дюкяна. Петър Логотет да бъде настойник, та приходът от пристанището и от ловището да се донася в манастира. Царска повеля, златен печат.

И после им дадох в град Сардакия, сиреч София, митрополията и храма на светия великомъченик Георги и на свети Николай над Медни пазар и тук им дадох 20 дюкяна, Говежди пазар, кир Вълчо и кир Стоян, те да се грижат да събират това, което идва от митрополията и от дюкяните, и да го носят в манастира.

И село Челопечене [Софийско] и тук дадох метоха, та приходите от селото и от метоха все в манастира да се пращат.

И село Горни Лозен [Софийско] и тука им дадох селото и метоха в храма на свети Никола. И господин Владислав да се грижи това, което идва от селото и от метоха, всичкото да се праща в манастира. И от село Долни Лозен [Софийско], каквито приходи има, всичко заедно да се праща в манастира. Царска заповед е никой да няма власт върху тези имоти, които аз им дадох. Златен печат.

Дадох им и мястото Лихнидон, наричано град Охрид. Тук им дадох власт да се грижи архиепископ Макарий и клирикът Мануил, и клирикът Стаматий, та приходите от града и от езерото и от ловището Струга — всичко да се праща в манастира. Царска повеля, златен печат.

И дадох им в град Солун махалата на клирика Дука с 10 дюкяна и Скерлетовата махала, и тук 10 дюкяна, и кир Константиновата махала, и тук 10 дюкяна. Всичко събрано от махалите да праща в манастира кир Константин. Царска повеля, златен печат.

И пак им дадох имот в Ормилия [на Халкидика] — и тук дадох метоха в селото да бъдат заедно и каквото идва от метоха и от селото, всичко да пращат в манастира; и тук е храмът на свети Николай.

Аз, благочестивият цар Асен, самодържец на всички българи и гърци, заповядах с божия помощ манастирът, наричан Изограф, който е в Света гора на Атон и е храм на Христовия великомъченик Георги, да изгради кула, която да се нарече на името на моя син Михаил, сиреч Михаилова кула. Царска повеля, златен печат.

И аз възнамерявах да дам много имот на моя манастир, но се побоях от клетвата, защото от по-рано беше забранено и решено от събора, от свещените патриарси и благочестивите царе, та им дадох места навън, според както реши бог. И заповядах аз да се огради местността Иванова Селимова река от края на морето до кладенеца, до вулата [?] на свети Георги; и оттук над Филиповото лозе към кръста, който е на върха на бърдото, три белега [?], вулата на свети Георги и на Пимин и на Филип; и оттук нагоре по големия път до камъка на източната страна над пътя, тук вулата на свети Георги и на Пимин; и оттук от Мойсеевата череша на пътя, та до Ивановата камара [?], и от Ивановата камара по пътя до старата кула и малко назад по стръмнината, и тук оставиха вулата, и оттук нагоре, през върха на бърдото, гдето то се разделя — и тук кръста; и оттук през долчината по голямата река до воденицата на свети Георги, а оттук надолу до морето. Царска повеля, златен печат. А аз заповядвам така, както намерих.

И ако някой престъпи тази заповед или някой от насилниците лъжесвидетелствува, да не получи милостта на господа бога и спасителя Исус Христос в съдния ден и да падне върху него клетвата на 318-те свети отци от Никея и да се счита наравно с предателя Юда. И царството ми изложи това благочестно с червено писание и с този златен печат за уверение. Месец февруари, втори ден, първи индикт, 6700 [=1192] г.

† *Йо[ан] Калиман* в Христа бога верен, цар
и самодържец на всички българи и гърци *Асен*.

Батошевски надпис

Надпис от времето на Цар Михаил II Асен. Запазен в три фрагмента: два се съхраняват в Националния археологически музей в София, а третият в Градския музей в Севлиево. Превод на В. Гюзелев от *Хр. Ив. Христов*, Батошевският надпис, Археология, 1978, кн. 4, с. 65—70.

† [Аз Василий] по божия милост патриарх на всички българи. . . по време на моето архиерейство с божия помощ изсякох планината в тази пустиня и създадох храм на името на пресветата Богородица Маторска и на името на светия евангелист Йоан Богослов и помолих великия цар Михаил Асен, син на великия цар Асен, а внук на стария цар Асен. . . Този манастир не само единствено за него, но и повелих. . . И е царски манастир. И прие с любов този манастир цар Михаил и дарува на този манастир село. . . Батошево и Витен, и Рибаре. . . Цар Михаил или другите бъдещи царе, ако след това дадат. . . Сам цар Михаил, ктиторът, нито бъдещите царе. . .

. . . наруши. . . а това място. . . като епидосис [добавка], то да се на манастира во веки. . .

. . .поселките и селата. . . гост пък. . . където и да е. . . да си бъде манастирът царски. . . Ако пък ктиторите. . . всички — царе или архиереи. . .

Врачански надпис

Надпис от времето на цар Михаил II Асен. Превод на В. Гюзелев от *В. Иванова*, Два надписа от Асеневци — Батошевският и Врачанският, ИБАИ, XV, 1946, с. 135—137.

I . . . до този единият . . . царски манастир. . . Асен, цар на всички българи . . . го с божия помощ. . .

II. . . . прие . . . на българите. . .

III. . . . Вратца на моя. . . и едно. . . царят преди. . .

Договор на Михаил II Асен с Дубровник от юни 1253 г.

Договорът е търговски и военен. Дава важни сведения за наличието на български търговци в чужбина, условията за търговия в българските земи и политическата обстановка. Пази се в Дубровник. Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 47—54, от *Г. А. Ильинский*, ГБЦ, с. 155—159.

В името на господа бога наш Исус Христос. Амин. В годината от въплъщението на господа наш Исус Христос 1253, месец юни, в деня на свети Вита, индикт единадесети, за да съществува чисто приятелство и делото на чистата любов, както е било изпърво между светото и преславно царство на цялата българска и гръцка земя на Иван Асен и между общината на славния наш град Дубровник, както са живели в правда, любов и в истина, още повече да расте и плод да даде, както ти, светият и верен в Христа бога цар, самодържец на цялата българска земя, господин Михаил Асен, роден от благоверни и свети царе, отдавна желаеш това. Аз, Марсили Георги, по повеля на славния венециански дож, княз на град Дубровник, и всички съдии и съветници, цялата община на преславния наш град Дубровник, малки и големи, верни приятели на твоето царство, като желаехме отдавна да имаме любов с царството ти, кълнем се в бога и в светото евангелие божие, и в светата дева Мария, негова майка, и в честния животворен кръст, и в светите апостоли Петър и Павел, и в блажените четирима евангелисти Марко, Матей, Лука и Йоан, и в светите мъченици господни Власий, Лаврентий, Петър и Андрей, наши светители, и във всички светии, които са угодили господу богу, и обещаваме пред твоето велико царство да държим против злотворството на неверния крал Урош и срещу неговия брат и рода му и против всички, които живеят в неговата земя, и против онези, които биха имали в тяхната земя някакво владение, ако бъдат неверници и неприятели на твоето свето царство, така също да бъдат неверници и неприятели на нашия град Дубровник. Ако ли някой от гореказаните или всички се обърнат към твоето свето царство и преславното ти царство ги приеме за приятели, то и ние да ги имаме за приятели. Ако ли Урош или някой от гореказаните от неговия род бъде враг на нашия град Дубровник, да бъде враг на твоето свето царство. Ако ли някой от гореказаните бъде приятел на град Дубровник, твоето високо царство да го има за приятел. И ако бог помогне на твоето свето царство да изпъди твоя и нашия враг Урош из сръбските земи, и брата му Владислав, и техния род или други властели и прибягат в град Дубровник, ние да не ги приемем, нито тяхно слово, но да им увреждаме, колкото можем. И светото ти царство да не сключва без нас мир с Урош, а нас да не ни оставя, без [да сключим] и ние мир с него, и още повече да бъдем с твоето свето царство против Урош, твоя и нашия враг, и против целия негов род, и против оногова, който би бил после на неговия престол, и заедно война и мир да имаме с тях през живота на твоето свето царство и нашия. На светото твое царство ще дадем помощ според нашата мощ по крайбрежието, по море и по суша и ако бог помогне на твоето свето царство и завземеш Рашката земя с всичките ѝ предели, а нам бог помогне да завземем всички градове и крепости, които са крайбрежни и подчинени на рашкия престол, да ги предадем на светото твое царство с добра вяра без загуба или на онзи човек, който би бил изпратен от твоето свето царство според нашата мощ. Когато ние узнаем, че твоето свето царство е навлязло в сръбската земя,то ние да се приготвим най-много в продължение на две седмици, след като чуем, с цялата наша сила и мощ и да се отправим по море против крайбрежните градове и земи с онези люде, които се намират по това време в град Дубровник, като оставим обаче толкова люде, колкото да могат да пазят дубровнишкия град. И ако Урош или неговият брат Владислав, или някой друг от неговия род, или властелин би пожелал да ни увреди или би ни увредил, то твоето свето царство да ни помага според своята мощ против тях и да им уврежда. Людете и търговците от светото ти царство и от севастократора, зетя на светото ти царство, и имуществото им, ако дойдат в нашия град Дубровник, да бъдат пазени и закриляни в Дубровник и в неговите предели подобно на самите дубровничани и да стоят в Дубровник по своя воля и да направят свое тържище, като продават и купуват без всякаква дан и без всякаква щета, и да не им се взема никаква дан, нито на врати, нито на мост, нито на брод, нито на път, а да си купуват всякаква стока, каквато им е потребна: злато, сребро, одежди и златни тъкани или що друго им трябва освен пшеница, която не бива да се изнася из града Дубровник без повеля на княза, който по това време е в дубровнишкото княжество. Така също и людете, и търговците на преславния град Дубровник, които идват в земята на светото ти царство и в земята на зетя на светото ти царство — севастократора Петър, да си купуват и продават свободно в казаните земи без щета всякаква стока по своя воля и да не им се взема мито или някаква дан нито в града, нито на събор, нито в села на търговци, нито на мостове, нито на реки, нито на пътища, но да бъдат свободни на всяка място и да пребивават и ходят по своя воля и да се връщат, и да бъдат пазени и закриляни в своите личности и в своето имущество. Ако пък се случи смърт на някой човек или търговец от твоето свето царство, или човек или търговец на високия севастократор Петър в дубровнишкото княжество, или със завещание или без завещание и да бъде без дружина, разпореждаме да бъде описано цялото имущество на този покойник и когато твоето свето царство изпрати свое писмо за него, да [го] дадем и от имуществото на този покойник да не се изгуби нищо от нас. Така също, ако на дубровнишки люде и търговци се случи смърт, или със завещание или без завещание в земите на твоето свето царство, и в земите на високия севастократор господин Петър, а не биха имали дружина, имуществото на този покойник да бъде запазено от твоето свето царство и да се предаде на оня, който би бил изпратен за имуществото на гореказания покойник с писмо от господин дубровнишкия княз. А ако людете на твоето свето царство или на Петър, високия севастократор, имат да предявяват някаква правина срещу някой човек от дубровнишкото княжество, ние се задължаваме да извършим за него съд без съдебни разходи и без данък според нашия закон на пълна правда. Така също да има справедливост за нашите люде в земите на твоето свето царство и на севастократора Петър [според закона] на вашето свето царство и на високия севасто[кратор] Петър без никаква дан и без съдебни разходи. Никакво поръчителство да няма между твоето свето царство и нас, докато не се отсъди по справедливостта. И ако бог помогне на светото ти царство и то завладее сръбската земя, ние да си имаме онзи стар закон с тях, който е имал град Дубровник, и да стоим с всички сръбски и краймöрски земи и градове според онези закони, които сме имали с тях преди петнадесет години, изминали досега. И ако бог помогне на твоето свето царство и станеш господар на цялата сръбска земя, някои зли люде да не създадат неприязън между светото ти царство и нашия град, но любовта всякога от добро на по-добро да расте. Земите и селата, и владенията от земята и по суша от селата, и владенията от онези земи и от онези села и владения, които господ бог ще помогне бързо да бъдат завладени от твоето величество, искаме да ги отбележим. Горепоказаните дедови наши земи и села и владения начеват от църквата на свети Георги срещу стария град Епидавър, после отиват до църквата на свети Петър, а от църквата на свети Петър отиват до църквата на свети Покрит, държат горе връх Белома и слизат до водениците, а от водениците държат горе и отиват към мелниците дори до Влашица, а от Влашица, като държат височините, които са над Шумет, и отиват до извора, а от онази страна на извора, като държат височините, които са над реката, и стигат дори до височините, които са над Корила, и от Корила държат височините, които са над Затон и над Полица, и над Орешец и стигат до църквата на света Текла; всички казани земи и села и владения, които от върха от всички казани височини слизат до морето, всички са наша дядовина. А онзи закон, който съществува относно митото за солта между сръбския крал и града Дубровник, да го поддържа и светото твое царство, а именно: половината от печалбата от всичката сол, която се продава на рашките люде, да има твоето свето царство, а другата половина да има дубровнишката община, както бе в стария закон. И светото ти царство да държи за нас стария закон, а именно от река Дрин до Неретва митото за солта да не се взема на друго място освен в Дубровник. И ако бог помогне на твоето свето царство да завладее всички крайбрежни градове, нашата светла майка, църквата, майката на всички наши църкви, да владее онова, което е владеела по всички градове и по суша — или епископии, или манастири, или църкви, или попове, или някаква друга правдина, която е имала от стари времена — да ги има свободно, както е писано в старите книги с правдини. А ние, цялата община на нашия град Дубровник, малки и големи, да сме задължени да правим да се заклеват всички князе, които с времето ще бъдат в Дубровник по волята на славния венециански дож, да държат това обещание през време на своето князуване, когато се кълнат за дубровнишкото княжество. И ако ние престъпим тази клетва и това обещание, да ни съди бог и тази клетва както на този свят, така и на онзи и ние, и нашите деца да имаме запрета и гняв от високия римски папа навеки и всичко писано по-горе да имаме и искаме да държиме, като пазим клетвата и почитта, и службата, които сме задължени да оказваме на господина дожа на венецианската община, докато съществува светото твое царство и ние. Това обещание и това писание, за да получи по-голямо потвърждение, е подпечатано с печата на общината и на славния Марсилий Георги, княз на нашия град Дубровник.

А тези са имената на онези лица, които са се клели да бъде това обещание твърдо и крепко: първом славният властелин господин Марсилий Георги, княз дубровнишки. Съдиите: [следват имената на петима души]. Съветници от малкия съвет: [следват шест имена]. От намаления съвет: [следват шест имена]. Общински съветници: [следват три имена]. Общински застъпници: [следват две имена]. Онези, които държат имуществото на света Богородица: [следват две имена]. Съветници от големия съвет: [следват имената на 72 души]. И за цялото това писание Мартол Гулеривик, бан от дубровнишкия княз, и от цялата община на град Дубровник по волята на господин дубровнишкия княз и на всички дубровнишки властели, като позвъниха звън за събор, както е според дубровнишкия закон, за своята душа и за цялата дубровнишка община потвърди и се закле да държи.

Виргинска грамота на Константин Асен

Дарствена грамота за владенията на манастира „Св. Георги Бързи“ на Виргино бърдо при Скопие. Грамотата не е автентична. Тя е съставена по-късно, към края на XIV или началото на XV в., но е включила в себе си съдържанието на по-стари български грамоти, поради което може да бъде използвана като извор за българската история. Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 55—63, от БСМ, с. 581—587.

. . . и към другите благоверни. . ., които създадоха и приложиха светите и православни царе. Това прочее е дело, което се грижи за боголюбието да се дават съкровища и богатства на светите и божествени църкви, както [правеха] и светите и православни гръцки и български царе и жупаните, князете и кралете на сръбската земя, които имаха многоусърдна любов и грижа за светите и божествени църкви.

Така също и моето царство, като подражава на онези благоверни и свети царе, които бяха преди мене, да излива върху тях нескъдни дарове и да ги обогатява; когато слезе царството ми в Долната земя, намери царството ми манастира на великомъченика Христов Георги Бързи, създаден от светия цар Роман на Виргино бърдо срещу град Скопие над Серава и поради нападение на другоплеменници агаряни загубил всички свои правила и свои метоси, паднал до основи и от светия цар господин Алексий отново изграден, издигнат и прославен, и обдарен, и подкрепен от мнозина правоверни царе.

Варлаам, архимандрит на този честен храм, изнесе пред царството ми правилата и хрисовулите на светите и правоверни царе, които са били преди мене, и на кралете: на светия цар Роман, на цар Диоген, на свети цар Петър, на цар господин Никифор и на останалите — на светия цар господин Алексий, на цар Калоян, на цар господин Мануил, на цар господин Теодор, на цар господин Исак, на свети Симеон Неманя — дядо на царството ми, на цар Ватаци, на цар Калиман.[1] Царството ми, както [ги] прие благосклонно и [ги] прочете, нито [ги] промених, нито [ги] наруших, но [ги] поправих и утвърдих още по-здраво, отколкото всички гореказани царе и крале.

Людете, които се намират в град Скопие [и принадлежат] на светия и великославен великомъченик Христов Георги Бързи и победоносец в бран, да не работят като царина никаква работа, нито дават някаква приплата, нито да им се бърка севаст, ни практор, ни княз, ни кастрофилак, ни ватах ни топщикал, ни да съди, ни да свърза, нито глоба да взема [или] някакъв данък. И за началото [?] кладенец. . . и Сливница от нейния извор, и панаирът на 21 ноември — в тези области да не се докосва никой владелец, нито някой друг. Който ли пък дръзне и се докосне, да бъде наказан с гнева на царството ми и да бъде [смятан за] неверен на царството ми.

Село Двигод заедно със селата Длъбица [неуточнени] и

---

[1] В Милутиновата грамота от 1300 г. като дарители на манастира са посочени още: Иван Асен II, Калиман I, Константин Асен, вероятно цар Калоян, Стефан Първовенчани, Стефан Урош I.

Чрешовени [Црешово, Скопско], с лозята, с нивите, с водениците и с пасбищата, с планините и със забелите и с всички техни правдини и привилегии. А пределите на тези села са: от Черна гора, както слиза долчецът към Длъбица, та на могилата, на мраморния кръст [?] и низ дела на битолския път, та през Кавианово бърдо, както отива пътят към Ралици[2] и стига на високото на Рудината, та на Дълга поляна, та на Градище до Черния камък.

Село Побъжда [Скопско] с лозята, с нивите, с водениците и с пасбищата заедно с всички техни правдини и привилегии.

Село Кондово [Скопско] и село Длъбица, и село Раоче [скопско] с всички техни правдини.

Село Глумово [Скопско] с метоха, с лозята, с нивите, с водениците и с всичките им правдини.

Село. . .с метоха, с лозята, с нивите и с всички техни правдини и привилегии.

Село Здуне [Кичевско] в гората и със заселките: с Близнинско, с Мокросеки и с Големия подом [всички в Кичевско] и с поповяните, с лозята, с нивите, с водениците, със зимовището, с летовището, с планините, с ловището за дивеч и за риба и със забелите заедно с всички техни правдини и привилегии.

Село Сушица [Кичевско] с поповяните, със селото, с лозята, с нивите, с планините и с всички техни правдини.

Село Градечница [Битолско] с поповяните, с лозята с нивите и с всичките им правдини.

Село Брод [Кичевско], в което има метох, наречен на името на Богородичното посещение, с нивите, с лозята, с водениците, с ливадите, с летовищата, със зимовищата, с броднините, с мостнините, с ловището за дивеч и риба, с тържището и с панаира, който става на 10 септември, и търга всяка неделя и с данъка от този търг, и с всичките им правдини и привилегии. А границата на Брод начева от Градища в Тъмни дол, на Плеш, на Козя стена, та на Пещец, на ливадата, на Белков тор, на Шипковица, на Винища, на Орлица, на Василево селище, въз рида, на Калавар, на Гледула, на Душче, от Кичава до Тодоров дол.

И в Прилепска област село Кръпа власи [Прилепско], а в него метох Спас, дарено от цар Роман, заедно с нивите, с мелниците, със забелите, с летовищата, със зимовищата, с планини и с всичките им правдини и привилегии. А границите му са: От Ушча [Душча?] на Горно градище, на Драганова църква, на Чревско градище, на Кръста, по рида, на Мохнатец, въз рида до Съдища, над Тиховец, на Дедино усое, на Голям камък [?], на Вилски кладенец, между двете Елени, на преслапа, по рида горна Елена [?].

---

[2] В превода на Ив. Дуйчев е пропуснат следният текст: „И на височината, стигаща на Рудина, та на пътя, който отива до Ксилопигида; а от това бърдо на Бял камък, та въз дела.“

Здуне, Сушица, Градечница, Брод със Сланско и с Барбарасо и Кръпа [и трите в Кичевско] — всички тези места са парички, сиреч придалишки. Никой да не бърка, нито нещо да докосва, нито да продава вънка — нито нива, нито лозе.[3]

В Положката област село Речици, също и то подарено от свети цар Роман на свети Георги с лозята, с нивите и с водениците, с градините, със сенокосите, със забелите, с планините, с ловището за дивеч и с всякакви доходи и с всички правдини. И да не се меси никой кефалия, никой владелец на царството ми, нито владелците, господстващи по царството ми, да не влизат в село Речици, нито да съдят, нито да свързват, нито глоба да вземат, нито някакъв данък да вземат, а всеки законен данък и сбор да си взема църквата. Границата на това село е: от извора на Речичка река надясно в дола, низ бърдото на Осленик, та на Иванов дол, та по ровищата, та между Преслоп и между Огражденик през бърдото, на извора на Палчишка река и низ реката до Катафига, та въз бърдото на Лисечко краище, както слиза Псец въз Лисечко краище, низ гората, на кладенеца, та на Дълбоки дол и от Дълбоки [дол]. . . от северната страна през гората пряко Велика река, та низ Велика до Хтетовска бразда. . . на Точил, който. . . Лесковяне. . . въз бърдото. . . надясно и по пътя въз бърдото до гор. . . дясно. . . по пътя. Суха планина. . . низ гората на Речичка река до нейния извор. И всичко това е паричко място.

И в Горни Полог село. . . с нивите, с лозята, с водениците и с всичките им правдини.

Село Точил и речената планина с всички правдини.

Село Баница с нивите, с лозята, с водениците и с всички техни правдини.

Село. . . яне с планината, наречена Мрамор, и с всичките правдини.

Село Нахово [Скопско] с парищите, с нивите, с ливадите, с рибните ловища и с всичките им правдини.

Село Тавор градище [Скопско] и с полето, с нивите, с ливадите, с блатното езеро, със забелите, с ловищата за дивеч и риба и с всичките им правдини.

Село Бистрица в Бабуна с пасбищата, с летовищата, със зимовищата и с всичките им правдини.

Село. . . [метох Свети] Иван Богославец с пасбищата, с нивите и с всички правдини.

Село Дъбница [Прилепско] с ракитите, с нивите, със забелите и с всички правдини. . . метох под. . . на свети Василий, с лозята, с нивите, с [ливадите], с всички правдини и с ловищата за риба... Катунска (?) ... с нивите, с ливадите, с ловищата и с всички правдини.

---

[3] В Милутиновата грамота това изречение е дадено по-точно: „Да не се дава зестра навън, нито да се продава навън някому ни лозе, ни нива. . . Поповяните от тези места да не закача никой епископ, нито да поставя запрещения, нито да взема доход освен помен за архиепископа.“

[Село?] метох „Свети Лука“... и с всички правдини, метох във Велбъжд „Свети Николай“ в Ко...ши [Колуша, Кюстендилско] с лозята и с [нивите] и с всички правдини.

Село Лъжени [Охридско] с лозята, с нивите и с всички правдини.

Село Рани лък [неуточнено] с нивите, със сенокосите и с всички правдини.

Село Витино и Винеч [Кичевско] с всичките им правдини.

Всичко това разбра царството ми и видя, че са дарени, утвърдени и записани от живелите преди мене свети и правоверни царе и крале, и моето царство ги следва, моли се и се покланя, като проси милост и помощ от светия великомъченик Христов Георги Бързи и победоносец в бран, и придадох на неговата света църква село Козарево. Царството ми го намери, че е било дадено по-рано от светия цар Роман заедно с Барово [Скопско], със Синско и с църквата на свети Иван Златоуст, и с всички там заселки, с лозята, с нивите, с градините, с водениците, със сенокосите, със забелите, с ловищата за риба и дивеч, с планините и с всички правдини и привилегии.

Царството ми приложи още село Калугеровене с лозята, с нивите, със забелите и с всички правдини.[4]

И още... в Златица, село Калугеров дол, и в него църквата „Свети Георги“ да бъде ... данък на царството ми и..., както ... се намират ... на светия ... проход..., нито в жупата, нито в който и да е град или в кое да е село на „Свети Георги“ да не съди никой владелец по държавата на царството ми, нито да ... на людете на „Свети Георги“, но за всеки дълг да си съди настоящият игумен и от игуменските отроци да взема всеки дълг. Който ли се намери да съди насила човек на „Свети Георги“ или даде наш отрок, или го свърже без игуменовия съд, да бъде над него божията клетва и тази на светите правоверни царе и да плати за държавното съкровище 9 златици и клеветата [?], която се клеветят [?] един друг пред владелеца или ... която се предава, да не взема на църковен човек никой владелец, а само църквата да взема от своите човеци, нито зло да се нанася на людете на „Свети Георги“, на поповете и поповяните, които се намират под властта на „Свети Георги“, да не се меси никой епископ, нито данък да взема, нито запрещение на свещениците да поставя ... за епископа помен, а екзарха този целият свещенишки данък, това всичко да принадлежи на църквата „Свети Георги“. Да не се меси [и] да не влиза в селата и метосите, за да вземе нещо духовно от поповете нито екзархът, нито първосвещеникът, но всичко това да бъде на църквата „Свети Георги“..., защото прочее всяка глоба ... данък на църквата е подарен, а ... негова истина [?], вражда, ... кражба на девойки и кражба на коне да си взема църквата от своите люде и тази вражда да се не взема от селата освен от истците, но и това със съд. Метосите на „Свети Георги“ да не плащат приселица, нито волоберщина, нито перпер, нито димнина.

Ако ли някой влезе в метох на „Свети Георги“ в което и да е село без позволение на архимандрита или в планината, или в пасбищата, или в забеля, или в ловищата за риба и дивеч, или в гората и дърво да отсече в църковно бърдо, или воденица да постави на църковна вода, която тече от църковен извор, или да пасе коне на църковна земя, или да преведе вода през църковна земя, или нива да преоре без благословение на игумена, нека да бъде божията клетва над него и [клетва] от свети Георги и от гореказаните свети правоверни царе и крале и да заплати на държавното съкровище 6 перпера.

Всички тези неща, дарени от казаните свети и правоверни царе и крале и приложени от моето царство и дарувани от останалите владетели за упоменание, това всичко да го владее свети Георги Бързи и победоносец и настоящият в него честен архимандрит с изявяването на този хрисовул, за да го има царството ми ходатай и помощник във всякакви напасти и във войни.

А на служителите на царството ми, изпращани по всички времена по областите и по градовете, забраних да вземат нещо, да не влизат, нито да се спират, нито да пакостят на метох, нито на село, нито на людете на „Свети Георги“, нито ... по областите на царството ми, нито севаст, нито дука, нито кастрофилак, нито практори, нито княз, нито топщикал, нито винар, нито комис с коне, нито стратор, нито градски изгонция [?], нито писец, нито аподохатор, нито геракар, нито псар, нито десеткари пчелни, нито овчи; нито тревнина, нито кошарщина, нито слоновщина, нито комад, нито митати, нито кошарщина, нито волоберщина, нито налог житен, нито винен, нито месен, нито на сирене, нито крепост да градят, нито да я пазят, нито тъмница да пазят, нито да орат, нито да копаят лозе, нито сено да косят, нито да женат и царина да не се взема от човек на „Свети Георги“, ни на някакво тържище, нито броднина да се взема, нито мостнина, нито да се взема човек, ни кон, ни вол, ни осел.

---

[4] Много от селата, посочени без границите си, липсват в Милутиновата грамота. Наред с това обаче много от сведенията на Милутиновата грамота са по-пълни и по-конкретни. Между другото тя съдържа и следните села, липсващи в българската грамота:

„Село Бистрица в Бабуна, дадено от цар Калоян; и него подари кралството ми на „Свети Георги“ с нивите, с водениците, със сенокосите, с летовищата, със зимовищата за кобили и овце и с всички правдини на това село.

Авазгово под Моровизд, което придаде кир Мануил цар с лозята, с нивите, със сенокосите, с пасбищата, с летовищата, със зимовищата и с водениците, с планината и с всички правдини.

Село Гостовша с църквата, с лозята, с нивите, със сенокосите, със забелите и с всички негови правдини.“

Тези всички милости предаде царството ми с дарението на този хрисовул, докато името Христово се слави на земята и след смъртта на царството ми, когото бог пожелае да постави на престола на царството ми или някого от сродниците на царството ми, моля да не нарушава, нито да потъпква този хрисовул, но още повече да подари и да поднови и потвърди с усърдие, защото е благочестиво така да правят светите и правоверни царе и крале.

Ако ли пък се намери някой, който по подтикване на дявола престъпи тези повеления и потъпче този хрисовул, нему да е враг бог и неговата пречиста майка в този век и в бъдния на страшния съд и второто пришествие и свети Георги в битките вместо [в помощ] да му бъде враг тук и на страшния съд и да бъде . . . проклет триклет от господа бога вседържателя и от [пречистата] негова майка, и от силата на честния и животворен кръст, и от четиримата евангелисти, от 12-те апостоли и от 318-те никейски отци, и от казаните свети правоверни царе и крале. . . Писа се и се подписа [?] . . . на свети Георги Бързи [и] победоносец за всяко утвърждение в безконечни [времена].

Костандин, в Христа бога верен цар
и самодържец на българите *Асен*

Из „Ориентиране по корабоплаване“

Италианско ръководство за Средиземноморския басейн, съставено между 1250—1300 г. Частта за Черно море е съставена около 1296 г. Превод на Б. Димитров от *B. Motzo,* Il Compasso da Navigare, Annali della Facoltà di lettere e filosofia della Università di Cagliari, VIII, 1947, с 129—131.

Влизането в Голямото море [Черно море] от запад.

Отначало от частта на запада.

Първо от Фанаро до Филеа [нос Карабурун] 30 мили между запад и северозапад. Споменатата Филеа е добър пристан за лодки, но не за голям кораб.

От споменатата Филеа до Малетра 30 мили между запад и северозапад. Споменатата Малетра е добър пристан за лодки, но не за голям кораб.

От Малетра до Стангнара 40 мили на запад към четвърт северозапад. Споменатата Стангнара е добро убежище за кораб от вятър откъм североизток, югоизток, югозапад. Влизай от запад.

От споменатата Стангнара до Виополи 20 мили на северозапад към четвърт север.

От Виополи към Гатополи [Ахтопол] 20 мили на северозапад към четвърт север. Споменатият Гатополи е добро пристанище за лодки.

От Гатополи до Сизополи [Созопол] 20 мили на северозапад. Споменатият Сизополи е добро пристанище за лодки.

От Сизополи до Азило [Поморие] 20 мили между запад и северозапад. Споменатият Азило е пристанище за лодки.

От споменатия Азило до Месембре [Несебър] 17 мили на север и малко на североизток.

Месембре

Месембре е добро пристанище и над споменатото пристанище виждате един кастел. И можете да бъдете сигурни за всички ветрове и дъното е [дълбоко] между 6 и 30 крачки.

От Месембре до Ерминио [Емона] 8 мили на североизток.

От споменатото Ерминио до Варна, ако искате до Галата 50 мили на север и малко на северозапад. Варна е пристанище за кораби; не пази добре [срещу ветровете], но е добра скеля.

От споменатата Галата на Варна до Карбона [Каварна] 20 мили на северозапад.

От споменатата Галата до Калиакра 40 мили между североизток и изток.

От споменатата Калиакра до Пангалия [Мангалия] 40 мили на север.

От Пангалия до Констанца 30 мили на север.

От Констанца до Гросето 20 мили на север. Споменатото Гросето е първото устие на Вичина.

От Гросето до Сан Георги 70 мили на север към североизток.

Споменатият Сан Георги е на входа на устието на Вичина.

От споменатия Сан Георги до Аспера 25 мили между североизток и север. Споменатата Аспера е на устието на река Вичина.

Казват, че тези 4 устия са на река Вичина, но най-доброто влизане е през устието Аспера и еднакво през Сан Георги.

Познаването на Аспера е брегово. Ако идвате от изток, виждате един нисък бряг, който е от светъл пясък, а от другата страна [го] виждате съвсем бял. Споменатото устие не стои винаги еднакво, но се мени по много начини. И ако искате да отидете по споменатото устие на Аспера, когато бъдете над споменатия пясъчен бряг, виждате едно голямо дърво, забито в средата на устието — там ти можеш сигурно [да знаеш], че това е устието. И когато влизате там вътре, гледайте за една горичка, която е на ниския пясъчен бряг, който влиза в морето на половин миля.

От Аспера до град Вичина е 200 мили нагоре по споменатата река.

От Аспера до Салине [Сулина] 12 мили между североизток и изток; това е също устие на споменатата река, но не може да влезе кораб.

Венецианско сведение за търговия с Варна

Превод на В. Гюзелев от *G. Tafel und G. Thomas*, Urkunden zum älteren Handels-und Staatsgeschichte Republik Venedig, III, Wien, 1857, с. 179.

Също, както установиха споменатите съдии, венецианският благородник Петро Гризоно, докато бил в Цариград, докарал 600 модия жито от земите на цариградската Варна на 16 август 1276 г., индикт 3, чрез Марино Билонго; и тогава житото се продавало от 160 до 170 перпера модия. А императорът искал да го закупи за себе си по 123 перпера; и понеже същият Петро не пожелал да го даде за толкова ниска цена, нему било забранено да продава това жито и по заповед на същия император складовете, в които било това жито, били затворени и запечатани и то стояло така цял месец и половина. . .

Генуезки нотариални документи

Документи на генуезкия нотариус в Пера Симоне де Албарио от 1281 г. Превод на В. Гюзелев от *G. J. Bratianu*, Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du tréizième siècle (1281—1290), Bucarest, 1927, с. 94, 148—149.

1

Аз, Джованино де Мурта, признавам, че взех и получих в заем от теб, Джакомо Скварциафико, пълномощник от името на Перчивале Чибо, което пълномощничество се удостоверява от акта, написан от ръката на нотариуса Николо Пелеорини от Портовенера от деня 7 април 1280 г. за имуществото на споменатия Перчивале, петстотин четиридесет и три златни перпера с цариградско тегло, вложени в ломбардски, памучни и модни платове, които са в четиридесет топа, като отричам, изключая невзетите и неполучените и всякакво право; според това задължение трябва да ги превозя до Несебър или където по-добре бог ми нареди през Черно море безвъзмездно и с желание, като имам правото да изпратя това преди мен със свидетели и чрез заклеване; при завръщането, какъвто ще натрупам капитал и печалба от този заем, обещавам да го предам и изплатя на теб или на твои доверени хора, или на споменатия Перчивале лично или чрез изпратен от мен [човек]. В противен случай обещавам двойно обезщетение за загубите и разходите на теб, пълномощника, от името на споменатия Перчивале или на споменатия кредитор Перчивале и поради това се задължавам да заложа на теб всички мои имущества — притежавани и които ще притежавам. Издадено в Пера до Цариград, в лоджата на генуезците, в годината от господното раждане хиляда двеста осемдесет и първа, индикт осми, на девети юли, между седем и първия вечерен час.

2

Аз, Корадо Траверио, признавам, че взех и получих от теб, Матео Гамбоне, в заем двеста златни перпера с цариградско тегло, като отричам, изключая невзетите и неполучените и всякакво право, който заем по волята на бога трябва да отнеса с търговска цел в Несебър и не другаде, да получа четвърт от печалбата и да не променям пътя; при завръщането, какъвто натрупам капитал и печалба от споменатия заем, като задържа за мен четвърт част от печалбата, обещавам да го дам и изплатя на теб или на изпратени доверени лица лично или чрез изпратено от мен лице. В противен случай, ако направя нещо против гореказаното, обещавам на теб, кредитора, двойно обезщетение и поради това залагам на теб всички мои имущества — притежавани и които ще притежавам. Издадено в Пера до Цариград, в лоджата на генуезците, в година от господното раждане 1281, индикт 8, ден 5 септември, след пет часа.

II. ФЕОДАЛНИ ОТНОШЕНИЯ, СТОПАНСТВО И ТЪРГОВИЯ ПРЕЗ XIV ВЕК

Описание на България от 1308 г.

Част от цялостно описание на Източна Европа, направено от неизвестен доминикански монах. Превод на В. Гюзелев от Descriptio Europae orientalis anno MCCCVIII exarata, ed. O. Górka, Cracoviae, 1916, с. 37—38.

България сама по себе си е голямо царство. Столица на това споменато царство е Видин, голям град. Впрочем царете на това царство всички се наричат Шишмановци. Земята му е много обширна, богата и хубава; тя се напоява от десет плавателни реки, обрасла е с живописни гори и дъбрави и е богата на жито, месо, риба, сребро и злато и много други стоки и най-вече восък и коприна. Прочее в нея има множество сребърни рудници, а всички реки влачат пясък, примесен със злато, откъдето по заповед на царя постоянно се извлича и добива злато. През средата на това царство протича река Дунав.

Забрана да се продава българско жито в Цариград

Разпореждане на генуезкия съвет на управителите от 14 февруари 1317 г. Превод на В. Гюзелев от *L. T. Belgrauo*, Prima serie di documenti, reguardant la colonia di Pera, Atti della Società ligure di storia patria, XIII, 1881, с. 120.

Освен това подеста на Пера се задължава чрез клетва да нареди и да забрани под заплаха за определена глоба, щото всеки генуезец да не може по време на враждата с Варна и Асило [Анхиало, дн. Поморие] да докарва или да кара да докарват каквото и да е количество жито от споменатите селища за продажба в град Цариград; обаче те могат във всички други селища да докарват и да продават това жито по свое желание.

Венецианци търгуват с българско жито

Сведение от 1320 г. Превод на В. Гюзелев от *G. Tafel et G. Thomas*, Diplomatarium veneto-levantinum, I (1300—1350), Venetiae, 1880, с. 165.

Също, понеже не се позволява венецианците да продават жито в Цариград, което докарват от Черно море — било от Несебър, било от Ахило [Поморие], някои гърци бързат да посочат селището, където се продава жито, и ако продават по такъв начин жито венецианци, което те докарват със свои кораби, налага се такса на всички гърци, закупили жито от венецианците, в размер на 6 карата за всеки модий, поради което венецианците понасят голяма несправедливост и народът отива [да купува] при други, а не при венецианците.

Привилегии на български боляри през XIV в.

Сведение от Даниловия продължител за последиците от битката при Велбъжд през 1330 г. Превод на П. Петров от *Ђ. Даниħ*, Животи краљева и архиепископа српских, Загреб, 1866, с. 193.

В този час дойдоха пратеници от страна на брата на този цар Михаил [Шишман], наречен Белаур, и от всички велемощни [люде] в онази земя [България], които бяха почетени с голяма чест и славно име по достойнство от този български цар и които имаха пълна власт над всички области и градове в онази земя вместо царя, тъй като бяха спрямо него като същински братя.

Търговия на дубровничани с Видин

Текст и превод у *П. Петров,* Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., ИБИД, XXV, 1967, с. 111—112. Нови данни за търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., ИБИД, XXVIII, 1972, с. 51—52.

1

Дубровник, 13 декември 1329 г.

Мергано Лазаревич, куриер, и Доброкуал Латешич, куриер, обещават и се задължават пред Томазио Дучи от Флоренция да отидат направо, колкото се може по-бързо, в Призрен и във Видин и тези писма, които ще им бъдат дадени, едното от тях да дадат и връчат на Марин Лукар Бунич в Призрен, другото да дадат и предоставят на Влахо във Видин и за предаването им от същите казаният Томазио да получи отговор, ако са им дадени. И това за 20 перпера, от които получават сега 10 перпера, и останалите 10 се задължава да им даде при тяхното завръщане. За да бъдат наблюдавани всички тези неща, Прибое Латишич и Милослав Богданович са гаранти и платци за казаните куриери.

2

Дубровник, 12 декември 1329 г.

От страна на господин княза и неговата курия [съд] бяха изпратени писма до Марин Бунич по долупосочените куриери с нареждане до него, щото от деня на представянето им [на писмата] в продължение на два месеца трябва да се яви пред господин княза и неговата курия [съд] лично или чрез достатъчно отговорен и платец за отговаряне правно пред Томазио Дучи от Флоренция, пълномощник на Макаруф и Андриол де Макаруф от Венеция, и за плащане, ако бъде решено от курията [съда] относно някакъв дълг за стойността на 4 топа плат, продадени от тях на същия Марин по 4 гроша и 20 парволи за всеки лакът, общо 179 лакътя. И също за отговаряне правно пред същия Томазио, пълномощник на благородния мъж господин Йоан Чено от Венеция, за някакъв дълг от 5 либри, 8 солда и 2 венециански динара и за плащане, ако бъде решено от курията [съда], иначе ще се постъпи спрямо него и неговите имущества така, както правно би трябвало да се постъпи без оглед на неговото отсъствие, като знае, че за представянето на тези [писма] ще отдадем пълно доверие на приносителите на настоящите [писма].

Мергано Лазаревич и Доброкуал Латешич, куриери, се заклеха пред светото евангелие, след като физически се докоснаха до свещените писания, да отидат и да предадат казаните писма на същия Марин Бунич.

15 февруари [1330] г.

Мергано и Доброкуал, гореказаните куриери, изявиха под клетва пред заклетите съдии Йоан Чилипович и Добри Соркочевич, че са представили и предали казаните писма на същия Марин в Призрен на 30-ия ден на месец декември.

3

Дубровник, 12 декември 1329 г.

От страна на господин княза и неговата курия [съд] бяха изпратени писма до Влахо Бунич с нареждане до него, щото от деня на представянето им [на писмата] в продължение на следващите четири месеца трябва да се яви пред господин княза и неговата курия [съд] лично или чрез достатъчно отговорен и платец за отговаряне правно пред Томазио Дучи от Флоренция, пълномощник на благородния мъж господин Йоан Чено от Венеция, и за плащане, ако бъде решено от курията [съда], относно някакъв дълг от 5 либри, 8 солда и 2 венециански динара, иначе ще се постъпи спрямо него и неговите имущества така, както правно би трябвало да се постъпи без оглед на неговото отсъствие, като знае, че за представянето на тези писма ще отдадем пълно доверие на приносителите на настоящите писма.

Мергано Лазаревич и Доброкуал Латешич, куриери, се заклеха пред светото евангелие, след като физически се докоснаха до свещените писания, да отидат и да предадат казаните писма на същия Влахо.

15 февруари [1330] г.

Мергано и Доброкуал, гореказаните куриери, изявиха под клетва пред заклетите съдии Йоан Чилипович и Добри Соркочевич, че са представили и предали казаните писма на същия Влахо във Видин на 10 януари.

4

Дубровник, 24 ноември 1331 г.

От страна на господин княза и неговата курия [съд] бяха изпратени писма до Никола Джорджич и Маргарито Бодачич с нареждане до тях и до всеки поотделно, щото от деня на представянето им [на писмата] в продължение на следващите два месеца трябва да се явят пред господин княза и неговата курия [съд] лично или чрез достатъчно отговорен и платец, който да отговаря и да плати заради тях, ако бъде решено от курията [съда], на Томазио Дучи от Флоренция за някакъв дълг от 380 перпера и по силата на техен документ, писан от ръката на Йоан де Фини от 1331 г., индиктион XIV, 12 януари, иначе ще се постъпи спрямо тях и всичко тяхно и техните имущества така, както правно трябва да се постъпи без оглед на тяхното отсъствие.

Милчин, зет на Петър, [син на] покойния Чено, и Димитър, брат на Дразича, се заклеха да отидат и да предадат казаните писма на самите Никола и Маргарито.

Тези Милчин и Димитър обещаха и се задължиха пред същия Томазио Дучи да отидат направо във Видин и собственоръчно да дадат и представят същите писма на казаните [лица] и [ако] ги намерят около Видин, задължават се да им представят и дадат казаните писма и за споменатото пътуване същият Томазио се задължава да им даде 16 перпера, ако отидат във Видин, а ако не отидат във Видин, да се плати според работата.

5

Призрен, 5 декември 1331 г.

До знатния и учен мъж Людовик Мауризино, уважаван княз на Рагуза, и неговата курия [съд], от Маргарито Бодачич. Писмото, което ми изпрати ваша милост по тези двама куриери, добре разбрах, в което писмо се нарежда да се съобщи на Никола и на мен, че трябва да се явим в двумесечен срок пред ваша милост, т. е. за един дълг на господин Томазио, за което нещо довеждам до знание на ваша милост, че аз имах стока във Видин и от Видин не можеше да се докара в Призрен поради това, че татари бяха дошли близо до Видин и затова господин Томазио трябва да ме смята оправдан, че не всякога онова, което [човек] прави, го е направил по своя воля. А посетне, когато вестите бяха добри, именно че горепосочените татари са се оттеглили, аз лично отидох във Видин и докарах по божия милост стоката благополучно в Призрен и пристигнах в Призрен един ден по-рано, отколкото е съставено това писмо и казаните неща имах намерение да изпратя на речения господин Томазио без никакво специално нареждане, тъй като по божия милост не сме ние тези, които искаме да задържаме чужди вещи, и поради това довеждам до знание на ваша милост, че цялото свое задължение ще му изплатя в неделя на 8 декември.

Дарения на протосеваст Хрелю на Хилендарския манастир

1

Дарствена грамота на крал Стефан Дечански от 6 май 1328 г., с която се препотвърждават даренията на протосеваст Хрелю. Превод на П. Петров от Законски споменици, с. 399—401.

Дойде пред кралството ми верният и многовъзлюбен властелин на кралството ми протосеваст Хрелю с честния игумен на пречистата Богородица Хилендарска на наше отчество кир Арсений с духовника на кралството ми отец Амфилохий и с честните старци и каза на кралството ми как е построил манастира „Свети Архангел“ в град Щип и е направил със свой труд всякакви църковни уредби и поиска да постави тази църква под властта на „Света Богородица Хилендарска“. И видя кралството ми неговото всесърдечно благоразположение към пречистата Богородица Хилендарска, и обеща кралството ми да изпълни цялата негова воля и желание, като да е кралството ми ктитор на тази света църква, и да бъде тази църква под властта на „Света Богородица Хилендарска“ в покоище на игумена и братята, в помен на правоверния властелин на кралството ми протосеваст Хрелю и да е брат на божествения манастир „Света Богородица Хилендарска“ на наше отчество и каквото е подарил, да е неотнимаемо от никой во веки.

I. В града 8 къщи и заселката Карбинц с всички синури.

II. И търга в Щип.

III. И в Лъкавица село Бряст, село Сухогърл, село Лясковица, село Видче, другото Бряст през Лъкавица, село Калугерица и всички тези горенаписани села с всичките правдини и синури на тези села.

IV. И в Ключ Кунарани и със синора, както тече от планината потока между Ключ и Кунарани, и т. н.

V. И търга на Свети Илия.

VI. И планината Беласица, а междата ѝ е, както върви пътят от Ключ в планината, и т. н.

VII. Село Секирник и част от земята, която е държал Ласкар Котаниц.

VIII. Селище Щука и част от земята, която са държали гръцките прониари Тутко, Асен, Ласкар, Сидурофай, при Секирник до потока и над пътя, и под пътя, и под кръста.

IX. И планината Огражден, и Драгулево, и подпланините с цялата власт и междите им: брода Ставрак, надолу по Велика река, и т. н.

X. И всички тези подари протосеваст Хрелю с милостта на кралството ми. И видя кралството ми неговото дарение, и кралството ми записа и утвърди със златопечатно слово на кралството ми във всяко утвърждение и пълна свобода.

XI. И да няма власт над метоха „Свети Архангел“ никой в земята на кралството ми, ни кефалия, ни севаст, ни псар, ни градозидане, ни градопазене, ни сено, ни плевене [?], ни жътва, ни вършитба, ни приселица.

XII. И да няма котел [?] над тях.

XIII. И на гореписаните планини и зимовища иномистро [?] и планински, всичко мало и голямо да си взема църквата „Света Богородица Хилендарска“ и да си е според църковния закон.

XIV. Поради това освободи кралството ми и утвърди със знамение и златопечатно слово на кралството ми, за да е твърдо и непоколебимо от никой во веки. Обаче и след смъртта на кралството ми, когото бог благоволи да господствува, или син на кралството ми, или сродник на кралството ми, или на когото бог би дал, това златопечатно слово на кралството ми никой да не повреди, но още повече да потвърди. Ако ли някой дръзне поради дяволова подбуда да повреди или от . . . писаните от мен Стефан крал, тогози да разори господ бог и т. н.

Записа се това [дарение] и се утвърди в лето 6844 [=1336], индикт XI, месец май, 6 ден.

Стефан, в Христа бога благоверен и самодържавен крал.

2

Из дарствената грамота на крал Стефан Душан от 1332 г., препотвърждаваща даренията на протосеваст Хрелю. Превод на П. Петров от Законски споменици, с. 402—404.

XX. И придаде кралството ми църквата на великославния архистратег Михаил, която е в град Щип и която протосеваст Хрелю с душевна любов из основи създал в памет на кралството ми и в негова памет, понеже изволи към това място да приложи мястото, което е купил в град Щип, или дворни места, или воденици, или лозя, или ниви.

XXI. И придаде кралството ми на църквата на архистратега [Михаил] от щипското подградие 8 люде, а това са имената на тези люде: Гърчин, Грозо, и т. н., и търга щипски.

XXII. И законът на подградието е: които са отроци с коне, да им е закон, когато дойде икономът на краля или по каквато и да било работа, то те да [дойдат] с него на коне, а да не им се вземат коне, нито пък да се подлагат под товар, но самите те с тях [конете] да идват на каквато и да е църковна работа; а които са без коне, да орат ден есенен и ден пролетен и да го пожънат и извършеят, и ден на лозето да копаят.

XXIII. И придаде кралството ми запустелите отдавна селища; имената на селищата са: Брест и Сухогърл, и Лясковица, и Видче, и Дренок, а междата Армасана с всички люде и заселени [люде] в тези села, които е заселил от други земи, и селището Брясток през Лъкавица, на Бясна воденица, и Калугерица, и пасището Полица с всички правдини и межди на тези села, и селото в Ключ Кунарани с парите и с техните стаси, и с всички правдини на това село.

XXIV. И не пренебрегна кралството ми неговата молба, но утвърди и записа кралството ми да бъде утвърдено и непоколебимо на „Света Богородица Хилендарска“, както и онези, които са вписани в хрисовулите на родителите и прародителите на кралството ми; по този начин и всички тези [привилегии] са вписани [тук].

XXV. Поради това кралството ми [ги] освободи от малки и големи работи, да не им е [заповедник] ни град, ни позоб, ни поклисар, ни псар, ни друг някой от властелите на царството ми, но само настоящият игумен на „Света Богородица Хилендарска“ и когото той благоволи да постави да владее храма „Свети архистратег Михаил“, той да е и никой друг.

XXVI. И придаде кралството ми църквата „Света Богородица“, която е в Лояна, със селото Лояна, с всички междй на това село и с всички правдини, и с лозята, и с нивите, и с ливадите, и с водениците, и със заселките Къкрино, и Заплъжене, и Кобиля глава, и Добрутовци и Градище, да е метох на „Света Богородица Хилендарска“.

XXVII. И селището Вълчи Лъг в струмишкото поле с цялата власт и правдини.

XXVIII. И планината Огражден, и пасището Червена поляна, синура Василица, синура Стълбица и Дракшан, и Петрово, и Сливница, и Княгиня на брезнишкия път и на Фругопулово селище.

XXIX. И в Струмица, мястото Тетрагонитово, да направи църква и къщи, да е метох на „Света Богородица Хилендарска“.

XXX. И в Струмица човека Бале Екса арменец, с децата.

XXXI. И придаде кралството ми църквата „Света Петка“ на Брегалница, която е изградил Карба сам със свои ръце и с труд, а още и изписал и украсил с църковни краски, да е метох на „Света Богородица Хилендарска“ с лозята, с нивите и сенокосите, а още и пасищата и земята, която му е дал господинът и родителят на кралството ми, и това да си има църквата.

XXXII. И който си иска от неговите люде или който е свободен човек да премине свободно под [властта] на църквата „Света Петка“.

XXXIII. И кралството ми освободи онези люде от всички работи на кралството ми, малки и големи, както е писано по-горе.

XXXIV. И църквата „Свети Георги“, която е изградил Берислав в селището Сръбшор с лозята, и с нивите, и с цялата власт на тази църква.

XXXV. Синорът от Пупавница по дела на Локва и на Горница, та на друма и на Зъбово надолу по реката до Трапа сръбски да е метох на „Света Богородица Хилендарска“.

XXXVI. Поради това утвърди и записа кралството ми да бъде утвърдено и непоколебимо на Света Богородица Хилендарска, както и другите, които са вписани в този хрисовул, по същия начин и тези всички [неща] са вписани.

XXXVII. Който ли се намери такъв и се опита да развали тези записани и утвърдени от мен, крал Стефан, и от правоверния властелин на кралството ми протосеваст Хрелю, да му е отмъстител господ бог. . ., а такъв да понесе гняв и наказание от кралството ми и да плати на кралството ми 300 перпера.

† *Стефан,* в Христа благоверен крал и самодържец на всички сръбски земи и поморски.

Спънки в търговията на дубровчани с България

Дознание на властите в Дубровник от 13 ноември 1336 г. относно пречките, създавани от българската царица-емигрантка Ана Неда на дубровнишки търговци при търговията им с България. Превод на П. Петров от *П. Петров,* Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., с. 112.

Гуджо Касичич пред господин княза се оплака срещу госпожа царицата, съпруга на царя на България, казвайки: „Преди три години в мястото Алнезе отне от мен насила два топа стамети [вълнен плат], на стойност 120 перпера.“

Свидетели: Гавдже Поцич, Радоста, слуга на Петрани Бундич, Перука, внук на Обрат Стопич (Шопич), Босич Рупчевич, Деко Декоманосет от Призрен.

Гавдже Поцич пред господин княза се оплака срещу казаната царица, казвайки, че в реченото място и време му отнели два топа плат от торнай [?] за 80 перпера, за които Гавдже каза, че били общи на двамата. Гореказаните свидетели и Гуджо Касичич, Радоста слугата на Петрани, Гуджо Касичич, свидетел заклет и разпитан върху казаното оплакване на речения Гавдже пред господин княза и заклетите съдии Никола Менчетич и Луче Витанич, със своето причастие каза и засвидетелствува, че в мястото и времето, съдържащи се в оплакването, е бил лично и е видял, че от страна на казаната царица са били отнети два топа от торнай. Запитан какво време бе, каза, че на Пасха преди три години; запитан за присъствуващите, каза: аз, Первое и Радоста, и стана в Алнище [?].

Владенията на манастира „Трескавец“ при Прилеп

Дарствени грамоти на крал Стефан Душан, с които се потвърждават по-стари владения на манастира. Издадени през 1335, около 1337 и след 1337 г. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 664—671.

1

I. Аз, Стефан, крал на всички сръбски и поморски земи, като получих с позволението и с помощта на вседържателя господ бог и на пречистата му майка и с молитвите на светите мои прародители Симеон и Сава достатъчно градове, над които властвуваха гърците, получих и града, наречен Прилеп, където е манастирът на пресветата Богородица, в мястото, което се нарича Трескавец . . . благоволих да дам на този манастир свой хрисовул, както старите гръцки и български царе, които са властвували в тези места преди мене за утвърждение и похвала на бога наш Христос и на пречистата му майка, която се слави в манастира, наречен „Трескавец“.

II. А това е списък за черковните метоси, за нивите и лозята, за дадените за душата [подарените] и купените. Село Бела Цръква с воденицата, що е при църквата, и другата воденица в Обръщани. . ., и другата воденица, що е заедно с Рунзер.

III. И подари кралството ми село Търновци с воденицата и с нивите, и с ливадите, и с цялата власт и с правдините на тези села, и с лозята, и с нивите, що са дали властелите за душата [си].

IV. Метох „Свети Димитър“ с людете и с лозята, и с нивите, които са дадени на църквата за [упокой на] душата. Има си мера този метох.

V. Метох „Света Теодора“ в Прилеп с людете и с лозята, и с нивите, дадени за [упокой на] душата и купени, и лозето, което е дал Беривой в Хусаревци за 2 къбла [крини]. Има си мера този метох от Барова цръква и т. н.

VI. В Галичани купена [нива] от Панарет 100 къбла; купена [нива] от Мисинополит от царевия зевгелат [орач] 100 къбла.

VII. Селище Журче, половината от него, и от нивите, и от полето половината, и от бърдото.

VIII. Метох в Пореч Манастириц с людете и с лозята, и с нивите, с купените и [дадената] за душата, която се намира.

IX. И Могилица заедно с планината и с нивите.

X. Пусто селище Питич с нивите и с гората.

XI. Пусто селище Калогеръц, що е купена [земя] Пасарелова, с нивите и с дъбравите, и с планината.

XII. Селище Вълче, което е населил светият крал, с людете и с нивите, и с планините, и с всички правдини в Бабуна.

XIII. Пусто селище Хоморани и другото . . . пусто селище Техово. Имат мера тези селища от царския кладенец и на присадския път и т. н.

XIV. Метох в Хлерина Чрътопис с людете и с нивите, и с лозята, и с водениците, и с купените, и с [дадените] за душата.

XV. Село Дупничане с людете и с нивите, и с лозята, и с купените от кир Димитър и кир Яко и от кир Васил меглигоревски [?] ниви 100 къбла, купена [нива] от кир Яко 70 къбла, нива в Бохорине, стас Евгенево, други стас Чемерево.

XVI. В Преспа две ловища, в Бирджани половината от воденицата, в Бабуна стас и воденицата и перивол и лозе.

XVII. В Полог метох „Кръпен“ с водениците и с лозята, и с нивите, и с планините, и с всички негови правдини, които подари светопочившият крал за душата си.

XVIII. Селище в Глъбочани с нивите и с лозята, и с планината, и с всички правдини на това село.

XIX. Пусто селище в Могиляни, което подари протосевастът за душата си, с нивите и с ливадите.

XX. Село Еленежци, което подари господин кралят за душата си, с нивите и с лозята, и с водениците, и с планините, и с ливадите, и с цялата правдина, чиято и да се намери.

XXI. Метох „Свети Димитър“ в Прилеп, който подариха Мисинополитовите деца, с нивите и с лозята, и с водениците, и със селището Кучковене, и с панаира, и с цялата му правдина.

XXII. Стас в Кривогащани, купена [земя] от кир Лей Аргиропул. Тугере [?] и други стас, който е подарил Мамин за душата си.

XXIII. Църква „Свети Илия“ в Лишина с властта и с всички правдини, които добави Капиклей за душата си.

XXIV. Стас Белевско с горичката, с лозята и с нивите, и с водениците, и с цялата власт и правдините, които е имал кир Васил.

XXV. Стас в Глигоровци и гумната [?] на Тодоровия брат в Мали Мраморани, купена [земя] от кир Димитри Давидов 60 къбла.

XXVI. Пусто селище Лепче, което подари Просеник с властта и с всички правдини.

XXVII. Църква „Свети Никола“ в Хлерина, която продаде влашкият епископ, с людете и с лозята, и с нивите, и с водениците, и с цялата власт и правдини.

XXVIII. Тугери [?] метох на божията майка в Калиник с нивите и с всички правдини.

XXIX. Стас 100 къбла и воденицата, купена от Любинко и от Тодор Згур в Радущи.

XXX. И да не се меси епископ ... никак, само помен да има, а повече нищо; а да е под властта на архиепископа, както пише и във всички гръцки хрисовули.

XXXI. Зимовище Опремче с всички правдини.

XXXII. Пусто село Дреновци — от него половината, и от полето, и от планините, и от Арбанас — половината.

XXXIII. Диво селище Маргарит, с властта и с правдините, и с планината.

2

I. Селище ... с нивите, с ливадите и с бърдото, а на това межда е до пресилската межда ... оновачка [?].

II. Двор вътре в града, с къщите и с житницата, купена от Ексифелин.

III. И дворищата ... на Немар, Монахицевото и Гребенаревото дворище в Бредивени близо... и до... пътя.

IV. Дворището на Янек Концин близо до Хандак и Пистефил...

V. И друга воденица над Валевица.

VI. Нива под Еборие... на църквата... двор 4 къбла, също и с дворището на ковача близо... също и през еврейския дол близо до Арсен, един къбл.

VII. И нива...... 4 къбла при Протоневелесина [?] 36 къбла, при поп Мавриг, при Бар и при Стеф...

VIII. Друга нива посред... Плисварева и Вондрова, 80 къбла, до кучковия път... и до еврейската река и обрешанския път.

IX. И ниви в хорупанската област... Хорупан до стария галички път и до... и до хращанския път, къбла...

X. Нива над нея 6 къбла при Негиг и до този път нивата на селището... къбла и Спандун и до Монопут, и до Близе.

XI. И нива на великия стратопедарх, ... къбла... хорупански и до кривогашкия път.

XII. Нива 45 къбла, граничеща с [кладенеца] на Драго и до барата, и до кривогашкия път, и до стария поток, до...

XIII. Нива ... до Радослав и Хитреш, 40 къбла, граничеща със Спандун, и до Хитреш..., и до селището Полатиц..., нивата Хитрешова под тази..., нивата под..., граничеща със Спандун и до хращанския път... до... и Дедослав..., нивата ... до печенежкия път.

XIV. Обръшани, нивата на Теодор Главата на [мястото], наречено Жерав и до Негиг.

XV. Стас в Бохорине... и с людете, земя 4 зевгара, воденици две с лозя, с периволите, с ливадите, с нивите, с водениците, с всички правдини и с водениците, с бърдото, с ливадите.

XVI. Селище Бучин с нивите, с бърдото, с водениците, със заселките Доляни и от Таронин... и Зиго... дял и Спандуневия дял, а междата му е до Ватачевата воденица и до... лъка и до пресилската межда.

XVII. Селище Могилица с нивите, с водениците, с ливадите, с всички правдини.

XVIII. Селище Небрегово с всички правдини.

XIX. Купена [земя] от Душник половината, с всички правдини, с водениците, с ливадата.

XX. Селище Дълга Вес с нивите, с лозята, с водениците, с планината, със зимовището, с овощията, с ливадата, с всички правдини.

XXI. В село Обиждани половин воденица.

XXII. Нивите у Белево, които подари Опсикиак, 200 къбла, и воденицата на Белевщица.

XXIII. Стас Синдрофаева в Богомили с лозята, с воденицата, с периволите и с планината.

XXIV. Стас в Хлахолино и воденица.

XXV. Воденица в Крагуици, купена от Никола Коприва.

XXVI. Нивите в Арменохор, които подари царят, 100 къбла, по пътя, който води в Арменохор... и до мотичничката межда, и до реката, и до междата на Калиник.

XXVII. Стас Компсаринова в Росно... 100 къбла.

XXVIII. Рибарите в Преспа, в Нивици, наричащи се Амартол и Добре, които подари царят, с всички правдини; рибарят Сопръст в Преспа, който кралят подари в Наколци, с братята му, с рода му, с ловището, с всички правдини.

XXIX. Метох в Охрид Прокатимен... църквата „Свети Йоан Богослов“ с нивите, лозята, с ловището, с мелницата, с градината, с всички правдини.

XXX. Селище Бела Водица с всички правдини, което подари тепчията Градислав.

XXXI. Селище Костино, което подари Костандин севастократорович, с всички правдини.

XXXII. Половината от Дъбница с лозята, с Хотецевата мелница и с всички правдини.

XXXIII. Селище Комарчене, което подари кастрофилакът Драгоман с всички правдини.

XXXIV. Метох Свети Никола в Преспа в Любойна, който подари архиепископ Никола с всички правдини.

XXXV. Село Обръшани с нивите, с лозята, с водениците, с ливадите, с всички правдини на това село.

XXXVI. И в града Бириоевото лозе, и другото лозе на Синахерит на Песо бърдо.

XXXVII. И подари кралят всичката тревнина, която е по всички църковни метоси, да я събира църквата, а друг да няма грижа от владеещите.

3

I. Първо, църквата Продром в Прилеп с всички правдини.

II. Панаирното място, начиная от еврейския дол, освен дворището Арсенево, до Петралетовия двор и до урвата Света Варвара.

III. Селище Могиляни близо до Русец, с нивите, с ливадите, с топилите [?].

IV. Село Журче, дял Цъклерев и Мадаракев, с нивите, с лозята, с мелницата, с бърдото, с всичката правдина, и половината от Дълга Вес, която даде кира Ирина Комнина, жената на великия папий.

V. Воденица в Радущи, купена от Ламбиница.

VI. Тревнината, що е по всички метоси, жировнина, всичко това кралството ми дава на църквата.

VII. И добави кралството ми на „Пресвета Богородица трескавска“ да взема от прилепския търг дял една трета от виното за светата църква за помен на кралството ми.

VIII. И сговори се кралството ми с кралицата и изпратихме превъзлюбения син на кралството ни крал Урош да се поклони на пречистата Богородица и с наше съгласие и той подари да взема честният манастир за църквата всяка година по сто перпера от прилепския пазар освен първия дар, написан по-горе.

IX. И освободи кралството ми всички села и всички метоси на „Света Богородица“ от позоб и писа, и приселица, от псар и геракар, и провод и понос, от поклисар и от всякакъв данък.

X. И всяка глоба, която се направи на църковните люде, душеубийство и разпуст, и девич разбой и ръка, и послух и престой, всичко да е църковно.

XI. И каквото влиза... прилепска кула [?] жито, вино, блага и всяка храна, отсега кралството ми даде на светата църква в Трескавец.

XII. Панаира на Димитровден да има, както и преди...

XIII. И даде кралството ми това златопечатно слово за всякаква свобода... от всички работи и данъци на кралството ми, големи и малки.

Владенията на манастира „Св. Димитър“ в Кочани

Дарствена грамота на деспот Иван Оливер, издадена през 1337 г. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 662—663.

I. ... С божията милост и с милостта на господаря ми крал Степан аз, великият слуга Оливер, показах милост към господаря ми Свети Димитър в Кочани в лицето на игумена Симеон. Намерих празно селището на Свети Димитър в Ястребица и изпратих моя човек Тодор, който ми бе предаден от гърците, с поръка да насели онова село.

II. И дадох такава милост и да отиде който обича Свети Димитър под църковния закон, и да бъдат свободни от всички работи към господството ми, и да им се не взема никакъв данък, нито кралски, нито мой, нито позоб, нито душегубина, и да не изпълняват нито една работа, нито оране, нито копане, нито понос, да работят само на църквата на господаря ми Свети Димитър.

III. И да няма власт никой владелец на господина ми краля ни мой, ни севаст, ни княз, ни практор, ни псар, ни който и да е подвластен.

IV. Ако ли се намери някой, който клевети, и т. н.

Из „Наръчник по търговията“ на Франческо Пеголоти

Франческо Пеголоти е роден във Флоренция. Работил дълго време в търговската къща „Барди“. Въз основа на личните си наблюдения, опит и други сведения през 1340 г. съставил своя „Наръчник по търговията“, който бил широко използван в италианската търговска практика през XIV—XV в. Превод на В. Гюзелев от *Francesco Balducci Pegolotti*, Pratica della mercatura ed. A. Evans, Cambridge — Massachusetts, 1936, с. 41—43, 293—298.

За митото. Генуезците и венецианците не плащат нищо на императора на Цариград. Пизанците плащат за цялата търговия, която вършат в Цариград, 2 на сто и други 2 на сто за това, което изнасят. Флорентинците, провансалците, каталонците, анконците, сицилианците и всички други чужденци плащат 2 на сто за внос и толкова за износ. И когато плават в Черно море, след като се върнат [в Цариград], плащат за това, което докарат, 2 на сто и нищо повече.

За житото и ечемика. Житото от Родосто е като житото, което се ражда в Цариградска Гърция [Византия], и е най-доброто жито в Романия и винаги се продава по-скъпо от 6 до 8 карата модия от това от Кафа; прочее житото от Кафа е близко [по качество] до това от Родосто.

Житото от Кафа е най-доброто жито, което има в Черноморието и струва повече от неструващото [жито] на черноморска Евпатория — от 2 до 4 карата; прочее всяко жито от Черноморието струва колкото това от Кафа, с изключение на житото от Евпатория, което не е толкова добро, както това от Кафа и от другите черноморски пристанища.

Житото на Азило [Анхиало, дн. Поморие] върви по една цена с това от Кафа и почти едното не се отличава от другото, но винаги се предпочита повече да се купува това от Кафа, отколкото това от Азило.

Житото на Маврокастро [Акерман, дн. Белгород Днестровски] е подобно на това от Азило и върви почти на една цена, макар че това от Азило не е по-добро, все пак повече се продава и се запазва по-добре при превозване по море.

Житото от Варна и от Загора [Северна България и Добруджа] и от Вичина и Синопол [Созопол] е по-лошо жито от другите, които бяха споменати по-горе и тези жита струват винаги по-малко от това от Родосто — от 12 до 14 карата на модий, и от това от Кафа и от черноморска Хазария от 6 до 8 карата на модий. И житото от такива места като Варна и цяла Загора и Вичина и Созопол, всички вървят по една цена, а другите жита в Романия нямат име.

Ечемикът от Родосто струва повече от този от Кафа, 4 карата на модий, а този от Кафа повече от този на Варна, 2 до 3 карата на модий. За всички други области не съм чувал да има сведения.

За восъка. Тук ще отбележа разнообразието на цените и видовете восък от Романия и Черноморието, който идва в Пера и в Цариград; и загорският [българският] восък е най-добрият, който идва от споменатите места, т. е. от Романия.

Загорският восък е най-добрият восък, който идва от Романия, и струва повече от топения восък на пръчки, от 11 до 12 карата на кантар, а ако е жълтеникав и обагрен — повече от другия и от чистия восък.

Топеният восък в клетки и на пръчки върви след този от Загора и струва повече от този, който е разтопен в клетки от Тана, от 11 до 12 карата на кантар, и от чистия восък.

Списък на стоки с техните наименования, търсени и предмет на търговия — в азбучен порядък. Топен восък, дубровнишки восък, восък от Романия, загорски восък, испански восък, полски восък, восък от Рига и т. н.

Наименование на животински и други кожи за подплата. Козина, дълги български [кожи], от Иския, хермелинови и др.

Даден на заем сребърен пояс

Дубровнишко сведение от 5 октомври 1340 г. Текст и превод у *Ив. Сакъзов*, Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в., ГСУ ЮФ, XXX, 1935, с. 37—38, бел. 1.

Мате, син на Марин де Менче, обещава и се задължава да даде и върне на Никола Десев от България един сребърен пояс, който е получил от него в срок от днес до идущата сряда. Ако не го върне в този срок, той се задължава да плати за споменатия пояс 42 перпера с кръст. Но ако му върне споменатия пояс, се задължава да му даде за споменатия пояс 6 перпера.

Зографска грамота на Иван Александър от 1342 г.

Дарствена грамота на Зографския манастир за с. Хантак, в поречието на Долна Струма, тогава във Византия. Пази се в Зограф. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 72—76, от БСМ, с. 587—590.

Понеже прочее бе желание на бога отца и господа наш Исус Христос по застъпничеството на същинската и истински пречиста и преблагословена владичица и богородителница Света гора Атонска да бъде пристанище за спасението на всяка душа християнска, а още повече православна, прибягваща в нея с усърдие, поради която причина бяха въздигнати трудолюбиво множество велики и дивни свети домове от страна на благочестивите царе и богобоязливите велможи и преподобните иноци и бяха украсени и обогатени всячески — с многоценни камъни и бисер, със злато и сребро, с богатства и много други правдини, движими и недвижими, та да бъдат в доволство и изобилие онези, които живеят и пребивават в тези всечестни и божествени домове, като възпяват и славят единния бог, прославян в троица, и пречистата и прославена негова майка, да поменуват също и православните и христолюбиви и приснопаметни царе и другите блажени ктитори и целия християнски род. Защото на това място се намират ктитори не само от един или два рода, но понеже общо е спасението в него за онези, които го търсят, общо бе и мястото на онези, които изказват върху него своето благоволение. Поради това там се намират строежи на всякакъв православен род и език, първом и особено гърци и българи, а после сърби, руси и иверийци, като всеки има упоменание според своите трудове, още повече според своята ревност. Там се намира и божественият и всечестен дом, който е почитан в името на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, наречен Зографски.

Този [дом] прочее отдавна се владее от православните, благочестиви и христолюбиви български царе, деди и прадеди на моето царство и всеки от тях, дори и до нашето царство, е придавал и го е крепил според своето благоволение за свое упоменание. Откакто пък е благоизволил господ бог мой Исус Христос по милостта и застъпничеството на пречистата негова майка и ме постави на престола на българското царство, който е дядов и прадядов на моето царство, то също и моето царство прилагаше и даваше според възможностите си през всички свои времена. Но всички тези неща не бяха смятани за нищо от моето царство съобразно с онова желание и попечение, което имаше, и то жадуваше много ден и нощ, като промишляваше как и коя вещ или дело да изнамери и да подари на този всечестен дом на светия и славен великомъченик и победоносец Георги някакво недвижимо и неотемлимо достояние. И понеже отвъд в гръцката държава, при реката Стримон, се намираше селото, наречено Хантак, и за него бе известно на царството ми, че е било искано много пъти от мнозина в прежни времена, а също са искали това село и бившите преди нас царе и крале, като давали за него много хиляди, но не го получили. Това бе, както се вижда, усмотрение на светеца.

Сега прочее, понеже това село подобаваше да бъде достояние на този всечестен дом на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, моето царство, като се обърна към щедростта на бога и на пречистата негова майка и към застъпничеството и помощта на светеца, а също и истинната и нелицемерна любов, която царството ми имаше с превисокия гръцки цар, възлюбения брат и сват на моето царство, господин Андроник Палеолог, даже и до неговата смърт, а след неговата смърт царството ми пак не измени своята любов, но я удвои и върху неговия син — превисокия цар на гърците Калоян Палеолог, възлюбения племенник и сват на моето царство, поради което и с дръзновение моето царство изпрати при него и поиска от него това село, наричано Хантак, за името на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, което нещо и биде сторено веднага, без всякакво прекословие и пререкание, а, напротив, с любов, и той даде това село, наречено Хантак, в разпоредбата на моето царство. По този начин го поиска царството ми не някак насилствено, нито прикрито, но по любов и той като благочестив и превисок цар разбра и подари това село заедно с всичките му прилежания и правдини по свое благоволение гласно и с изявление на цялото свое царство и чрез златопечатно слово на своето царство, та да бъде неотстъпно и неотемлимо от всечестния дом на светия и славен великомъченик и победоносец Георги поради молбата и искането на

моето царство. Също и относно петдесетте перпера, които засягаха владенията на тази всечестна обител и се вземаха заради житарство и горница и градозидание, повели да бъдат премахнати и те и да не се вземат нито до една златица, докато съществува и пребъдва казаният всечестен дом.

И понеже царството ми успя да постигне тази отдавна желана и добра молба, то благоизволи и моето царство и издава настоящото златопечатно слово на царството ми, чрез което и повелява царството ми споменатият манастир на царството ми да има и владее казаното село Хантак без крамоли, напълно неприкосновено и непоколебимо и неотемлимо, с всички негови прилежания и приходи.

Също така да не се задява владението на този всечестен манастир за заплащането на казаните петдесет перпера, които се плащаха заради житарство и горнина и градозидание, понеже ги измоли и тях царството ми от превисокия цар Калоян Палеолог, възлюбения племенник и сват на моето царство.

И така да бъде безпречно по мощта и силата на настоящото златопечатно слово на царството ми и да владеят и държат преподобните иноци, които пребивават в дома на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, реченото село без крамоли, напълно безпречно и незиблемо, с всичките му прилежания и доходи, без обаче някой да задява владението на този всечестен манастир за заплащане на петдесетте перпера, понеже, както бе казано по-горе, царството ми ги измоли заедно с останалите свои моления и свърза, и утвърди, и укрепи по благоволението на бога отца и господа наш Исус Христос и застъпничеството на пречистата Богородица и с помощта на светия и славен великомъченик и победоносец Георги според силата си, та да се свърже и царството ми към това свето място, както и другите православни и благочестиви царе, деди и прадеди на моето царство.

За това бе издадено и златопечатното слово на моето царство и бе изпратено през месец март, на всяко явно утвърждение, в годината 6850 [=1342], индикт 10, в което и нашата благочестива и богопредопределена държава се подписа.

† *Иван,* в Христа бога верен цар и самодържец
на всички българи *Александър*

Владенията на струмишкия властелин Рудъл

Дарствена грамота на крал Стефан Душан, издадена на 28 март 1343 г., с която подарява владенията на Рудъл, властелин в Струмица, на манастира Хилендар. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 410—411.

I. И кралството ми, като получи град Струмица и като намери в този град властелина на този град Рудъл, заради неговото приятелство и сътрудничество в такова време дадох му обещание и клетва на кралството ми да изпълня всяка негова воля и желание, които ще моли от кралството ми. И хареса му се, по своя воля и желание, а с милостта на кралството ми да бъде Рудъл човек на „Света Богородица Хилендарска“ с всички свои [хора], с църквата си Одигитрия, която е построил със свой труд, и с всички правдини.

II. Селото Боруево, което му е дало кралството ми, с людете и с всичката си бащиния, и каквото има в града, и в Банско две ниви и воденица с хората и с ливадите, и със селището Робово, което му е дал Хрельо, с всички правдини, и с купените земи, и с всичко това, което си има в града и в полето, с всички тези ги добави и записа кралството ми на „Богородица Хилендарска“, да са во веки църковни, от никой неотемлими, на дома на „Света Богородица Хилендарска“, а Рудъл да притежава всичко свое до смъртта си, а след смъртта му да е църковно.

III. И освен това да няма власт никой в земята на кралството ми, нито над неговите хора, нито над него освен църквата Хилендар.

IV. И освободи кралството ми Рудъл и неговите хора и всички, които са описани в този хрисовул, от позоб и приселица, и поданк, и приплата градска и жупска, и градозидане, и понос, и провод, и геракар, и псар на кралството ми; нито десятък житен, нито овчи, нито пчелен, нито оране на кралството ми; от плевене [?], от жътва, сенокос и вършане. И да няма нито наметка градна [?], ни десятък свински и да кажем просто, от всички малки и големи работи на кралството ми, и освободих тези със златопечатното слово на кралството ми.

V. И като записа това, потвърди кралството ми за сведение на всички и всякакво потвърждение на свободата да пребъде до веки ненакърнено от никой, но и след смъртта на кралството ми, когото бог пожелае да кралствува над земята и държавата на кралството ми, да не се наруши. . ., ако ли някой се опита да наруши и развали, а. . . да бъде проклет, и т. н.

VI. И настоящето това златопечатно слово благоиволи да подари кралството ми на манастира на кралството ми „Хилендар“ за всяко потвърждение да се знае.

Писа и подписа кралството ми с обикновения царски знак в лето 6853 [=1341], месец март, 28 ден, индикт 11.

† *Стефан,* в Христа бога верен самодържавен крал.

Решение на венецианския сенат
от 19 юли 1343 г.

Превод на В. Гюзелев от оригинала, съхраняван в Archivio di Stato — Venezia, Senato—Deliberazioni miste, v. XXI, f, 48 v—49.

Понеже благородниците Николо Пизани и Лоренцо Фоскарини, наши граждани и поданици, били ощетени, както казват, именно — същиятНиколо Пизани на стойност 1000 перпера и казаният Лоренцо Фоскарини на стойност 4000 в перпери и стоки, иззети като от наше [имущество] по заповед на господин царя на българите от Франческо Драгоно, пълномощник на предиказаните благородници, който тогава пътувал с търговска цел във Варненската област, подчинена на казания господин цар, по работите на същите благородници и държал техните стоки в свои ръце. И за да се добие възстановяване и възмездяване на предиказаните щети и те да имат връщане във владението и властта на дожа, много пъти се писа относно това на казания господин цар, а същият господин цар не се погрижи да направи нищо за възмездяване или задоволяване на предиказаните наши поданици, отговаряйки, че казаният Франческо срещнал някакъв негов човек относно това и този обещал да събере всичко, но след това го измамил. Желаейки да бъдат възмездени нашите ощетени граждани така, както трябва и също както подобава да се предвижда, се нарежда — по съветите на провизорите, и така трябва да се напише до нашите байул и съветник в Цариград, щото преди да приемат нашите двама [поданици], по наше нареждане публично да известят, щото който и да е венецианец или който се представя за венецианец бил той и не франк — както грък, така и латинец, които идват от Варна, Несебър и каквито и да е други области на царството България и пренасят от тези области някакви стоки, именно сребро, жито или някаква суровина, докарват ги в Цариград и там ги разтоварват за продажба, трябва да плащат половин на 100 до пълното възмездяване на ощетените, освен това и на заявилите според оценката, която се обяви там в Цариград, направена действително така, че тази оценка да отговаря на заявените щети. Тази [оценка] трябва да извършат предиказаните байул и съветник. И да се нареди освен това на казаните байул и съветник, че упоменатото половин на 100 те трябва да събират или да наредят неговото събиране на оня, който според тяхното виждане би могъл добре да го извършва вместо тях. И от това събиране, което ще бъде получено, всичко да бъде за наша сметка и това да се отбележи и да се нареди да се впише в една тетрадка. И това, което ще бъде събрано, да се раздели в Цариград между споменатите ощетени. В средата на всяка година и при същото условие, ако са или ще бъдат ощетени някои други наши поданици от споменатия цар на България, нека те да получат възмездяване съразмерно от споменатия половин процент според направената оценка или каквото бъде определено за тях от споменатите байул и съветник в Цариград.

Решение на Венецианския сенат от 15 декември 1343 г.

Превод на В. Гюзелев от оригинала, съхраняван в Archivio di Stato—Venezia, Senato — Deliberazioni miste, v. XXI, f. 82.

След като сер Орсато де Бонинсеня и други бяха ощетени от хората на царя на България и бе възложено на байула на Цариград да проучи и оцени тези щети, а той не можа да стори това, реши се, щото да се възложи на провизорите на републиката да извършат казаното проучване и оценка, както трябваше да направи горереказаният байул.

Владенията на манастира „Света Богородица Перивлепта“ в Охрид

Дарствена грамота на крал Стефан Душан, издадена през 1342—1345 г., с която се препотвърждават даренията на църквата „Св. Богородица Перивлепта“ в Охрид. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 672—674.

И пак те славя, пречиста Богородица, която ме вдигна от моята болест със своето неизречимо милосърдие и ми помогна да кралствувам над великите и славни гръцки градове и да бъда наставник на великия и свет гръцки цар в град Охрид. Затова и аз, Христовия раб Стефан, крал на всички сръбски и поморски и гръцки земи, и благочестивата и христолюбива и превисока кралица госпожа Елена, и с дарения ни от бога син, младия крал Урош, и с Христовата помощ и с предаването на брата на кралството ми, севастократора на град Охрид, и намери кралството ми в града хрисовули на „Богородица Перивлепта“, написани и узаконени от предишните свети царе, също и кралството ми написа и потвърди селата и владенията на тази църква.

I. Село Радобужда със заселките и с ловищата, и с планините, и с всички правдини.

II. Село Гюнмино и селище Фругови Власи с междите.

III. В Луково що е Калопулово с междите и с ловищата, и с данъка и с всички правдини.

IV. Църква „Света Богородица“ в Радовлищи с купените [ниви] и с всички правдини.

V. В Заградчани купеното място Калиманово и Гюргичево, което е дадено на църквата за [упокой на] душата.

VI. Село Вешчани с междите и с всички правдини.

VII. Село Яблашчани, с междите и с всички правдини.

VIII. Село Ябланица с междите и с всички правдини на това село, Уборо и Плавци.

IX. Село Хращани с междите и с всички правдини в Моровищи, купеното място и [даденото] за душата в Горенци, купеното място и [даденото] за душата в Ораховници, купеното място и [даденото] за душата Подмоли.

X. Селището с всички межди, метохия Суботц в Копачи с людете и с полето, и с бърдото, и с [дадените] за душата и с всички правдини.

XI. Метоха Янков дол в Преспа с междите и с мелницата и с всички правдини.

XII. В Накло 70 рибари.

XIII. Село Момлища и селище Морозвижд с междите и с ловището и с всички правдини.

XIV. Село Ходунища с ловищата и с всички правдини, и мястото в Мокърско поле, дял, който е прибавил Мавър.

XV. Струга Враниска и Струга Мала и в града горният двор и долният двор, и църквата „Свети Никола“ на езерото с всички правдини и седем рибари и стас в Мислешево.

XVI. И в тези села и метоси да няма власт да влезе нито кефалия, нито севаст, нито проннар и с една дума да кажем, нито малък, нито голям, и да нямат нито гуменщина, ни митата, ни понос, ни градозидане в манастира и нито една повинност, нито малка, нито голяма, а само тези, които им каже да работят кралицата и всеосвещенният епископ деволски кир Глигори.

XVII. И спомена ми как е подарил прелюбезният властелин на кралството ми севастократор Керсак селото Родокали и със заселките, и с всички правдини на това село на църквата „Перивлепта“, на манастира на кралството ми и краличин, и кралството ми написа и потвърди да е това твърдо и непокътнато во веки и да е неотемлимо от църквата сега и во веки.

Стефан, в Христа бога верен крал на всички сръбски и поморски земи.

Млади крал *Урош.*

Мрачка грамота на Иван Александър от 1347 г.

Дарствена грамота на манастира „Св. Никола“ в областта Мрака, Радомирско. Пази се в Хилендар. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 130—131, от БСМ, с. 591—594.